THE CADET

1977

MAGAZINE OF THE

CADET COLLEGE PETARO

IQBAL EDITION

1977

THE CADET

MAGAZINE OF THE

CADET COLLEGE PETARO

IQBAL EDITION

1977

THE CADET

1977

Vol. 4 —————————— *No. 2*

Patron

Mr. Mukhtar Siddiqui
M.A., B.T.

Editor in Chief

Cadet Shujaat Ali Naqvi

Cover by:

Cadet Tahir Afaq Zaidi

Issued by:

THE PRINCIPAL, CADET COLLEGE PETARO.

طالب علم سے

خدا تجھے کسی طوفاں سے آشنا کر دے
کہ تیرے بحر کی موجوں میں اضطراب نہیں
کتاب سے تجھے ممکن نہیں فراغ کہ تو
کتاب خواں ہے مگر صاحبِ کتاب نہیں

اقبال

رنگ ہو یا خشت و سنگ چنگ ہو یا حرف و صوت
معجزۂ فن کی ہے خونِ جگر سے نمود
- اقبال

CHAIRMAN BOARD OF GOVERNORS
C.C.P. Petaro

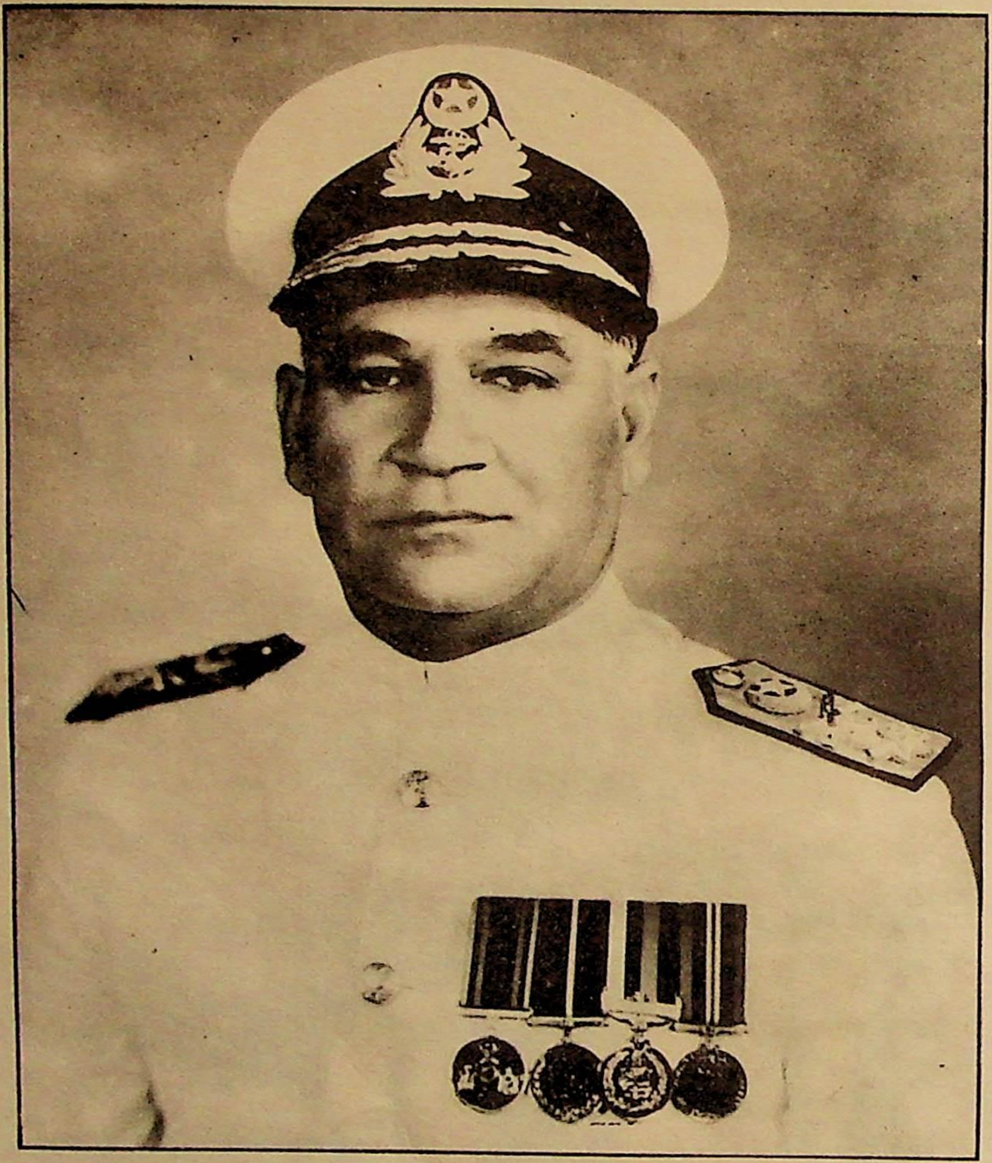

REAR ADMIRAL RIFAT M. SHAIKH, S.Bt,

CONTENTS

Editorial	....	

Literary Articles

ATranslation	Prof: S. S. Azim	1
Dramatic Elements in Iqbals' Poetry	Mr. Affan Maqsood	2
Iqbals' Concept of 'Khudi'	Mr. S. Riaz Shahid	7
Iqbal - The Fountain of Islamic Revolution	Cadet Tanvir Ehtesham	10
Our Philosopher-Poet	Cadet Asif Farooqui	12
Poet of the East	Cadet Masaf Daud	15
Life	Cadet S. Shujaat Ali Naqvi	16
Trimmed Sphere	Cadet Malik Waheed Sarfaraz	17
Freedom	Cadet Sabeeh Jaffery	18
A Visit to Karachi Nuclear Power Plant	Cadet Syed Shazli Azer	19
He had no fault but only he left us	S. Daudpota	21

House Notes

Jinnah House	24
Latif House	28
Mohd. Bin Qasim House	31
Liaquat House	34
Ayub House	37
Iqbal House ... ... —	40
Shahbaz House	42

Seventeenth Parents Day

Reply to the Welcome Address	Rear Admiral R. M.Shaikh S.Bt.	45
Principals' Welcome Address & Annual Report	Inst. Capt. Shukruddin P.N. (Rtd)	47
The Birds Were Singing with joy	Cadet Anwar Kamal	51
Act well your part	Cadet Ayub Wasim	53

Sports & Hobbies

A Noble Soul	Ex-Cadet Rashid Aziz Farooqui	60
Photography as a Creative Art	Cadet Asif Farooqui	61
Sports Spectrum	Cadet Masood Habib	63
Hobbies	Cadet Masood Habib	67
Allama Iqbal centenary Hockey Tournment 1977	....	75

Printed at Popular Printers, Gadi Khato, Hyderabad Sind. Phone: 22217

فوٹو: کیڈٹ عزیز طارق

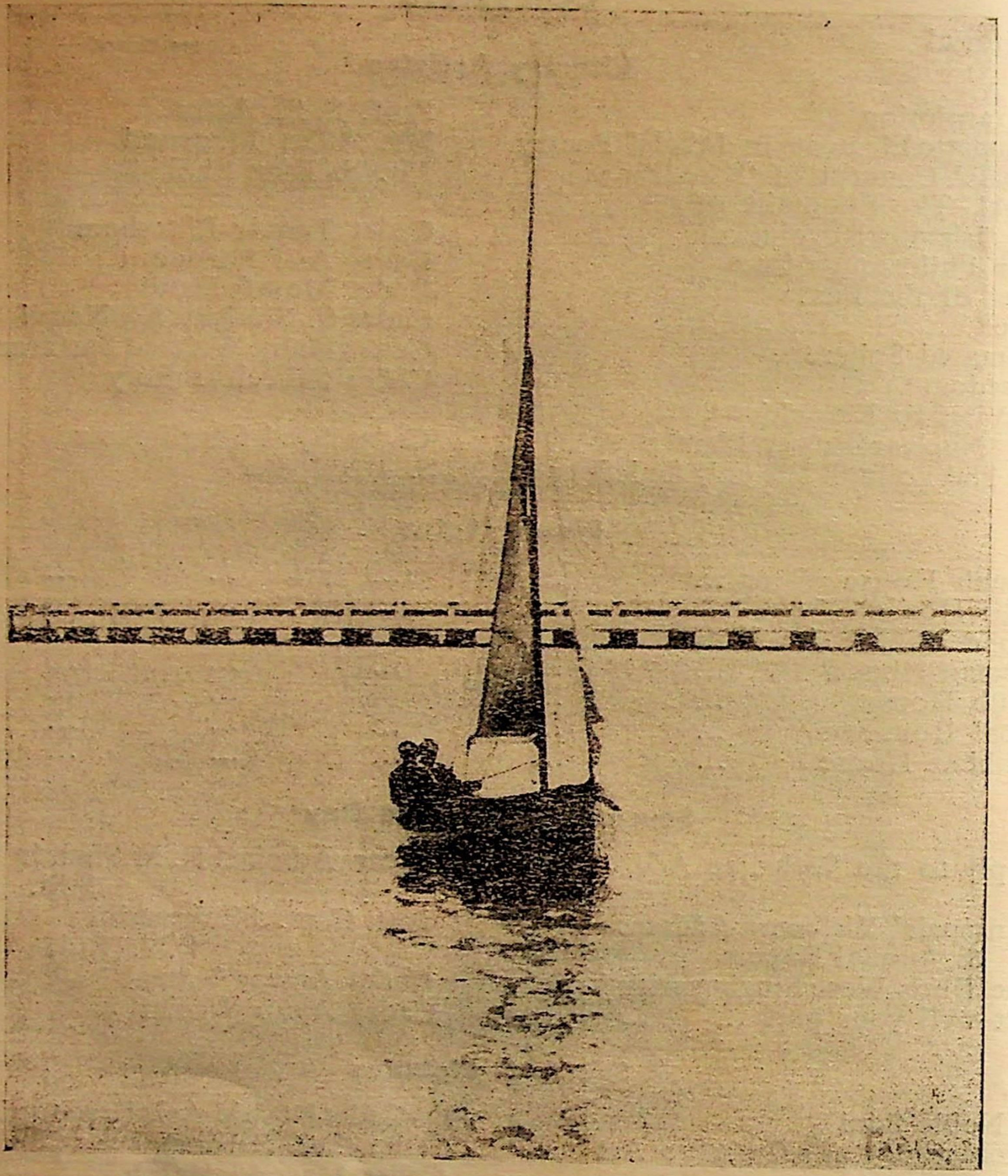

ترا بحر پرسکون ہے! یہ سکوں ہے یا فسوں ہے؟
نہ نہنگ ہے نہ طوفاں نہ خرابی کنارا   اقبال

Editorial

The life of this world consists in movement
This is the established law of the world,
On this road, halt, is out of place,
A static condition means death.
Those on the move, have gone ahead,
Those who tarried only a little while, got crushed.

(*Dr. Iqbal*)

As the life of this world consists in movement and a static condition means death, the aim of education should be to enable an individual to know, how to march forward on the path of progress. This aim cannot be achieved unless there is an overall development of the individual, physical as well as mental.

Our college is one of the institutions where all the activities aim at fulfilling this purpose; i.e. the overall development of the individual; and the TWENTIETH issue of "THE CADET", which is in your hand, mirrors these activities to a considerable extent.

This issue has been dedicated to the memory of the great poet Allama Iqbal, whose birth centenary is being celebrated. The budding writers, in spite of their tight routine, have tried their best to pay homage to the philosopher-poet of the East.

This year was also full of activities and brought many laurels to the college.

In academics, we, as usual, achieved commendable results. Cadets Aurangzeb Haque and Ishrat Hasan secured first and second positions respectively in H.S.S.C. II (pre-Engineering group) examination of the Board of Intermediate and Secondary Education, Hyderabad. Cadets Salman Nusrat (pre-Engineering group) and Najam Ashfaq (pre-Medical group) also stood first in District Dadu. In S.S.C. Part II Examination Cadet Anwar Kamal Ansari obtained second position in the entire Board and Cadet Asif Farooqui stood first in the district.

In the field of co-curricular activities, we won many distinctions. Our shooting team bagged two gold and one bronze medals in the All Pakistan Quaid-e-Azam Centenary Shooting Tournament. Our debaters in English were also awarded the Centenary Elocution Shield in an Inter Collegiate Competition.

Seventeenth Parents Day was celebrated with traditional vigour and enthusiasm. Rear Admiral R. M. Shaikh, Commander Karachi, graced the occasion as the Chief Guest.

At the passing out day for the XII class this year, Lt. General Jehandad Khan G.O.C. Hyderabad was the guest of honour. The day ended with smiles on the lips and tears in the eyes.

This year, we bade farewell to Messrs. M. S. Toor, Saif Jabbar, Ghulam Yasin, M. A. Brohi, Flt. Lt. Khayyam Durrani and Lt. Cdr. M. Hayat who left us to take new appointments. We wish them the best of luck.

We welcome Lt. A. R. Arshad P.N. as the new Adjutant and Messrs. Sibghatullah, Anwar Ali Shah and Jetha Nand who have joined the teaching staff.

Last but not least, we gratefully acknowledge the efforts of the contributors and thank Messrs. M. S. Mangi, Affan Maqsood, Dr. M. Iqbal Javed, A. M. Qureshi, S. Riaz Shahid and S. N. Hasan Shah for their guidance, help and co-operation.

EDITOR-IN-CHIEF

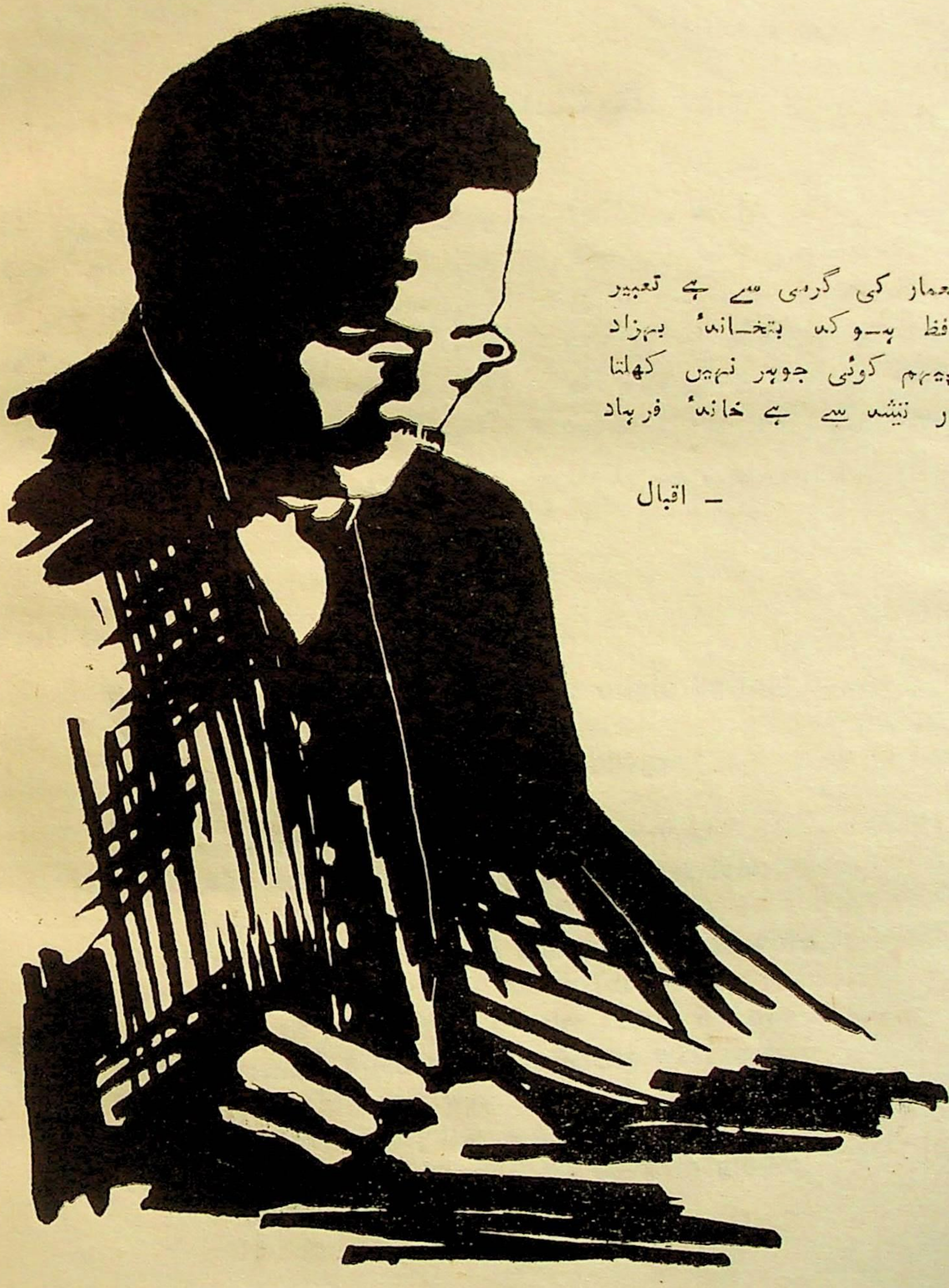

خون رگِ معمار کی گرمی سے ہے تعمیر
میخانۂ حافظ ہو کہ بتخانۂ بہزاد
بے محنت پیہم کوئی جوہر نہیں کھلتا
روشن شرر تیشہ سے ہے خانۂ فرہاد

— اقبال

A Translation

علامہ اقبال

حقیقت حسن

خدا سے حسن نے اک روز یہ سوال کیا
جہاں میں کیوں نہ مجھے تو نے لازوال کیا

ملا جواب کہ تصویر خانہ ہے دنیا
شب دراز عدم کا فسانہ ہے دنیا

ہوئی ہے رنگ تغیر سے جب نمود اس کی
وہی حسیں ہے حقیقت زوال ہے جس کی

کہیں قریب تھا یہ گفتگو قمر نے سنی
فلک پہ عام ہوئی اختر سحر نے سنی

سحر نے تارے سے سنکر سنائی شبنم کو
فلک کی بات بتادی زمین کے محرم کو

بھر آئے پھول کے آنسو پیام شبنم سے
کلی کا ننھا سا دل خون ہوگیا غم سے

چمن سے روتا ہوا موسم بہار گیا
شباب سیر کو آیا تھا سوگوار گیا

Prof. S. S. Azim

Beauty once prayed to God, she might be told
Why immortality her didn't enfold
She was told: Earth's a land of images
Prelude to annihilation's ages
Since colours of change, her glory reveal,
All that's beautiful, Death's agony must feel,
The Moon this conversation over heard,
The Morning Star heard it and passed the word,
The Morning conveyed it to tearful Dew,
It dropped to the earth with the secret it knew,
Dew's message filled the Rose's cup with tears.
The Bud's little heart was torn with mortal fears.
Sorrowing spring left the garden in bloom,
Youth was out frolicking, went back in gloom.

Dramatic Elements in Iqbal's Poetry

Mr. Affan Maqsood
M.A.

A prominent director of a British Theatre, Dennis Cary, once remarked: "Shakespeare is the greatest poet." No doubt poetry is an important factor in Shakespearean comedies in general and Shakespearean tragedies in particular. Allama Iqbal is not a conscious play-wright as Shakespeare is. He is, however, influenced by such dramatic techniques as dialogue, chorus, monologue, soliloquy, rhetoric and similar other techniques.

A thorough study of Iqbal's works reveals that he utilises the technique of dialogue, to convey his message to the readers more effectively. The use of dialogue becomes inevitable for him when he touches a controversial topic. A topic, which has been creating conflict among the Muslims or has led to scepticism, finds special place in Iqbal's dramatic form. His "Iblees ki Majlis-e-Shoura", for example indicates Iqbal's aptitude for drama :

ابلیس :

یہ عناصر کا پرانا کھیل یہ دنیائے دوں
ساکنانِ عرشِ اعظم کی تمناؤں کا خوں
کون کرسکتا ہے اسکی آتشِ سوزاں کو سرد
جس کے ہنگاموں میں ہو ابلیس کا سوزِ دروں

پہلا مشیر :

اس میں کیا شک ہے کہ محکم ہے یہ ابلیسی نظام
پختہ تر اس سے ہوئے خوئے غلامی میں عوام
ہے طواف و حج کا ہنگامہ گر باقی تو کیا
کند ہوکر رہ گئی مومن کی تیغِ بے نیام

دوسرا مشیر:

خیر ہے سلطانیٔ جمہور کا غوغا کہ شر؟
تو جہاں کے تازہ فتنوں سے نہیں ھے باخبر

پہلا مشیر:

مجلسِ ملت ہو یا پرویز کا دربار ہو
ہے وہ سلطان غیر کی کھیتی پہ ہو جسکی نظر

تونے کیا دیکھا نہیں مغرب کا جمہوری نظام!
چہرہ روشن، اندروں چنگیز سے تاریک تر

تیسرا مشیر:
اس سے بڑھ کر اور کیا ہوگا طبیعت کا فساد!
توڑ دی بندوں نے آقاؤں کے خیموں کی طناب

چوتھا مشیر:
توڑ اس کا رومتہ الکبریٰ کے ایوانوں میں دیکھ!
آلِ سیزر کو دکھایا ہم نے پھر سیزر کا خواب
کون بحرِ روم کی موجوں سے ہے لپٹا ہوا
گاہ بالا چوں صنوبر گاہ نالا چوں رباب

تیسرا مشیر:
میں تو اس کی عاقبت بینی کا کچھ قائل نہیں
جس نے افرنگی سیاست کو کیا یوں بے حجاب

پانچواں مشیر: (ابلیس کو مخاطب کرکے)
میرے آقا! وہ جہاں زیرو زبر ہونے کو ہے
جس جہاں کا ہے فقط تیری سیادت پر مدار

ابلیس (اپنے مشیروں سے)
ہے مرے دستِ تصرف میں جہانِ رنگ و بو
کیا زمیں کیا مہروماہ کیا آسمانِ تو بتو
ہے اگر مجھ کو خطر کوئی تو اس امت سے ہے
جس کی خاکستر میں ہے اب تک شرارِ آرزو
ہر نفس ڈرتا ہوں اس امت کی بیداری سے میں
ہے حقیقت جس کے دیں کی احتسابِ کائنات

Another poem entitled "Jibreel-o-Iblees" brings out Iqbal's genius as a spontaneous writer of dialogue.

جبریل:
ہمدمِ دیرینہ! کیسا ہے جہانِ رنگ و بو

ابلیس:
سوز و ساز و درد و داغ و جستجوئے آرزو

جبریل:
ہر گھڑی افلاک پر رہتی ہے تیری گفتگو
کیا نہیں ممکن کہ تیرا چاک دامن ہو رفو؟

ابلیس:
اب یہاں میری گزر ممکن نہیں
کس قدر خاموش ہے یہ عالمِ بے کاخ و کو

جبریل:
کھو دئیے انکار سے تونے مقاماتِ بلند
چشمِ یزداں میں فرشتوں کی رہی کیا آبرو

ابلیس:
دیکھتا ہے تو فقط ساحل سے رزمِ خیر و شر:
کون طوفاں کے طمانچے کھا رہا ہے؟ میں کہ تو
میں کھٹکتا ہوں دلِ یزداں میں کانٹے کی طرح:
تو فقط اللہ ھو اللہ ھو اللہ ھو

According to Bernard Shaw, a drama without 'conflict' is not a drama. Iqbal, on the contrary, finds in dialogue the most suitable medium to expose his mental conflict. In his poem 'Alam-e-Barzakh' the dialogue form rises to its climax:

مردہ: (اپنی قبر سے)
کیا شے ہے؟ کس امروز کا پردہ ہے قیامت
اے میرے شبستانِ کہن! کیا ہے قیامت

قبر:

اے مردہ صد سالہ! تجھے کیا نہیں معلوم
ہر موت کا پوشیدہ تقاضا ہے قیامت

مردہ:

ہر چند کہ ہوں مردۂ صد سالہ و لیکن
ظلمت کدۂ خاک سے بیزار نہیں میں

صدائے غیب:

مر کے بھی اٹھنا فقط آزاد مردوں کا ہے کام
گرچہ ہر ذی روح کی منزل ہے آغوش لحد

قبر (اپنے مردے سے)

آہ ظالم! تو جہاں میں بندۂ محکوم تھا
میں نہ سمجھی تھی کہ ہے کیوں خاک میری سوزناک

صدائے غیب

ہر نئی تعمیر کو لازم ہے تخریب تمام
ہے اسی میں مشکلات زندگانی کی کشود

زمین:

آہ یہ مرگ دوام! آہ یہ رزم حیات
ختم بھی ہوگی کبھی کشمکش کائنات
کیوں نہیں ہوتی سحر حضرت انسان کی رات؟

When Iqbal becomes sceptical about certain mystical truth, he reveals his scepticism not directly but through a dialogue with his spiritual guide Pir-e-Roumi:

مرید ہندی:

پڑھ لئے میں نے علوم شرق و غرب
روح میں باقی ہے اب تک درد و کرب

پیر رومی:

دست ہر نا اہل بیمارت کند
سوئے مادر آ کہ تیمارت کند

مرید ہندی:

اب مسلماں میں نہیں وہ رنگ و بو
سرد کیونکر ہو گیا اس کا لہو

پیر رومی:

تا دل صاحبدلے نامد بدرد
ہیچ قومے را خدا رسوا نکرد

مرید ہندی:

علم و حکمت کا ملے کیونکر سراغ؟
کس طرح ہاتھ آئے سوز و درد و داغ؟

پیر رومی:

علم و حکمت زاید از نان حلال
عشق و رقت آید از نان حلال

Iqbal's poem "Taqdeer" provides another superb example of a dramatic dialogue :

ابلیس:

اے خدائے کن فکاں مجھکو نہ تھا آدم سے بیر
آہ وہ زندانئی نزدیک و دور و دیر و زود
حرف استکبار تیرے سامنے ممکن نہ تھا
ہاں مگر تیری مشیعت میں نہ تھا میرا سجود!

یزداں:

کب کھلا تجھ پر یہ راز؟ انکار سے پہلے کہ بعد

ابلیس :
بعد! اے تیری تجلی سے کمالات وجود

یزداں (فرشتوں کی طرف دیکھ کر)
پستی فطرت نے سکھلائی ہے یہ حجت اسے
کہتا ہے تیری مشیعت میں نہ تھا میرا سجود
دے رہا ہے اپنی آزادی کو مجبوری کا نام
ظالم اپنے شعلۂ سوزاں کو خود کہتا ہے دود

Iqbal's 'Shakwa' and 'Jawab-e-Shakwa' are one of his masterpieces. The poet recollects the glories of the Muslims' past history and afterwards expostulates — God for neglecting the Muslims. The technique of rhetoric has been skilfully used by the poet. Here Iqbal also uses the technique of exposition of his theme in the first portion of "Shakwa and Jawab-e-Shakwa" just like the Greek 'chorus', Iqbal comments on the background of the theme and prepares the reader mentally to comprehend his theme :

Chorus: in "Shakwa"
(exposition)

کیوں زیاں کار بنوں سود فراموش رہوں؟
فکر فردا نہ کروں محو غم دوش رہوں
نالے بلبل کے سنوں اور ہمہ تن گوش رہوں
ہمنوا میں بھی کوئی گل ہوں کہ خاموش رہوں
جرأت آموز مری تاب سخن ہے مجھ کو
شکوہ اللہ سے خاکم بدہن ہے مجھ کو

In 'Jawab-e-Shakwa' the poet exposes the theme like this:

دل سے جو بات نکلتی ہے اثر رکھتی ہے
پر نہیں طاقت پرواز مگر رکھتی ہے
قدسی الاصل ہے رفعت پہ نظر رکھتی ہے
خاک سے اٹھتی ہے، گردوں پہ گزر رکھتی ہے
عشق تھا فتنہ گرو سرکش و چالاک مرا
آسماں چیر گیا نالۂ بیباک مرا

Iqbal is constantly suffering from mental tension and in order to remove this conflict he has a direct dialogue with God as follows :

شاعر :
صفحۂ دہر سے باطل کو مٹایا ہم نے
نوع انساں کو غلامی سے چھڑایا ہم نے
تیرے کعبے کو جبینوں سے بسایا ہم نے
تیرے قرآن کو سینوں سے لگایا ہم نے
پھر بھی ہم سے یہ گلہ ہے کہ وفادار نہیں
ہم وفادار نہیں تو بھی تو دلدار نہیں

خدا :
صفحۂ دہر سے باطل کو مٹایا کس نے؟
نوع انساں کو غلامی سے چھڑایا کس نے؟
میرے کعبہ کو جبینوں سے بسایا کس نے؟
میرے قرآن کو سینوں سے لگایا کس نے؟
تھے تو آبا وہ تمہارے ہی مگر تم کیا ہو
ہاتھ پر ہاتھ دھرے منتظر فردا ہو

Another poem in which Iqbal utilises the technique of soliloquy to express his conflict is 'Tasweer-e-Dard':

یہ دستور زباں بندی ھے کیسا تیری محفل میں
یہاں تو بات کرنے کو ترستی ہے زباں میری
الٰہی پھر مزا کیا ہے یہاں دنیا میں رہنے کا؟
حیاتِ جاوداں میری نہ مرگ ناگہاں میری

Out of sheer sentiments than the poet addresses the country and its people directly:

رلاتا ہے ترا نظارہ اے ہندوستان مجھکو
کہ عبرت خیز ہے تیرا فسانہ سب فسانوں میں
سن اے غافل صدا میری! یہ ایسی چیز ہے جسکو
وظیفہ جان کر پڑھتے ہیں طائر بوستانوں میں
وطن کی فکر کر ناداں! مصیبت آنے والی ہے
تیری بربادیوں کے مشورے ہیں آسمانوں میں

Whenever Iqbal wants to pinpoint a controversial issue he chooses the dramatic form:

اس راز کو اک مرد فرنگی نے کیا فاش!
ہر چند کہ دانا اسے کھولا نہیں کرتے
جمہوریت اک طرز حکومت ہے کہ جس میں
بندوں کو گنا کرتے ہیں تولا نہیں کرتے

The matters which are rather tricky due to a conflict between science and religion, old values and modernity, are put in a dramatic form like this :

کوئی پوچھے حکیم یورپ سے
ہند و یونان ہیں جسکے حلقہ بگوش
کیا یہی ہے معاشرت کا کمال؟
مرد بیکار و زن تہی آغوش

If Iqbal wants to give a moral or a piece of advice, he finds his expression in the dramatic form :

پہاڑ :

ذرا سی چیز ہے اس پر غرور کیا کہنا
یہ عقل اور یہ سمجھ یہ شعور کیا کہنا
تری بساط ہے کیا میری شان کے آگے
زمیں ہے پست مری آن بان کے آگے

گلہری :

جو میں نہیں بڑی تیری طرح تو کیا پروا
نہیں ہے تو بھی تو آخر مری طرح چھوٹا
قدم اٹھانے کی طاقت نہیں ذرا تجھ میں
نری بڑائی ہے! خوبی ہے اور کیا تجھ میں

Moral :

نہیں ھے چیز نکمی کوئی زمانے میں
کوئی برا نہیں قدرت کے کارخانے میں

In the classical Greek plays and also in Shakespearean tragedies, the hero fails, falls or meets with a catastrophe because of his own shortcomings or follies. Iqbal's hero is a perfect man — Mard-e-Momin who is having a conflict with the forces of evil, the devil. Iqbal has fixed a certain standard of morality for his hero:

عمل سے زندگی بنتی ھے جنت بھی جہنم بھی
یہ خاکی اپنی فطرت میں نہ نوری ہے نہ ناری ہے

Iqbal's criterion of an ideal man is piety and he has discussed this subject in detail in most of his poems. In Jawab-e-Shakwa also Iqbal discusses the causes of the failure of the Muslims.

In this poem "Kafir-o-Momin" we can have an idea of Iqbal's ideal hero. Here Iqbal's style resembles that of Milton in his "Samson Agonisties".

کل ساحل دریا پہ کہا مجھ سے خضر نے :
تو ڈھونڈ رہا ہے سم افرنگ کا تریاق

اک نکتہ میرے پاس ہے شمشیر کی مانند
برندہ و صیقل زدہ و روشن و براق
کافر کی یہ پہچان کہ آفاق میں گم ہے
مومن کی یہ پہچان کہ گم اس میں ہے آفاق

We can conclude that though Iqbal is not a conscious artist of drama, he utilises the various dramatic techniques to arouse more interest in his readers for his themes. He outpours his mystical ideas, his conception about the universe and his views about the controversial problems of the universe through the medium of dialogue in the most effective manner.

IQBAL'S CONCEPT OF KHUDI

Mr. S. Riaz Shahid
M.A., LL.B.

"The form of the existence, is the effect of the self, whatsoever thou seest, is the secret of the self, 'Asrar-e-Khudi'.

پیکر ہستی ز آثار خودی است،
ہر چہ می بینی از اسرار خودی است

Doctor Iqbal was not only a poet of high calibre but also a reputed philosopher and benefactor of the muslims of the world in general, and that of Asia in particular. His poetry like a thrilling reveille, awakened a

drowsy nation. It was like a clarion call to which the Muslims responded and came out of their slumber to strive for regaining their past glory. Iqbal had drunk deep from the spring of knowledge and knew well the actual cause of the downfall of the Muslims. His heart ached at their humiliation and sufferings. He was deeply aggrieved over the pitiable plight of the people who once were the torch-bearers of learning, but now were groping in the darkness. They, who once ruled the world, were now fettered every where by the foreign pirates who in the guise of traders managed their way to overthrow the real rulers and became the masters. He was further aggrieved to note that with the passage of time, the Muslims had become azoic and did not show any reaction to the insult and degradation they faced throughout the world.

According to Iqbal, the sole reason of this miserable state of affairs was lack of 'Iamness' or 'Khudi'.

What Iqbal actually meant by "Khudi", is distinctly different from kibr or vanity or 'Ghurur' or conceit. It is like a radio-active that shows instant reaction. To Allama Iqbal Khudi is a blunt sword that has to be ground and tempered with water of 'Tauhid'.

خودی ہے تیغ فساں لا الٰہ الا اللہ

Dr. Iqbal argued that there are certain latent qualities in every human being, and if they are properly and harmoniously developed, they can be conducive to best results, and human beings can become, really, "The Best of the Beings". This very idea has been expressed by a European philosopher in the following words:

"Harmonious development of human faculties is Islam and their perfection is Iman (faith)",

Allama Iqbal, therefore, concluded that the malady in Muslims was lack of action and the only remedy was to urge up on the upbringing of those qualities that may culminate in 'Iman' or faith.

Shah Bhittai of Sind, calls this quality as inner judger or kazi:

مفتي منجهه ويهار تہ قاضي ڪانيارو نہ ٿئي-

"Develop" that inner kadi and you shall be safe from the temporal temptations".

These latent qualities or khudi, from the Allama's point of view can be developed in the following three stages:-

(1) Tauhid (2) Zabt-e-Nafs
(3) Niabat-e-Ilahi.

Now, if we examine these care-
ılly, we can understand the view-
oint of Allama Iqbal. Let us first
ee what is Tauheed? Tauhid is the
ery foundation on which the build-
ıg of Islam rests............

It is faith in unity (singularity)
f God. This Tauhid is expressed in
he very Kalma of Islam:

"No deity but God لاالٰہ الا اللہ. This
elief in the unity of God, draws a
istinct line of demarcation between
momin (monothiest) and a kafir
ıthiest) or even polythiest (مشرک)
Vhen a momin shuns off all the
uperstitions, he needs not bow be-
ɔre anything other than God:

وہ ایک سجدہ جسے تو گراں سمجھتا ہے
ہزار سجدوں سے دیتا ہے آدمی کو نجات

Thus Tauhid opens the gateway to
nowing oneself and hidden qualities
re developed.

ıe development of

خودی کا سر نہاں لا الٰہ الا اللہ

(2) Zabt-i-Nafs: Tauhid is followed
y control on one's passions and
ɔstinence from temporal luxuries.
o this effect the Holy Quran declares:
They are the true believers, who
tablish salaat (prayers), and refrain
from vulgar practices". This means
that a believer is supposed to refrain
from those pleasures that tend to
rob him of the heaven. Fasting is
a good example of self control. It
is passing through a host of tempta-
tions without being affected.

(3) Niabat-e-Ilahi: When a momin
becomes able to control his passions,
he steps on the threshold of vice-
gerency of Almighty God. This
elevated stage is called Niabat-e-Ilahi,
and the person elevated (momin) is
endowed with duty and power to
establish the law of God (teachings
of Quran) on earth. Dr. Iqbal repri-
mands the sufis who instead of facing
the grim struggles of a true believer
renounce the world:

مجاہدانہ حرارت نہ رہی نہ صوفی میں
بہانہ ہے بے عملی کا بنی شراب الست

He blames the religious leaders,
who instead moulding their lives
according to the teachings of the
Holy Quran, make changes in the
verses of the Holy Quran for per-
sonal gains:

خود بدلتے نہیں قرآں کو بدل دیتے ہیں
ہوئے کس درجہ فقیہان حرم بے توفیق

Thus Iqbal's Khudi means re-awa-
kening of the sleepy nation or the
Renaissance of the forgotten teach-
ings, which will lead to the road of
progress, (free living) and glory.

Iqbal-the Fountain of Islamic Revolution

Cadet Tanweer Ehtesham
Calss XII

Revolution does not in any way imply the annihilation of one segment of human society by the other. Any revolution brought through the barrel of guns is destined to destruction as testified by history.

A real revolution can only materialize and flourish even in the conflicting conditions once it has the force of permeating through the human soil. When we talk of such a revolution Iqbal figures as the undisputed champion. He, through the dynamism of his pen, which is the true reflection of his penetrating thought, has brought about a revolution in the minds of the people. Iqbal was born in an orthodox family and was therefore from his very childhood conversant with Islam.

According to Iqbal's philosophical concept, Islam is not merely a set of dogmas. Those who label Iqbal as religious fanatic are most unfortunate not to have smelled the flavour of his message. Their remarks are based on superficial knowledge of Iqbal's philosophy. That Iqbal preached conservatism or propagated religious prejudices, is far from being true for he has condemned them in the worst possible terms. Conservatism destroys the ego's creative freedom and closes all avenues of fresh spiritual experiences. Even in the highest manifestation, religion in no way implies life denying or fact avoiding attitude. It does not impose Limitations on the free and spontaneous expression of human personality. In fact it directs the human mind towards the communication with the ultimate real that is the inner side of self. Iqbal's revolutionary messege has regenerated

inner power of human self, unlocked fresh spiritual sources, conferred upon man the power to overcome his intellectual reconstruction, penetrate through the crust of causal sequence and lastly his ultimate goal to come into contact with the ever lasting and eternal source of life and power; that is God.

The concept of God is an important factor in Iqbal's revolutionary message. This divine concept has dominated his mind and permeated the entire system. God according to him is not an enchanting phantom conjured by one's imagination or a fabrication of human intellect. Drawing a pen portrait of his mind he depicts God as the most real, final and ultimate existence. God is the source of all existence, fountainhead of space, matter and time, of the complexities of life and mind. In short, he exposes the vistas of reality before our eyes and these are comprehended only in the ultimate existence of God.

The originality of Iqbal's thinking, his critical and constructive attitude of mind, his poetic temperament, the feeling of having been entrusted with a mission, added to his creative urge, were not only manifested in his work and utterances but also influenced the choice of his profession. During the days when the Muslims were in the deepest valley of humiliation and distress, he was conscious of his responsiblities to restore to them the power and supremacy that had been snatched away. Iqbal imbued with the wisdom of the East and the West at once realized that their place in the comity of nations could only be restored from the source called secret of the self or what is known 'KHUDI'. All activities whether theoritical or practical must originate from the 'Khudi'.

The message of Iqbal is a fantastic reflection of the relation of self and society which forms the basis in the setting up of modern civilization and culture. This indeed is the crux of the revolutionary basis of his thought.

It is common of our people to say that Iqbal owed everything to the west which needless to say is baseless and malicious. To be well versed with western phiosophy in no way means that everything one says or does is borrowed from the western thinkers. It is just the bankruptcy of mind to think that a man

well-versed with oriental and occidental learning can even think to borrow his ideas from the west.

Iqbal frankly admits that the source of his inspiration is the Holy Quran, the Hadith, the life of the Holy prophet MOHAMMED (peace be upon him) and Rumi the great thinker of Islam as his guide.

Our Philosopher-Poet

Cadet Asif Farooqui
Class XI

It can justly be said that Iqbal is the greatest thinker that the Muslim World has produced during the last six centuries. But even this statement does not do justice to his place in history. The six centuries preceding the close of the nineteenth century cover the period of Islamic decadence and to consider one the greatest man of such a period is not to pay a high tribute to him. But there have been clear signs of revival in all Muslim lands since the beginning of this century. Of the many pioneers of this revival, Iqbal is undoubtedly the greatest. He should, therefore, be viewed not as the greatest thinker of a period of Islamic decadence but of a period of Islamic renaissance. He was like a rain which came on a dry parched and arid land, and soon it began to bloom and blossom with gold and glory. His teaching resuscitated the dead Muslim masses and once again it started arising with life and action. Such minds can rightly be called the genius.

This great philosopher-poet and benefactor of humanity was born at Sialkot (Punjab) in the year 1877. His ancestors were Brahmin and Iqbal is indeed proud of it as he says in one of his couplets.

مرا بنگر کہ در ہندوستان دیگر نمی بینی
برہمن زادہ رمز آشنائے روم و تبریزاست

He received his early education at a Maktab and later at a Missionary School, where he came under the influence of Moulana Mir Hassan, his teacher possessing an inspiring personality. He perceived the hidden genius of the poet and moulded it on the lines of which Iqbal has acknowledged his gratitude in the following verse:

وہ شمع بارگہ خاندان مرتضوی
رہے گا مثل حرم جس کا آستاں مجکھو
نفس سے جس کے کلی میری آرزو کی کھلی
بنایا جس نے مروت کا نکتہ داں مجھکو

Iqbal then joined the Government College Lahore where he came in contact with another great dynamic personality "Professor Thomas Arnold", an embodiment of all that was the noblest and the best in western civilization. Iqbal's love for Eastern values and western discipline, his desire of universality, which broke the barriers of the east and west for him may be largely related to these early influences of his two great teachers.

In 1905, Iqbal went to Cambridge. For his further research, he went to Munich where he got his doctorate in Philosophy by writing a thesis on "The Development of Metaphysics in Persia".

He returned to India in 1908 after completing his Bar-at-Law from Lincoln's Inn. His short stay in in Europe made him realize the evils of western civilization and its ultimate result of bringing about its own downfall. In one of his verses, he points out this thing:

دیار مغرب کے رہنے والو خدا کی بستی دکاں نہیں ہے
کھرا جسے تم سمجھ رہے ہو وہ اب زر کم عیار ہوگا
تمہاری تہذیب اپنے خنجر سے آپ ہی خودکشی کریگی
جو شاخ نازک پہ آشیانہ بنے گا ناپائیدار ہوگا

Iqbal entered into the political life of the country when he was elected to the Punjab legislative Council in 1927. He was appointed president of the annual session of the Muslim league held at Allahabad in the year 1930.

In this historic session of the League, he suggested the only possible solution of the restless conditions of the Indian sub-continent, in general and the Indian Muslims, in particular. Resolving the general conditions of the country, he said.

"It is clear that in view of India's infinite variety in climates, races,

languages, creeds and social systems, the creation of autonomous states based on the unity of languages, race, history, religion and identity of economic interest, is the only possible way to secure a stable constitutional structure in India".

A truth that was accepted by the Muslim League in its demand for Pakistan in 1940 and which was finally achieved in 1947.

From 1934 onwards his health deteriorated. At last on the morning of 21st April 1938, the soul that came to show humanity the path of peace and progress based on Islam and its ideology, breathed its last.

Iqbal's time was a time of crisis for Islam. The great Ottomon empire of Turkey was tattering, and the Central Asian Muslim republics had been absorbed into Tsarist Russia. Egypt, Morocco, Indonesia, all were badly exploited by the Europeans. The Muslims of sub-continent had lost all the hopes of power and freedom after 1857. In short the whole Islamic world was a victim of European exploitation and anti-Islami policies.

In such disastrous conditions like other patriotic and sensitive Muslims Iqbal also played his role for their uplift. He called them in Tasvir-i dard, he brought forth Shikwa (A Complaint to God) and "Faryad bahuzur-i-Sarwar-i-Kainat" A Complaint to the Prophet). However, he was not a pessimist for pessimism according to him is the "Poison of life". He studied the real causes of Muslim decadence and found ways of their recovery. He passed many a restless nights praying to God:

خدایا آرزو میری یہی ھے
میرا نور بصیرت عام کردے

Perhaps his prayers have been accepted and there is a growing awakening amongst the Muslim world today; and because of this present awakening of the Muslim world, which was the life aim and dream of the poet, Iqbal can rightly be called the main-spring of Muslim Renaissance.

Poet of the East

Cadet Masaf Dawood
Class X

The world has seen may poets and philosophers who may have gone down in history as great men of their time. Few however have earned great appreciation and respect in their life as they have after their death. Indeed among contemporary poets, I can think of a very few who can match the very high standard set by the great star of the East-Allama Iqbal. He is not only recognized as one of the greatest poets of his time but also occupies an important position among the thinkers of the 20th century. The distinction of Iqbal lies not only in the beauty of his poems but also the contributions of his philosophy to the welfare of humanity.

As he was highly shocked to see the wretched condition of the muslims, he gave the idea of a separate homeland for muslims. His message is the sum total of 'Faith', 'Courage', 'Hope' and 'Hardwork'.

Iqbal laid emphasis on the comprehension of Islam and its role in raising the nation from its spiritual and material sloth, was a source of inspiration to muslims. He interpreted Islam as a living force and rejected the dichotomy between spiritual and material aspects of life. To him religion was synonymous with progress; both materlal and moral. By the clarion call of his dynamic writings, he awakened them from their slumber, reminded them of their glorious past and inspired them to prepare a separate place for Muslims i.e. separate homeland. By the creation of his intellectual writings, the concept of Muslims for a homeland grew strong until it reached its completion. The contribution he made to Islamic thought will not fail to bring fruit even in decadent muslims. So, let us rededicate ourselves to the ideals, Iqbal stood for, and should work unitedly and unceasingly to make Pakistan prosperous and strong.

Cadet Syed Shujaat Ali Naqvi
Class XII

LIFE

Life is a turmoil,
Soul is restless.
Yearning is my spirit,
To free from distress.

Pain is external;
Chains of sorrow.
Waiting myself
For a better tomorrow.

Where are thou dear God;
In my soul, in my heart,
Love is a blessing,
Why not a loving heart.

I hope change comes one day;
When instead our brethren to slay
We all at last have a say,
"Let's live with peace in every way"

Cadet Malik Waheed Sarfraz
Class X

Trimmed Sphere

I was waiting for the day
When we'd gone home for a stay
We passed our time by counting each hour
Whether in the canteen or under the shower
Our wait at last came to an end
"The buses are here", cried out a friend
The buses were so soon loaded with cases
And a smile shone from the familiar faces
Upto the bus we made a race
Just to occupy ourselves a place
As we proceeded on our way
Cadets smiled, happy and gay
Someone laughed and someone screamed
Some still quiet and others dreamed
Soon the boundary of Karachi was crossed
Up in the air, our berets toss'd
As we got off the bus
I was puzzled to see the fuss
Everybody surrounded me around
As if an animal flew from zoo
All the thing at last was clear
Cause I had a trimmed sphere.

FREEDOM

Cadet Sabeeh Jaffery
Class X

There are a lot of "freedom" movements today. Every one wants to be free of something. Of course, we want a better world where every man can live in harmony with his brothers, free from pollution and war. But perhaps we have put so much stress on freedom now, that little else matters except being free.

Freedom! just what do we want to be free from-work, law, democracy, morality? And must we be free? There are certainly a lot of things in this world that we must free from-inequality, pollution, racial discrimination. It is easier to say than to do. And then we will find people protesting because they have nothing else to do, or everybody's doing it or because they want publicity. And quite often people say, "the bes[t] things in life are free", withou[t] knowing exactly what the best thing[s] in life really are.

Since many people realize tha[t] though they keep on wanting freedom, they seldom get it entirely, the[y] turn to something which can giv[e] them their "freedom". They becom[e] addicted to drugs. For a few minute[s] or hours they are steeped in a worl[d] of fantasy, hallucinations, spacelessness and timelessness. And that for them, is "freedom", so they kee[p] going back for more and more.

Then comes the question of goin[g] "back to nature". Nowadays, it is preached that we should rid ourselves off the cities and pollution

and of all civilization and live like the animals on what the earth gives. We would then be healthier and happier. But would we? Is man psychologically an animal? Are hundreds of years of toil and labour to evolve into our present stage to be knocked down, forgotten by a few dissatisfied ones with life so they feel they must go "back to nature"? Man must go on, he must progress. Good times as well as bad times will come, but, as has always happened, man will settle his own affairs.

But on this earth, there is really no freedom. We are bound, to our parents, our teachers, our elders, to the authorities, to the country. We are just little bits of a huge jigsaw-puzzle......the world! To make up the picture, we have to interlock ourselves with others and depend upon them. Freedom, I think, is not so much getting away from something we don't like, but getting involved in the search for truth and the judging whether or not we can really do with or without that thing.

A Visit to Karachi Nuclear Power Plant

Cadet Syed Shazli Azher
Class VIII

We were on our winter vacation to Karachi: we called at our School, PAF Model School Masroor. We were delighted to learn that we, the old boys could also, if we wanted, join the group of classes IX and X students and visit the KANUPP. The only condition imposed on us was that we must wear our college blazers at the time of the visit.

This was a rare opportunity: So, we, two Petarians Aamir Bhai and I, Zahid from Cadet College Kohat and Zarak from Burn Hall Abbottabad, decided to avail of this golden chance.

Two buses were arranged by the

school for the visit on 17th. December 1976. The teacher incharge had taken light refreshments like bananas, biscuits, etc. for us. There was also one drinking water-cooler in each bus.

We left our school at 8.30 in the morning and headed for Paradise Point on the Arabian Sea beach-quite a long way off from our school. Many teachers also came along with us to see this Project.

Laughing at one another and singing songs we reached KANUPP in due time. We stopped at the gate, got down and lined up in a single row. We were then formed up in groups: four groups of boys. Each group was assigned to one cond-ducting-instructor.

When we entered the plant we first saw the turbines and the generators. Then we went up the stairs to see how electricity was received and distributed.

Then we saw the Reactor Room in which the nuclear bombardment was on. Our instrcutor, pointed out to us the three thick doors which were at a distance of one yard from each other and explained to us that these doors were there to control radiation and temperature.

We also saw the Heavy-water storage. This is the useful medium also used in the plant and is very expensive. It is found in Newzealand.

After a machine-check whether we had imbibed any Radiation and having been found free from it. Mr Khurshid took us to the Model Room: we saw the whole KANUPP in miniature. We especially observed the Reactor Room. In a plastic box we saw how electricity was produced at KANUPP! I was thrilled.

Now I shall summarise what I learnt from my Conducting-Instructor, and my teachers: Energy can be broadly divided into two types:

Commerial Eneregy,
and Non — Commercial Energy,

Commercial energy is obtained from electricity, petrol, oil, gas, coal and commercial fire-wood. **Non-commercial energy** is derived by burning cow-dung, domestic fire-wood, grass, etc., etc.

If we total up commercial and non-commercial energies to read 100; then KANUPP produces 0.25% of energy in the shape of electricity.

Pakistan produces 1700 megawatts of electricity using all sources. Out of this KANUPP produces only 100 megawatts.

So, the need for more nuclear power plants is very great in our country, as we cannot rely too much on cow-dung, firewood, and hydro-carbons (petrol, oil, gass) as our only sources of energy.

After the KANUPP visit we moved to the Paradise Point. Here, we had lots of fun and took many pictures. The sea was out-of-bounds. So, we relaxed on the beach and enjoyed the refreshment arranged by the old school. By noon, we were back to the Base.

"He had no Fault but only he Left us"

S. Daudpota
(A sister of the late Khalid Daudpota)

Here I am to pen about my most lovable person in this world but now no more here.

Memories about him are so dear but aching that each thought brings tears to my eyes, which will never see his ever smiling face again.

He was known to his friends as Khalid but at home as Papu.

Papu was year and a half younger to me, born on the 15th September 1953 after seven sister, so he was the heart of the family.

He was brought up with all love but was never a spoilt child, he was well-mannered, had a close observation and quiet by nature.

At the age of five, he was admitted to St. Bonaventures High School Hyderabad. Till 6th class, he was there. From 7th he joined petaro when he was twelve years old. At that time he was innocent, smart and intelligent.

He was selected, as Cadet with Kit No. 791 and got his bed, writing-table and a bag for dirty clothes in Iqbal House.

Papu was lonely at first and used to cry a lot. Therefore we visited him often. Gradually, he got used to all tough and tight ways of Petaro.

He was always happy, full of life. His hobbies were swimming, boxing and Judo.

Every one at Petaro recognised him wherever he was, because of his typical structure of body. In spite of all exercises, he gained weight, as with all his weekly pocket money he ate patties which were his favourite snacks and milk.

I always used to look forward for the days when he would visit us an[d] when we visited him.

Parents Day was like Eid to m[e]. When I used to see him smart[ly] dressed up in Parade, I was in hig[h] spirits. When I used to see hi[m] marching, I always felt proud an[d] thankful to God, who had given m[e] such a nice handsome and lovin[g] brother.. I was also his favourits a[s] he was mine.

He was great plus good. "Grea[t]ness supported by goodness is har[d] to overthrow". He was alwa[ys] curious to join the Army. Aft[er] passing his Intermediate he applie[d] for it.

In spite of all opposition fro[m] the family he was determined to joi[n] the army and at last, he got his wa[y].

Papu joined P.M.A. on 28t[h] November 1971 and passed out fro[m] P.M.A. on 23rd July 1972.

When he came back he was com[]pletely changed. He became thi[n] tall, handsome but I called him [a] 'scare crow'.

He used to come us for only o[ne] month in a year. This month use[d] to be like heaven to us.

I always used to count the days for his leave. Our all programmes waited for the days when he was here.

He was very loving person. Papu used to love his friends, his family but his greatest love was to God. He was his favourite topic. I had his letters but there was none in which Allah was not mentioned. He was very honest and true, he never lied because he was always afraid of God.

I always used to tease him and called him "Moulvi". There was one other thing - he was crazy about, and that is 'Shahadat', he used to pray for it. He was in 46th Baluch Regiment - their motto was "Ghazi ya Shaheed", but he only thought about Shahadat. He used to say even if there is no war but you can get Shahadat by some other way also.

I used to pray for the war not to come, but who knows what God wants.

"Surely Allah loves those whose deeds are good (Holy Quran).

Allah always wants people who are good and those who love him". Papu used to say, and I know now that his every word is correct.

Like all Military people, his regiment shifted from one place to another.

First he was at Thal, then Quetta at Mach and lastly at Sialkot where in 1975 he became Captain. He was very proud of his regiment and army. He was true to all.

On 31st January 1975, he married his cousin with whom he was betrothed since 6 years. She was the only girl in his life. They had happiness only for two years and in 1977 on 13th February he left her and us all behind.

He died due to road accident while coming from Karachi. He was rushed to C.M.H. but he lost excessive blood that he could not survive. He was Shaheed, he got what he prayed for but his memories are preserved in our hearts till we are alive.

JINNAH HOUSE

House Master	... Mr. S. Wasiul Hasan
Associate Housemaster	... Mr. Shameem Ahmed
Attached Petty Officer	... P.O. Bashir Ahmed
Junior Under Officer	... Nisarul Haq
Senior Section Leaders	... Ashfaq Ahmed
	... Saleem Arif
Section Leaders	... Nadeem Sultan (1st Term)
	Junaid Akhter (2nd Term)
	... Najeeb Mushtaq
Prefects	... Rashid Akbar
	... Mausaf Daud
	... Adil Farooque
	... Zulfiqar
Chairman House Honour Committee	... Mahmood Ali
Sports Captain	... Rizwan Akhtar
Asst. Sports Captain	... Khawar
Leader House Social Welfare Society	... Mahmood Ali
Incharge Wall Papers	... Mahmood Ali
Incharge English Wall Paper	... Nisarul Haq
Incharge Urdu Wall Paper	... Saleem Arif
Incharge Sindhi Wall Paper	... Atta Mohammed
Incharge Ante Room	... Ariz Khalil Khan
Incharge House Library	... Mahmood Ali
Incharge Reading Room	... Zafar Alam
Member Cadets' Mess Committee	... Noor Ahmed

House Notes

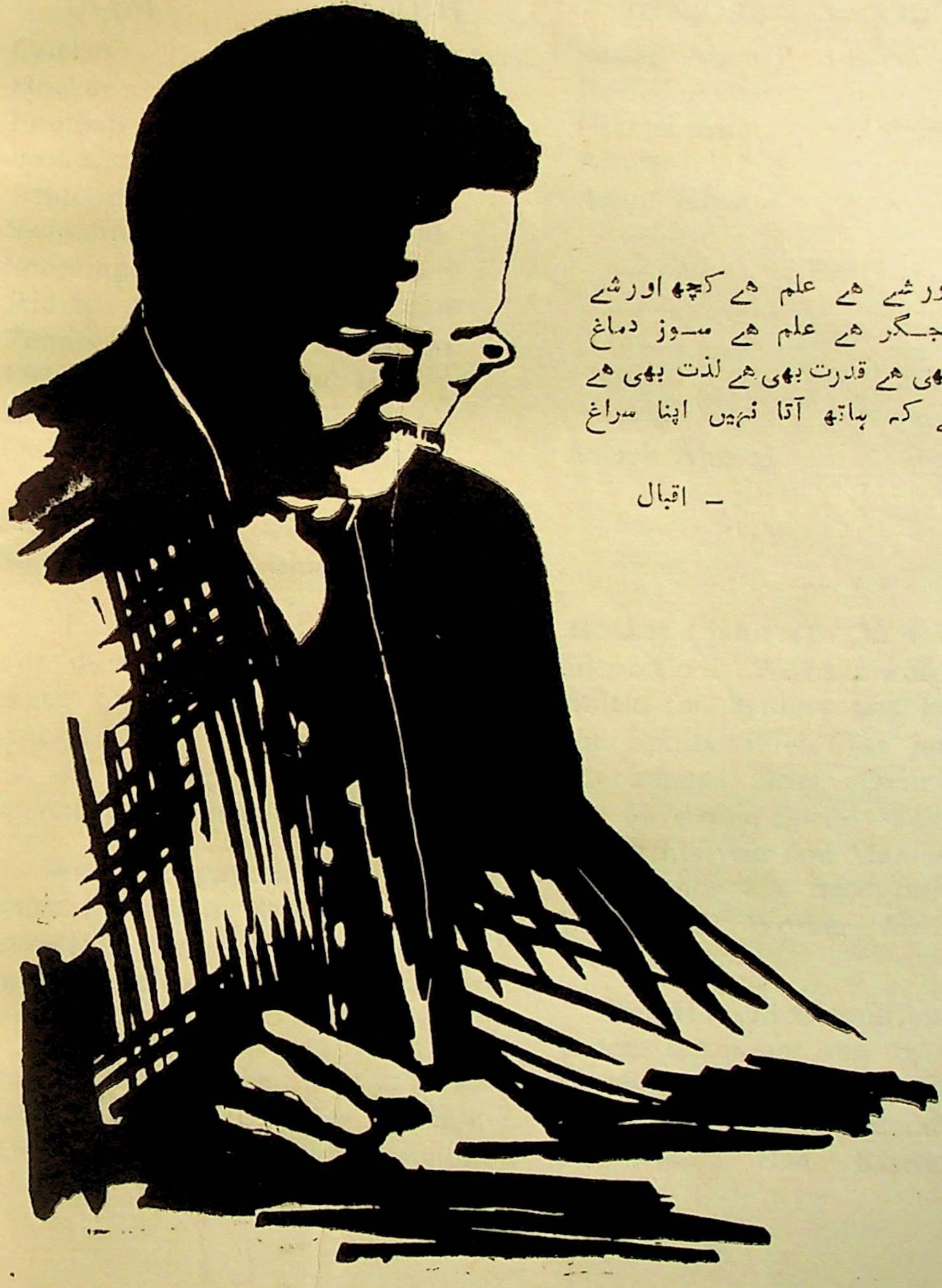

زندگی کچھ اور شے ہے علم ہے کچھ اور شے
زندگی سوز جگر ہے علم ہے سوز دماغ
علم میں دولت بھی ہے قدرت بھی ہے لذت بھی ہے
ایک مشکل ہے کہ ہاتھ آتا نہیں اپنا سراغ

— اقبال

CAPTAINS

TEAM	SENIORS	JUNIORS	VIII CLASS
Cricket	S. A. Qayyum	Soalah Ahmed	Babar Aii
Hockey	Khawar	Rashid Akbar	Jawwad
Football	Ariz Khalil	Hikmat Ali	Mohmmed Asghar
Basketball	Rizwan Akhtar	Rizwan	Nadeem
Athletics	Ashfaq Ahmed	Adam Khan	Raza Naqvi
Swimming	Bashir Ahmed	—	—
Shooting	Noor Ahmed	—	—
Riding	Rizwan Akhtar	—	—
Tennis	Rizwan Akhtar	—	—
Debates	Nisarul Haq	—	—
Indoor Games	Nisarul Haq	—	—
Quiz/ Spellink-Bee	S. A. Qayyum	Soaleh Ahmed	—
Sailing	Ariz Khalil	—	—
Squash	Rashid Akbar	—	—

"Faith, Unity and Discipline", is our motto; Jinnahians say. By the grace of God almighty we have emerged from the comity of Houses as the Champion House for the second consecutive year.

We feel happy and highly satisfied when we cast a glance at our achievements during the session 1975-76 in all spheres of activity at Petaro.

Regarding sports and other extra-curricular activities, we have been able to lift the trophies in Riding. Athletics (seniors), Athletics (juniors), Hockey (juniors), Qirat and House inspection. We have won the Sports Shield for Seniors and have shared the Sports Shield for juniors with Mohammed Bin Qasim House. We have won Social Welfare Shield again this year and Mahmood Ali of our House has beed adjudged the Best Social Worker for the year 1976-77.

Our House has contributed to the college teams not only by providing members to the teams but also by providing the team captains. They are; Nisarul Haq, Rizwan Akhtar

and Abdul Qayyum who captain the Gymnastics, Riding and Cricket teams respectively.

On the Hobbies side too, our participation has been very effective. Our boys have been representing the House in various Hobby clubs and some of them have the honour of becoming the Presidents of different societies and clubs. They are Cadet Nisarul Haq, President of the Biological Collections Society. Cards, collecting society, Boat-modelling club and the College Urdu Debating Society; Cadet Mehmood Ali, President Railway-modelling Club, Cadet Ariz Khalil, President Aeromodelling Club, and Abdul Qayyum, President Body-building Club. Nisarul Haq was declared the best speaker in Urdu for the year 1976-77. He also stood second in the Inter-Collegiate Essay Competition held at Sanghar in May 1976.

We congratulate Cadet Mehmood and Cadet Salim Arif on their appointment as Secretary College Honour Committee and Editor of the Urdu Section of the College Magazine, respectively.

Kabaddi has been introduced from this year for the first time as one of the games and we are happy to have Cadet Bashir Ahmed, from our House, as the Captain of the team. Rizwan Akhtar has been adjudged the best rider for the second consecutive year; congratulations to him.

Cadet Nisarul Haq and Cadet Ariz Khalil have been selected as members of the Hyderabad Board Football teams: Rizwan Akhtar and Khawar for the Hyderabad Board Basketball and Hockey teams, respectively. They all deserve our congratulations.

It is a source of great pleasure and satisfaction that our ex-Cadets Aslam Rana, Misbah, Nisar Shah and Gulzar have joined the Armed Forces. Aslam Rana and Misbah have joined the Navy and Nisar Shah and Gulzar have joined the Army and Air Force, respectively. We congratulate them and wish them all a bright career. Others have joined the professional colleges for medicine and engineering. We wish them all the best of luck. Perci has left us after his Matriculation to join the Air Force. Nadeem Sultan and Shahjehan Sattar have also been selected in the Pakistan Air Force. We wish them all the best their career.

This year, we bade farewell to the Shahbazians (boys of VII Class) who shifted to their new hostel - Shahbaz House on 6th of November 1976. They had been with us in our Ante Room since the beginning of the current session as the 2nd batch of Class VII. We wish them all the best of luck and a very happy and fruitful stay at Petaro.

We welcome the new entry boys of class VIII of our House and advise them to do their best to come up successfully in all spheres of activity in the college. For achieving this, they only need courage and determination.

We feel highly indebted to our worthy Housemaster, Mr. S. Wasiul-Hasan and Associate Housemaster, Mr. Shameem Ahmed for their valuable guidance and dedicated efforts that enabled us to be ahead of others once again.

In the end, we wish ali the success to our outgoing XII class and hope that they would serve the country to the best of their ability in all the fields they have chosen for themselves.

Felicitations!

We extend our hearty Felicitations to Midshipman Irfan Sheryar, an Ex-Petarian from Jinnah House on the award of Sword of Honour on the occasion of 27th Midshipmens Passing-Out Parade held on Saturday 4th June, 1977 at the Pakistan Naval Academy, Karachi.

We are proud of him and wish him all the glories in his career in the Pakistan Navy.

Irfan Sneryar

LATIF HOUSE

House Master	... Ch: Abdul Ghani
Associate Housemaster	... Dr, M. Iqbal Javed
Attached P.O.	... P.O. M. Ashraf
Junior Under Officer	... M, Ayub Waseem
Senior Section Leaders:	... M. Shakeel Majeed (Ist Term)
	... Hashim bin Siddique
	... Maqbool Raza (2nd Term)
	... Tanweer Ehtesham (Band)
Section Leaders	... Rahat Mahmood
	... Mohammad Zaheer
Prefects	... Waheed Sarfraz
	... M. Zafar Baig
	... Javed Malik
	... Abdul Rauf (Band)
Chairman House Honour Committee	... Abdul Qadir Palijo
Incharge Ante-Room	... Ali Akbar
,, Radio and TV Room	... Shakeel Majeed
,, House Library	... Saeed Iqbal
,, Literary Activities	... Ayub Waseem
,, House Eund	... Maqbool Raza
Member Cadets' Mess Committee	... Tanveer Ehtesham
Editor-in-Chief House wall-papers	... Ayub Waseem
Editor English Wall-paper	... Tanweer Ehtesham
,, Urdu Wall-paper	... Maqbool Raza
,, Sindhi Wall-paper	... Nawaz Ali

CAPTAINS

TEAM	SENIORS	JUNIORS	VIII CLASS
Cricket	Hasham	Eisar	Hasan Abbas.
Hockey	Shahid	Zafar	Zubair
Football	Shakeel	Mohammed Ali	Rahim Bux
Basketball	Ayub	Waheed	Salah-ud.din
Athletics	Ali Akbar	Abu Ali	Atta Mohammad
Sailing	Anwar	——	——
Swimming	Ayub	——	——
Riding	Farhat	——	——
Indoor Games	Nazir Tunio	——	——

This year, again, we are runners up after a very tough competition with Jinnah House. Our hats are off for Jinnahians on their second consecutive Championship. We also ended up second after a healthy tussle with Mohammed Bin Qasim House for the academic shield. Yet it is interesting to note that we lost first position by a meagre margin of decimal 45 points. Anyhow the honours brought by Latifians in academics are of great pride for us. Cadet Aurangzeb Haque stood first in the entire Board of Hyderabad in H. S. C. Examination (pre-Engineering). While Cadet S. Ishrat Hassan Zaidi captured second position in the entire Hyderabad Board in the same examination. Cadets Hasham bin Siddique and S. Maqbool Raza stood first and second respectively in the college in H.S.C. part I examination (Pre - Engineering), while Cadet Tanveer Ehtesham got 3rd position in the college in the same examination (pre-Medical). Our heartiest congratulation to all of them.

Cadet Aurangzeb Haque was awarded Gold Medal by the Hyderabad Board and College Medal by our worthy Principal, Cadet S. Ishrat Hassan Zaidi bagged the highest and the most envied honour of the college, viz. the Stick of Honour for 1975-76. Cadet Rahat Mahood was awarded the Badge of Honour

for his all-round outstanding performance in VIII, IX, and X classes. He also won the House best all-rounder shield for Juniors presented by ex-Cadet Khalid Jameel Kirmani. We extend our heartiest congratulations to them.

On the sports side too, we fared well. We bagged the basketball and Hockey trophies (Seniors). This year, our House produced four captains for the college teams, namely, Cadet Ayub Waseem, Shakeel Majeed, Anwar-ur-Rehman and Anjum Noor Mohammad of Swimming, Football, Sailing and tennis teams, respectively. Last year, a number of Latifians were awarded college colours: Munawwar Sultan received colour in basketball, football, athletics and swimming, Cadet Ehtesham Tiwana in Riding and Hockey, Cadet Sultan Tiwana in Riding and Masood Yaseen in Volleyball. Cadets Ayub Waseem, Anwar, Mazher and Shakeel Majeed got merit certificates in gymnastics and football.

In extra-curricular activities our House is showing excellent performance. We stood first in both English and Urdu debates for seniors, second in Urdu debate and spelling bee for juniors. Cadets Ayub Waseem, Tanveer Ehtesham, Inamul Haq, Salman, Zafar, Khalid Ayub and Idris Vasi rightly deserve congratulations for achieving these good positions.

In other fields of the college activities we rightly feel proud of Cadet Ayub Waseem who was appointed the Editor of College Magazine (English section), the President of Painting and Woodworks Clubs and Vice President of the College English debating society. Cadet Nazir Tunio and Zahid Sultan also deserve congratulations for being elected as General Secretary of Painting and Numismatic Clubs and Vice President of Science modelling club, respectively.

We congratulate Cadet Waheed Sarfraz who brought the House on the top in Inter-House Qirat competitions and was adjudged as the Best Qari for 1976-77.

We heartily congratulate Cadets S. Ali Imran Zaidi and Mehmoodul-Haq on their selection in Pakistan Air Force Collegs Sargodha.

A batch of 12 brilliant cadets, entitled "The FAMOUS XII" passed out last year. Of them, Cadet Munawwar joined Pakistan Navy and Cadet Ehtesham got his place

in Pak. Army. Others have taken admission in Medical and Engineering Colleges of the country. We wish them all a happy and successful life.

Now a word about new VIII class. This year, we have twenty-three young chaps who joined us in the House. They are all smart and active students. We expect a lot from them during their five year's stay in the House.

We feel highly indebted to our worthy Housemaster, Ch: Abdul Ghani and Associate Housemaster, Dr. Iqbal Javed for their valuable guidance and dedicated efforts that enabled us to keep the banner of our House flying higher and higher.

MOHAMMED BIN QASIM HOUSE

Housemaster	... Mr. Abdul Ahad Khan
Associate Housemaster	... Mr. Jawahar Ali
Attached Petty Officer	... P. O. Mohammad Ajaib
Senoir Under Officer	... S. Shujaat Ali Naqvi
Junior Under Officer	... Khurshid Anwar
Senior Section Leaders:	... Tariq Jamal
	... Iqbal Hussain
Section Leaders:	... Khalid Anwar
	... Shah Sohail Masood
Prefects:	... Nazir Ahmed
	... Haroon Habib Kirmani
	... Mehmood Feroze
Chairman Honour Committee	... Tariq Mehmood Sabir
Incharge House Library	... Mohammed Shakil

,, House Ante Room	... Ba Iqbal Zafar Hamid
,, English Debate	... S. Shujaat Ali Naqvi
,, Urdu Debate	... Izhar Husain Baig
,, Sindhi Debate	... Asif Ali
,, Quiz & Spelling Bee	... Kamran and Khawar Saleem
Member, Cadets Mess Committee	... Asif Ali
President Social Welfare	... Tariq Mehmood Sabir
Editor English Wall Paper	... S. Shujaat Ali Naqvi
,, Urdu Wall Paper	... Tariq Jamal
,, Sindhi Wall Paper	... Saleem Raza
I/c. House Fund/Pocket Money	... Tariq Jamal

CAPTAINS

TEAM	SENIORS	JUNIORS	VIII CLASS
Hockey	Ikram Ghani	Haroon Habib Kirmani	Jimmy Irani
Football	Salim Thahim	Wajahat Hussain	Mohammed Sarwar
Cricket	Khurshid Anwar	Saifur Rehman	Sardar Ghulam Hussain
Basketball	Ikram Ghani	Mohd. Bachal	Mohammed Asif
Athletics	Saleem Raza	Sarfraz Khan	——
Riding	Shah Sohail Masood	——	——
Sailing	Mohammed Azhar	Sarfraz Khan	——
Shooting	Mohammed Shehzad	——	——
Indoor Games:	Ba Iqbal Zafar Hamid	——	——
Squash	Khawar Saleem	——	——
Tennis	Misbah Ahmed	——	——
Swimming	Mohammed Khalid	Sarfraz Khan	——
Volley Ball	Saleem Raza	——	——
House Sports Incharge:	Khurshid Anwar	——	——

This Academic Year is now almost coming to an end as we review our achievements we are filled with satisfaction and determination to achieve even more. Whatever we have achieved the whole credit for success goes to our worthy Housemaster, Mr. Abdul Ahad Khan who keeps on guiding us in all the fields.

Our Associate Housemaster, Mr. Jawahir Ali has been with us in the forefronts. He has been looking after our academic side and takes good care of us.

Looking at the academic side, we stood first in Inter-House competitions collectively and won the Academic Shield for the year 1975-76. We offer our heartiest congratulations to ex-Cadet Salman Nusrat for standing first in Dadu District (pre-Engineering group) in H. S. C. Part II examinations and Cadet Khawar Saleem for getting Ist position in the College in H.S.C. Part I Examination (pre-Medical group). We shall be failing in our duties if we do not congratulate Cadet Mehmood Feroz Baweja who stood 2nd in the Annual Examination of VIII Class.

We also took keen interest in the sports activities. We have won the Inter-House trophies of Football Seniors, Cricket Seniors and Basketball Juniors. We shared the football juniors trophy with Ayub House and Juniors' Championship Shield with Jinnah House.

This year, in the Literary field, we have our S. U. O. Shujaat Ali Naqvi as the Editor-in-Chief of the College Magazine. In debates, he was first in Seniors English debates and has been appointed the President of the English Debating Society. He is also Captain of the College Hockey team and Chairman College Honour Committee. We also feel pleasure to write about Cadet Khawar Saleem who is a good debater as well as a good sportsman. The House is proud to have such cadets. We extend our hearty congratulations to them.

Cadet Sajid Mehtab was selected and has joined the P. A. F. College, Sargodha. We congratulate him.

We congratulate J.U.O. Khurshid Anwar and Cadet Abdul Waheed on their selection as member of the Hyderabad Board Basketball team. Cadet Khalid Anwar is also selected for Hockey team. Congratulations to him.

We welcome our new entry Cadets. They are all well-behaved, decent

and smart. We hope that they will keep the flag of the House high in the years to come.

The present XII class will be leaving us soon. We expect them to serve the country in the best possible way and hope that they will carry with them the good name of the college wherever they go.

We, the Qasmians convey our deepest condolences on the sad demise of Mr. Shabbir Ahmed Anwari (father of Cadet Sajjad Ahmed). We pray to Almighty ALLAH to give courage and fortitude to the bereaved family to bear this irreparable loss.

LIAQUAT HOUSE

House Master	Mr. Masood Perveiz Durrani
Associate House Master	Mr. Abdul Aziz
Attached Petty Officer	P.O. Karamat
College Junior Under Officer	Syed Najib Rizvi
Junior Uunder Officer	Manzoor Abbasi
Senior Section Leaders	Cadet Fateh Bughio
	Cadet Farasat Jafery (1st Term)
	Cadet Ghulam Mustufa (2nd Term)
Section Leaders	Cadet Asif Farooqui
	Cadet Shamim Ahmed
Prefects:	Cadet Furqan-Uddin
	Cadet Shahid Mahmood
	Cadet Kamran Shah
	Cadet Javaid Mushtaq
House Sports Captain:	Cadet Farasat Jaffery
Chairman Honour Committee:	Cadet Saeed Sarfraz
Ante-Room Incharge;	Cadet Rifat Saeed
Treasures:	Cadet Saeed Sarfraz
	Cadet Wasim Zaidi

Library Incharge:	Cadet Juzer Busari
Gardening Incharge:	Cadet Rifat Saeed
Debates:	Cadet G. M. Shah
Spelling Bee/Quiz Incharge:	Cadet Najeeb Rizvi
Editor-in-Chief Wall Paper:	Cadet G. M. Shah

CAPTAINS

TEAM	SENIORS	JUNIORS	VIII-Class
Hockey	Najeeb Rizvi	Shahid	Shahzad
Cricket	Shafqat	Zafar	Nadeem
Foot Ball	Firasat	Shoukat	Haji Sher
Basket Ball	Manzoor	Furqan	Shahzad
Atheletics	Najeeb Rizvi	Shoukat	Haji Sher
Shooting	Manzoor	—	—
Swimming	Saeed	—	—
Saling	Bashir	—	—
Riding	Sarwat	—	—
Indoor Games	Fateh Bughio	—	—

Truth, Valour and sincerity are three principles, which provide us with the guideline for achieving our goal of life at Petaro and after Petaro.

Under the inspiring and able guidance of our Housemaster, Mr. Mausaud Perwaiz Durrani and our Associate Housemaster, Mr. A. Aziz, Liaquatians have come out with flying colours and years of hard struggle, we are the only House which has improved its position in the year 1975-76.

By God's grace, Liaquatians have been securing the maximum number of high positions in the Board Examinations for the College. This year, Cadet Najam Ashfaq got the first position in Dadu District (pre-Medical group) in the H.S.C. Part II Board Examination. Cadet Anwar Kamal Ansari and Cadet Asif Farooqi got the second position in the Board and first position in Dadu District, respectively in S.S.C. Part II Board Examination. We expect a lot more from them and wish them many other positions in future. In S.S.C.

Part I Examination, Cadet Altaf Hussain, Cadet Furquan-un-din and Cadet Muneer got the 1st, 2nd and 3rd positions, respectively in the College. We pray that they may capture the top positions in S.S.C. Part II Board examinations. In VIII Class also, there are scholars like Kamran, who got the first position in the VIII Class Annual Examination. We hope that he will show his worth in every field at Petaro. On the literary side, this year, we are proud of Cadet G.M. Shah, Cadet Asif Farooqi and Cadet Anwar Kamal Ansari, who are the editors of Sindhi Section, Assistant Editor Urdu Secrion and Assistant Editor English Section for the College Magazine, respectively. We are the winner of the extra-curricular activities shield and the debates shield for the year 1975-76. This year also, we have got good debaters like Asif Farooqi, who stood 3rd in Urdu Seniors, G. M. Shah was Ist in Sindhi Seniors, Mir Hassan, Shahid Mahmood and Anwar Kamal Ansari were in Juniors Sindhi, English and Urdu debates, respectively. In addition to this, we see the Credits Cup once again in the hands of Liaquatians. It is really encouraging for us that many of these hidden talents were brought out and explored this year by Mr. M. P. Durrani.

Under the dynamic leadership of our Housemaster, we have not neglected the sports side. We see the pride of the Reds with high spirits in many college teams. College J.U.O. Najeeb Rizvi is a member of the College Hockey eleven. J.U.O, Manzoor Abbasi is a member of college basketball team. Cadet Fatah Bughio is the captain of college badminton team. He is also the Vice-Captain of college volleyball team and also a member of the college table-tannis team. Cadet Shamim Akhtar is in the college football eleven. Cadet Naeem is also in the hockey eleven. Cadet Shafquat is the captain of college squash team. Cadet Ghulam Akbar and Cadet Muhammad Shahid Iqbal are the members of the college gymnastics team. On the juniors side, Cadet Shahid Mahmood is coming up exceedingly well as the best sportsman. He is the member of the college cricket and athletics teams. In addition to this, Cadet Sarwat and Cadet Shahid Bhatti are in the college riding teams and Cadet Amir Tanvir is also the member of Hockey eleven and many others in various teams.

It has been a matter of great satisfaction that our new entry of Class VIII has lived upto the mark set by their worthy seniors. On academics side, there are scholars like Sikandar and Jawaid, Sportman like Shehzad and Haji Sher, excellent debaters like Jawaid and Nadeem. So, in every way, we have received a fresh healthy blood capable of running the administrative veins of the House. In future, they will further raise our Red banner high.

Last year, we won the football and squash championship. We also won the 8th Class Championship Shield. This year also, we are trying our best in the Inter-House tournaments. Uptil now, we are first in the 8th Class Basketball. We are placed 3rd in cricket juniors and second in Hockey juniors.

Our ex. J.U.O. Syed Shabeih Zaidi and Hamid are doing very well at the Royal Naval Academy, Dartmouth, England and are representing Pak. Navy there. Our ex, S.U.O. Mehmood - ul - Hassan is also putting in well at the Kakul Academy. We wish them a successful and bright future. We also congratulate our College J.U.O. Najeeb Rizvi for winning gold medal on the basis of good performance.

AYUB HOUSE

Housemaster	Mr. Rashid A. K. Ghouri
Associate Housemaster	Mr. Mazher H. Naqvi
Attached Petty Officer	P.O. M. Iqbal
Junior Under Officer	Shahid Wazir Khan
Senior Section Leaders	Muneer Ahmed Bhutto
	Sajid Sultan
Section Leaders	Nisar Dastagir
	Shahid Salim

Prefects	Cadet Hassan Nasir
	,, Amir Rashid
	,, Tariq Hafiz
Chairman Honour Committee	Khurshid Anwar
Secretary Honour Committee	Aijaz Ahmed
Incharge House Ante-Room	Khurshaid Anwar
Incharge House Library	Sabahat Khan
,, English Debate	Basit Baig
,, Urdu Debate	Waqar Ayub
,, Sindhi Debate	M. Shaban
,. Quiz	Basit Baig
,, Spelling Bee	Khurshid Anwar
Member, Cadets' Mess Committee	Jawaid Yakoob
President Social Welfare	Basit Baig
Editor English Wall-paper	Basit Baig
Editor Urdu Wall-paper	Jawaid Yakoob
Editor Sindhi Wall-paper	Asif Akhtar
Incharge House Fund/Pocket Money	Kamal Jawaid

CAPTAINS

TEAM	SENIORS	JUNIORS
Hockey	Basit Baig	Amir Rashid
Football	Shahid Wazir Khan	Sajjad Shah
Cricket	Waqar Ayub	Nasir Habib
Basketball	Muneer Bhutta	G. Qadir
Athletics	Shahid Wazir Khan	M. Ayub
Riding	Sabahat Khan	—
Sailing	Jawaid Yakoob	—
Indoor Games	Sajid Sultan	—
Squash	Asif Akhtar	—
Swimming	Khurshid	—
Tennis	Hussain	—
House Sports Incharge	Shahid Wazir Khan	—

Ayubians are proud of those cadets, who have shown good performance in academics. Congratulations to Cadet Aijaz Ahmed Baloch who secured 78.8% in H.S.C. Part I-1976 Examinations and stood third in the college. Cadet Khurshid Anwar (pre-Engineering), Cadet Waqar Ayub and Shabban Soomro (pre-Medical) who secured 77.6%, 72.6%, 71.6%, respectively in the H.S.C. Part I-1976. Well done! Keep it up

In the field of sports Ayubians have fared well. They stood 3rd in Sailing and Riding and 2nd in Athletics for Seniors. The Junior classes followed them by winning trophy for Football and Cricket and standing 2nd in Basketball. Even Eighth Class did not lag behind when they stood 3rd in Basketball and 2nd in Football. This year, Ayubians have got one Athletics Captain and the other for table-tennis. They are Cadet Shahid Wazir for athletics and Sajid Sultan for table-tennis and Jawaid Yakoob is the Vice Captain of College Sailing team.

In the extra-curricalar activities, Cadet Sajid Sultan is the President of Science Modelling Club and the Vice President of Photographic Club. Cadet Khurshaid Anwar and Cadet Kamal Jawaid are amongst the best aero-modellers.

In debates, Ayub House is proud of Cadet Irfan and Cadet Asghar who not only stood 1st and 2nd respectively but also brought the trophy for Inter-House Urdu debate for Juniors to the House.

Congratulations go to ex. Cadets Ahrar-ul-Hassan, Hasan Mustafa and Wasim Ahmad on their joining P.N.A. We wish them a bright future.

We welcome the "New Entry" Cadets. The are young and in high spirits. We hope, they will keep the House flag high by following the House motto; "Unite-Work-Achieve" dear to their hearts.

In the end, we wish the outgoing XII Class the best of the their luck and a bright future.

IQBAL HOUSE

House Master	... Mr. Affan Maqsood
Associate Housemaster	... Mr. Ahrar Hussain Baig
Petty Officer	... P.O. Hameed and M. Siddique
Junior Under Officer	... Yousuf Soomro
Senior Section Leaders:	... Zubair Ahmad Khan
	... Mohammed Tariq Ghouri
Section Leaders	... Umer Hayat
	... Akhtar Hussain
Prefects	... Tariq Sarfaraz Ghouri
	... Mohammed Javed Khan
	... Fareed Ahmad (Band)
	... Mohammad Qasim Rajpar
Chairman Honour Committee	... Majeed Sammo
" Mess Committee	... Aftab Alam
Chief Editors of Wall Papers	
English	... Khalid bin Rasheed
Urdu	... Aftab Alam
Sindhi	... Majeed Sammo
Look	... Tariq Ghouri

CAPTAINS

Hockey:	(Seniors)	... Mohammed Tariq Ghouri
Hockey:	(Juniors)	... Rizwan
Hockey:	(VIII)	... Majid Shakoor
Cricket:	(Seniors)	... Raza Mustafa
	(Juniors)	... Tariq Sarfraz Ghouri
	(VIII)	... Atif
Football:	(Seniors)	... Mustaghees-ul-Hasan
	(Juniors)	... Shahzad
	(VIII)	... Zahid

Basketball: (Seniors)	... Dilawar Aziz
(Juniors)	... Khurram
(VIII)	... Razi-ur-Reham
Athletics: (Seniors)	... Zubair A. Khan
(Juniors)	... Tayyab Khan
(VIII)	... Abdul Razzak
Swimming: (Seniors)	... Khalid bin Rasheed
(Juniors)	... Mohammed Javed Khan
(VIII)	... Zubin
Shooting: (Seniors)	... Tariq Hafeez
Sailing : ,,	... Khalid bin Rasheed
Riding : ,,	... Zaffar Abbas
Sports Captain	... Tariq Ghouri
Incharge Social Welfare	... Salman Arshad
Incharge Ante Room	... Sajjad Hyder Shah
Incharge Library	... Dilawar Aziz
Indoor Games	... Sajjad Haider Shah

SKY IS THE LIMIT

Unfortunately, last year our House position was VI because of the poor performanc of our boys in academic field. This year, however, we hope to improve our position. This academic year has started with a good omen. Our junior teams have won the hockey and cricket trophies. In Inter-House Football Seniors we got third position. In the Inter-House Hockey (Seniors), we shared the second position with Qasim and Liaquat Houses. This year, many Iqbalians joined the Armed Forces and many were selected under the N-Cadet Scheme. They are: Umar Hayat and Imtiaz. Mahyar has been selected for the Junior Cadet Scheme and Cadet Jamil and Sikandar have joined the P. A. F. Asif Raja and Ahmad have joined P. M. A. Raja Fiaz has joined the Naval Academy. We congratulate them and wish them a happy future.

On the sports side, Sajjad Haider has been appointed as the Captain of the College Shooting team. whereas Zubair Ahmed is the Vice Captain of the same team. Yousuf Soomro has been appointed as the Vice

Captain of Hockey XI. Another honour has been brought to the House by Saeed Afzal. Musaddiq and Mustaghees, who have been selected to represent the Hyderabad Board teams in Cricket and Football respectively. Our boys have been selected in the various college teams. Tariq and Umer are the members of the Hockey XI. Mustaghees and Mussadiq have been selected in the college football XI. Cadet Saeed, Tariq Ghouri, Shoaib Alam and Khalid bin Rashid have the membership of the college cricket XI. In Shooting, we have Yousuf, Zaffar, Tariq, Aurangzeb and Qasim. We heartily congratulate Yousuf Soomro and Qasim Rajper for winning a Gold and Bronze medals respectively in the Quaid-e-Azam Centenary Shooting held in Karachi.

As regards the extra-curricular activities, we have formed a debating club called 'Rostrum' in the House to provide training to our cadets in Public speaking. So far as Hobbies are concerned, Cadet Yousuf Soomro is the President of the Radio Engineering Club. Dilawar being the Vice President, Zubair is the President of the Photographic Club.

In the end, we wish all the success to our outgoing XII Class and at the same time welcome the New Entry of VIII Class. We have high hopes in the VIII Class boys.

SHAHBAZ HOUSE

House Master	... Mr. Affan Maqsood
Associate Housemaster	... Mr. Ahmed
Petty Officer	... P.O. M. Bashir
Junior Under Officer	... Yousuf Soomro
Senior Section Leaders	... Tariq Ghouri
Dormitory Incharge	... Ghulam Murtaza (Iq).

As already mentioned in our College Magazine last year, Shahbaz House started working during 1975-76. Since the building of Shahbaz House was still under construction, the first entry of VIII Class, which comprises thirty boys, was accommodated in Jinnah House under the supervision of Mr. S. Wasiul Hassan, Housemaster, Jinnah House.

The boys from the same batch have now been promoted to the VIII Class and have been allotted various Houses.

By the grace of God, our House building was completed in the beginning of November 1976 and the new entry of VII class was shifted from Jinnah House to the newly built hostel.

The House is well furnished and all possible facilities have been provided to the young cadets. The House consists of three dormitories, Ante-room, Store-room, Office and Guest room. Ten cadets are lodged in each dormitory.

So far as the academic and sports fields are concerned, our boys have shown satisfactory progress. Last year, we had A and B teams in hockey and football. We played friendly hockey matches against other House teams (VIII class). The performance of cadets Mohammed Ahmed, Haji Sher, Mohammed Sarwar, Razi-ur-Rehman and Khair Mohammed has been commendable. It is a matter of great rejoioing and pride that they have been appointed captains or vice-captains of various teams (VIII class) of their respective Houses. We have high hopes with the present VII Class entry also.

We heartily congratulate cadets Mohammed Saleh and Mohammed Sarwar for securing Ist and 2nd positions respectively in the Annual Examination 1976.

We welcome the "New Entry" of 1976-77 in our college and we shall try to provide them with every possible facility. We hope they will keep our House flag high and make a proper use of their stay in the college.

Cadets Salman Khalique and Mujeebur Rehman deserve our congratulations for speaking on the occasion of the death anniversary of Quaid-e-Azam Mohammed Ali Jinnah and at the same time, we appreciate the efforts of Cadets Abdul Jabbar

and Altaf Ahmed, who secured 1st and 2nd positions respectively in the terminal examination 1976. We hope they will maintain their standard in future.

Besides, they have joined different clubs like riding, squash, science-modelling, etc. It is encouraging that they are availing themselves of the opportunities provided to them for their all-round development.

They also participated in the March Past and Charge Party on the Parents Day held on 28th November 1976.

We are indebted to our Associate Housemaster, Mr. Ahmed, who has been taking keen interest in the affairs of the House.

WORDS OF WISDOM

1. "Forbidden unto us are the distinctions of colour or race,
   "Yes! We are the harvest of a new spring,

2. As for the Muslims dazzled by the West
   A mirage is the object of their quest.

3. The Privileged possess no charity
   But in the masses there is sincerity.

4. Hold on to the tree, the ever-living trunk,
   And believe in your spring, your great people.

(IQBAL).

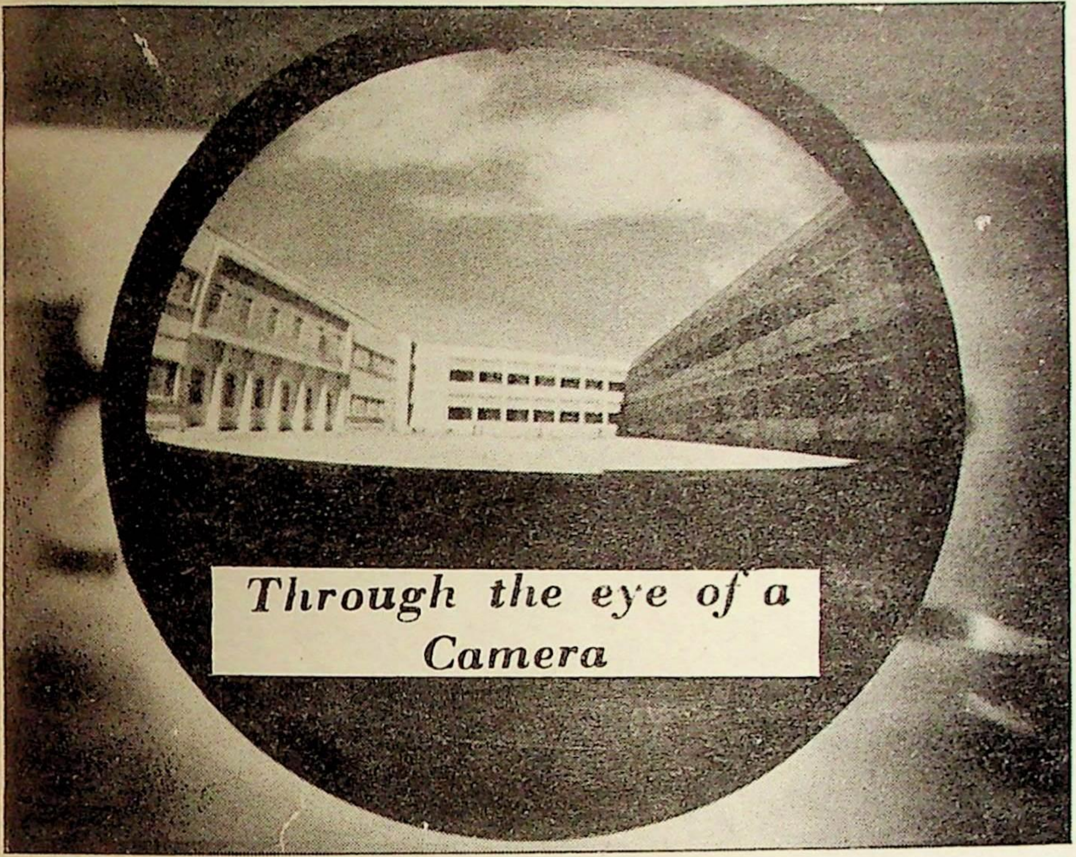

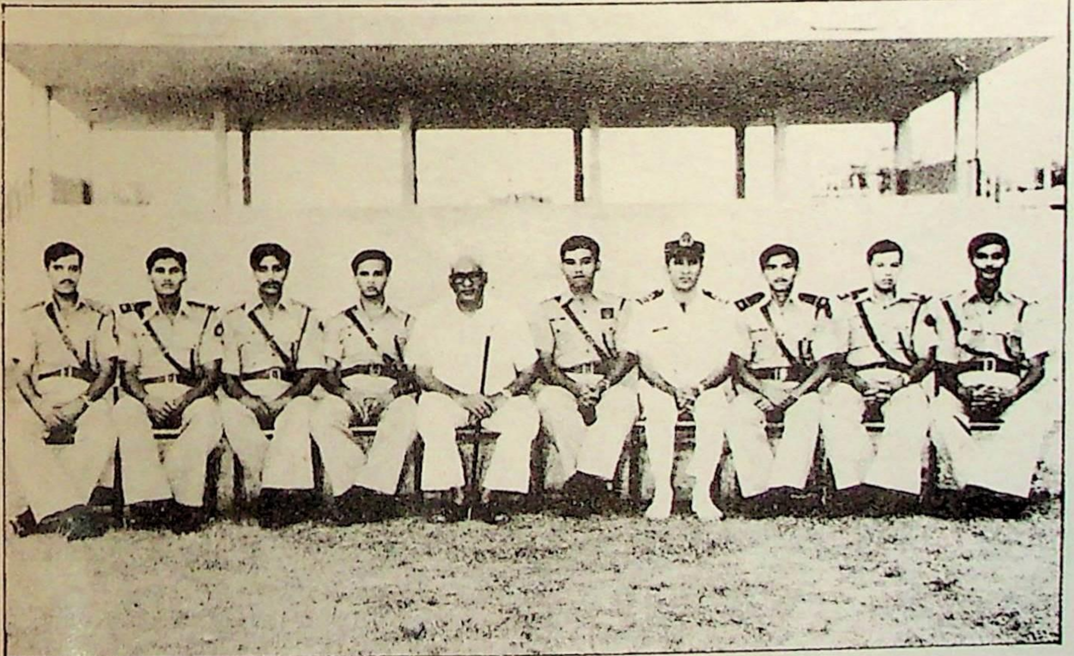

Senior Appointment holders

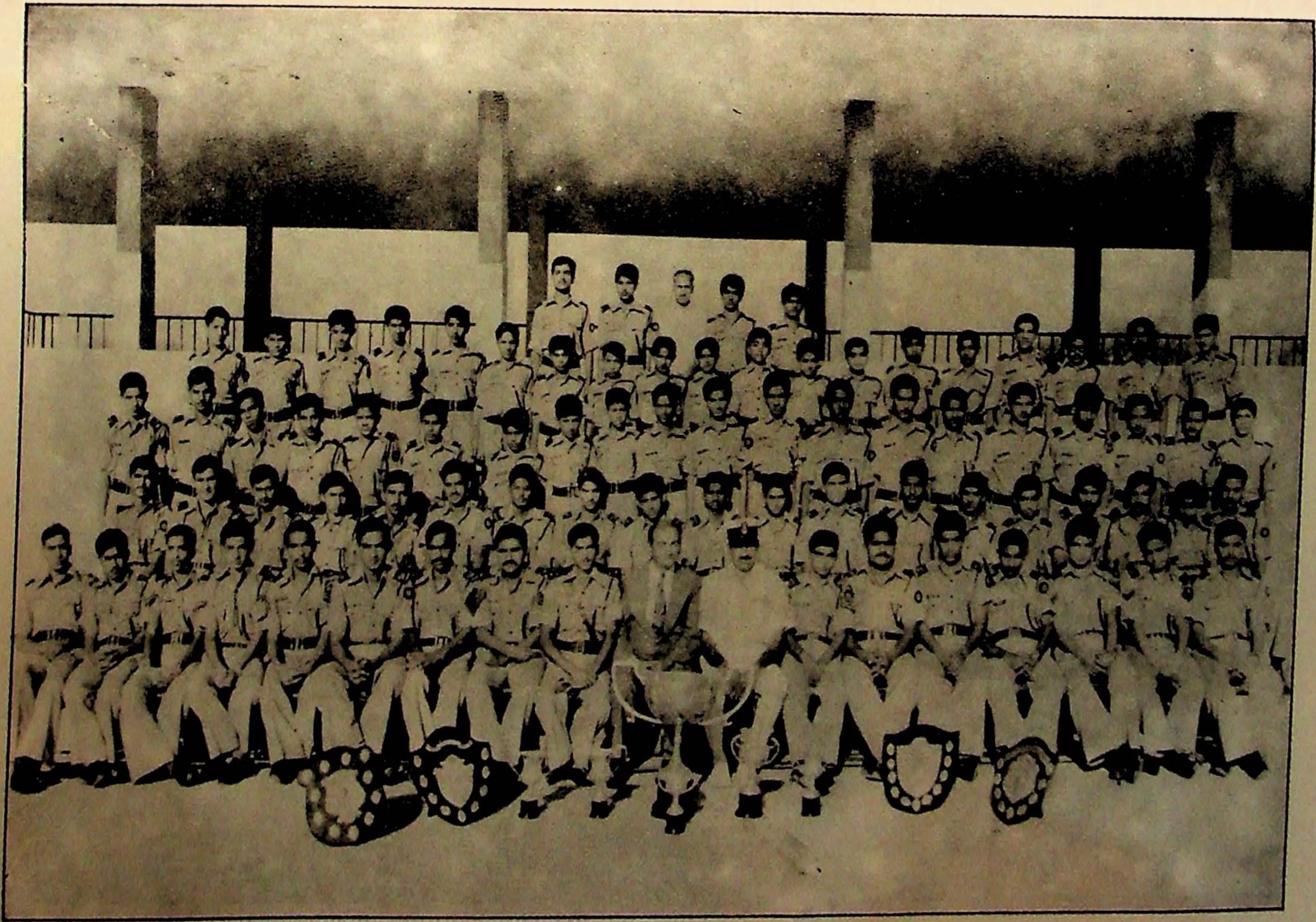

JINNAH HOUSE

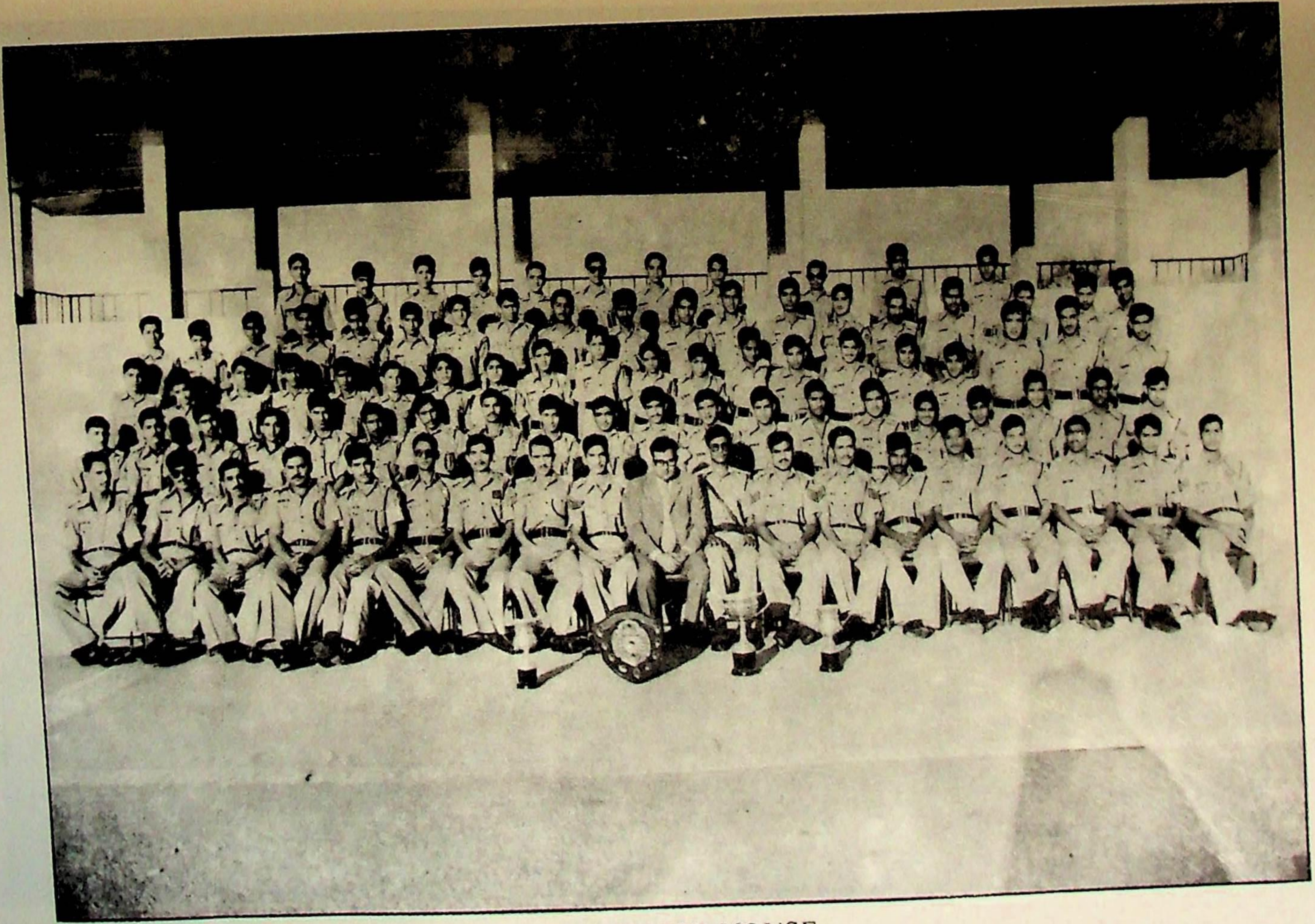

LATIF HOUSE

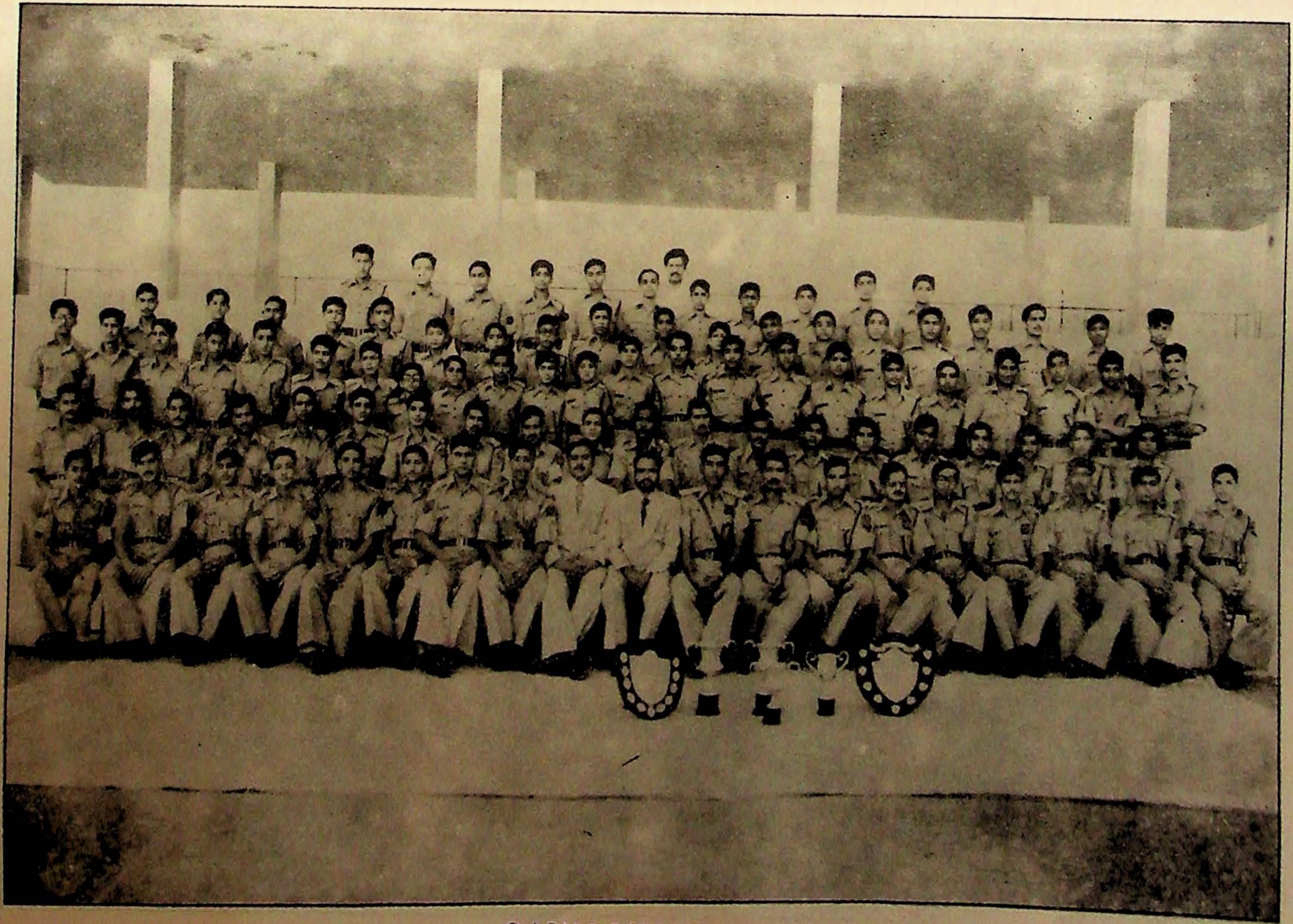

QASIM HOUSE

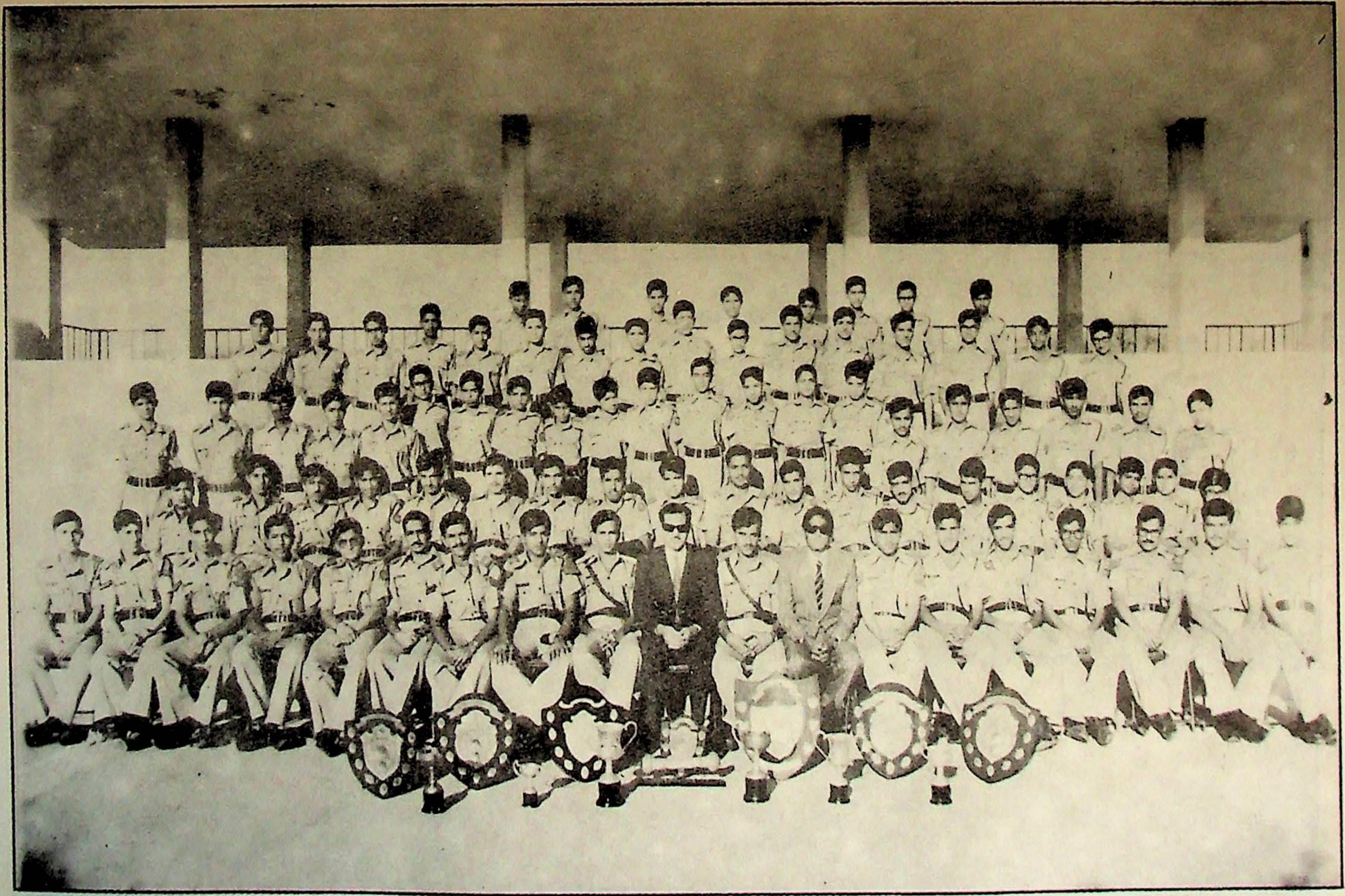

LIAQUAT HOUSE

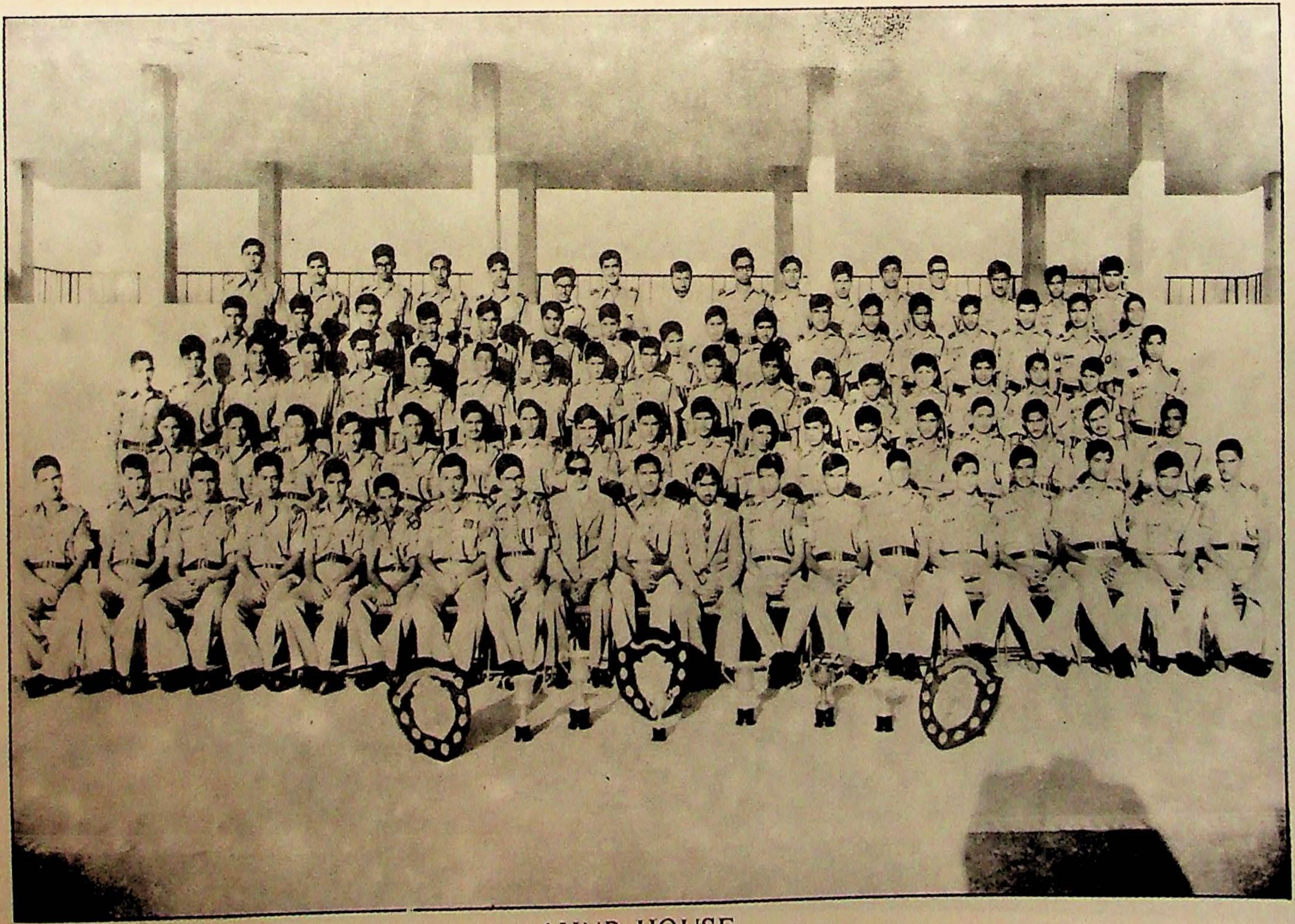

AYUB HOUSE

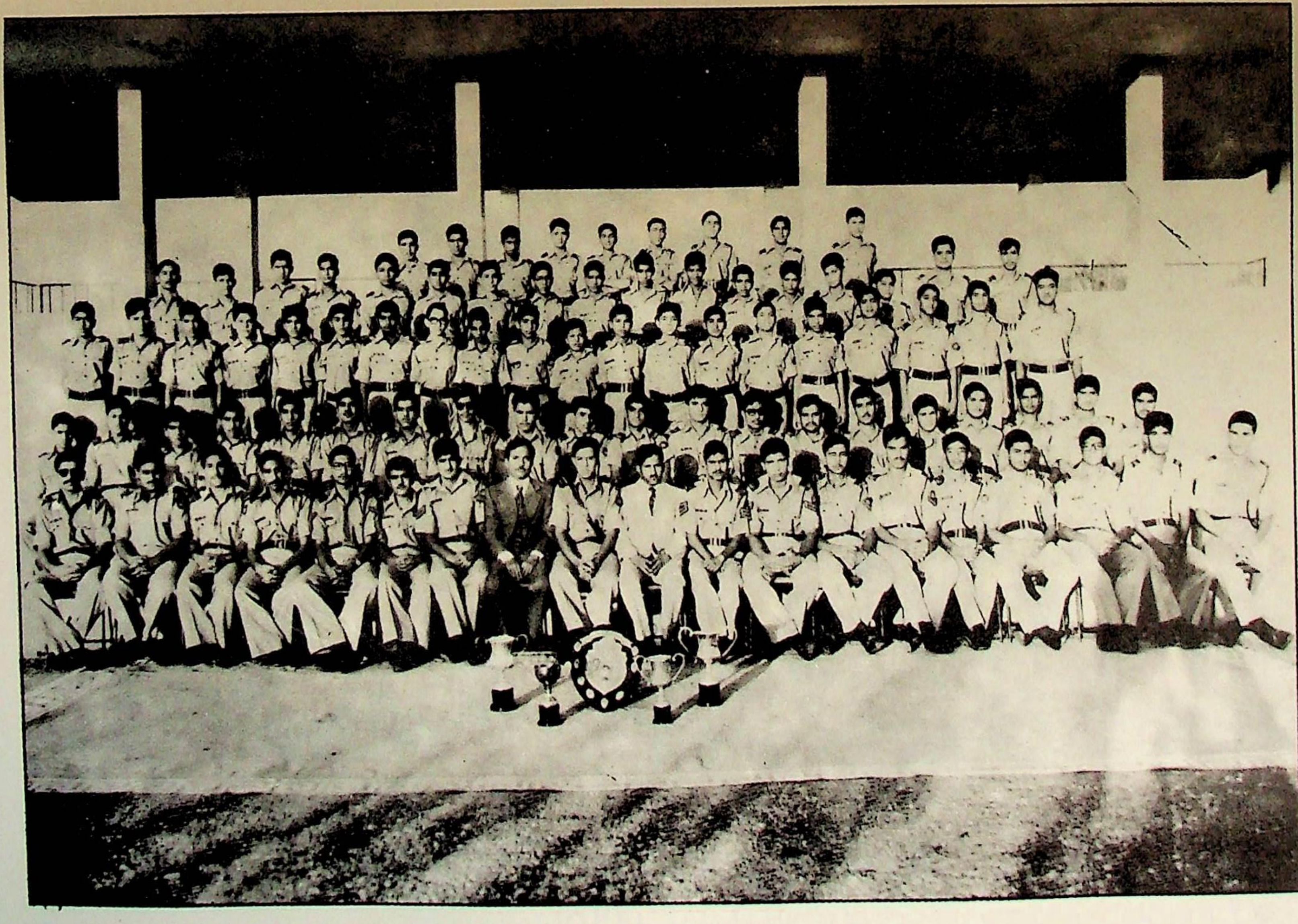

IQBAL HOUSE

SHAHBAZ HOUSE

خودی کی پرورش و تربیت پہ ہے موقوف
کہ مشت خاک میں پیدا ہو آتش ہمہ سوز
یہی ہے سر کلیمی ہر اک زمانے میں
ہوائے دشت و شعیب و شبانئ شب و روز

— اقبال

Reply to Welcome Address By Chief Guest

Mr Principal, Members Board of Governors, Staff, Cadets, Ladies and Gentlemen.

I am delighted to be here this morning on the occassion of the "Seventeenth Parents Day" of this institution. This is my first ever visit to Cadet College Petaro and I am most impressed with the performance of cadets and the magnificent way in which the campus is being maintained. The discipline and enthusiasm that I have witnessed today will leave an indelible mark on my mind. This bears testimony to the pains that you have been taking during the course of training at Petaro. I am more than pleased to note that the cadets are in reliable hands and are in the process of developing into sound personalities. The dire needs of the nation today are physically robust and mentally sharp youngmen and I am sure that the cadets from this institution will fulfil this need.

2. The Academic results are highly praiseworthy and I take this opportunity to congratulate the Teaching Staff and the Cadets on the achievements in this field. It is, indeed, very satisfying to note the cadets obtaining top-positions in the Board Examinations which speaks highly of the training pattern at Petaro. The Cadets have done equally well in Extra-Curricular Activities and their performance in this field also deserves commendation. I appreciate the distinctive performance of cadets in Debates, Essay-writing, Qirat, Sailing and Shooting Competitions held at Provincial and National levels.

3. This is all very satisfying. However, I would like to emphasise that the entire edifice of this institution is based on discipline and I

am hopeful that you are building up this trait steadily. I would like to tell the young Cadets of this institution that they are fortunate in pursuing their education and having their training in one of the finest institution of the country and I would like to further state that it is the desire of the Peoples Government to provide opportunities to deserving talents of the country for the best possible education like the one that is imparted over here and they are spending a tremendous amount of money to run this college. As you would all know that this college is no longer available to the privileged class and we have today in this college students from every class of the country. I would therefore advise you to make the best use of this very fine facilities that has become available to you and make yourself worthy of this institution and pass out as the most sought for youngestors by the nation. You will, therefore, have to work hard with self-discipline which would ultimately bring you laurels. I would also like to impress upon the parents that they can see for themselves how well the education of their children is organized by this institution.

4, I congratulate all the prize-winners, particularly Cadets Syed Ishrat Hassan and Rahat Mahmood for winning the coveted awards of Stick of Honour and Badge of Honour respectively. My congratualation go to Jinnah House for being the Champions and Latif House for becoming the Runners-up in the Inter-House Competitions. I have also seen that many cadets have been joining the Armed Forces from this college. I would like this number to increase many-folds in response to the call of the nation. And finally I feel proud and indeed honoured of being associated with this fine institution as the Chairman of the Board of Governors and I would like to assure all who are present here today that I and the Board of Governors would not leave any stone unturned in improving this institution further and we will not hesitate to take any step in this direction. I thank you all very much for inviting me to be with you here this morning and I wish you all and the Cadet College Petaro the best of luck and God-speed.

PRINCIPAL'S WELCOME ADDRESS AND ANNUAL REPORT

Admiral Shaikh, Ladies and Gentlemen,

It gives me immense pleasure to welcome you all, on behalf of the College Staff and Cadets, on the happy occasion of our 'Seventeenth Parents Day'. We feel profusely honoured and privileged to have our Chairman of Board of Governors as our Chief Guest. Sir, we are extremely grateful to you for sparing so much of your precious time as to be here with us. We are also abundantly thankful to our other guests who have come from all over the Province of Sind to see a glimpse of the life, organisation and activities of the cadets under education here.

May I submit that the college is adequately playing its role of imparting meaningful education in the overall framework of the country's education policy. A sound foundation is being laid in the young students

of physical, mental and moral excel-

lence so as to develop in the future into well-balanced presonalities imbued with spirit of dedication to the service of the country and love of their fellow countrymen. We are sanguine that with your sagacious guidance and personal interest as our new Chairman the College will more effectively fulfil its mission.

With your permission,Sir, I may describe briefly the progress of the College during the last year in the various fields of cadets, activity:-

(a) **Academic :**

In the Secondary School Certificate Part II Annual Examination 1976, we had 100% success. Cadet Anwar Kamal Ansari stood II in the entire Board and Cadet Asif Farooqui secured First Position in District Dadu. In the Higher Secondary Certificate Part II Annual Examination 1976. our pass percentage was 96.8% in the pre-Engineering Group. I am proud to report that Cadets Aurangzeb Haq and Ishrat Hassan achieved the distinctions of standing First and Second respectively in the entire Board. Salman Nusrat (pre-Engineering Group) and Najm Ashfaq Siddique of pre.Medical Group have also stood First inDistrict Dadu.

(b) **Commission in the Armed Forces :**

11 Cadets after Matriculation and 3 after Intermediate Joined Pakistan Air Force. 6 Cadets after Matric and 15 after Inter joined the Pakistan Navy. 5 Y-Cadets and 11 N-Cadets studying in XII Class will join the Army and Navy respectively after passing their H.S.C. Examination, The result of selection on the Army side is still awaited.

(c) **Sports and Games :**

Sir, in the Cadet College, great emphasis is attached to the physical development of the cadets who are provided the facility of playing various games. Last year, we were able to participate in some outside tournaments and the positions won were :

(1) Ist in the Inter-Collegiate Athletics Meet held at Hyderabad.

(2) Ist in the Inter-District Athletics Meet held at Hyderabad.

(3) Captain of our Athletics team Irfan Hassan Khan was selected in the team to represent the Sind province in the National Olympic Games.

(4) Our Footbal team emerged Champions in the Inter-Collegiate Tournament held at Hyderabad.

(d) **Debates and Essay-writing Competitions :**

(1) In All-Pakistan Inter-Collegiate Qaid-e-Azam centenary Debate held at Aitchison College Lahore, our English Debating team won the much coveted Trophy out of a selected gathering of 76 teams from all over Pakistan. Cadet Shujaat Naqvi was declared the Best Debater and was awarded the First Prize.

(2) Cadet Shujaat Naqvi represented Hyderabad Division in All-Pakistan National Bank of Pakistan Inter-Divisional Debates. He secured third individual position (and a cash prize of Rs. 1,000/-).

(3) Our team of English, Urdu and Sindhi participated in the Debates organised by the Board of Intermediate and Secondary Education Hyderabad, to select the Boards' team for Inter-Board competitions. As many as 6 speakers at H. S. C. level and 5 speakers at S.S.C. level were selected in the various teams formed by the Board.

(4) In Inter-Collegiate Debate in Sindhi organised by Sindhi-speakers' Forum of the Sind University, Cadet Khawar Salim Mangi stood First.

(5) **Essay-Wrriting (Urdu):** Cadets Abdul Qayyum and Nisarul-Haq got Ist and Second position in All-Sind Essay writing Competition organised by Government College of Sanghar.

(6) **Qirat:** Cadet Waheed Sarfaraz of this College got Second position in All-Pakistan Qirat Competition held in Sind Medical College, Karachi.

(e) (1) **Sailing:** Our Sailing team won the First position in the Sailing Regatta organised by the Yatch Club, Karachi.

(2) **Shooting:** In the Sind open Shooting Championship, we bagged one Gold, one Silver and one Bronze Medal in the Service Rifle, competition.

(3) (i) The overall Championship Trophy for Inter-House competitive activities of all types of the Cadets, has been won

by Jinnah House for the second successive year. The runners-up are Latif House.

2. For all-round individual outstanding performance at the H.S.C. and S.S.C. levels, the Stick of Honour and Badge of Honour are awarded respectively to Cadet Syed Ishrat Hassan and Rahat Mehmood.

(4) For all the attainments and achievements by cadets, mentioned earlier, credit goes entirely to the whole-hearted and devoted efforts of the teaching and other staff of the College. I owe a debt of gratitude to them for their willing co-operation and hard-work.

(5) I would like to place on record my deep gratitude to the Education Minister, Mr. Pyar Ali Allana, who has very graciously allowed me to approach him for any problems that I may have. The College has greatly benefited by his personal intersrt, guidance and help. I am highly grateful to the outgoing Chairman, Admiral Mohammad Shariff and all Members of the Board of Governors for their valuable directions in managing the affairs of the College. I am particularly indebted to Senator Qamar-uz-Zaman Shah who has always been helping me in sorting out college problems at his level with provincial and Federal Governments and other agencies. My thanks are also due to the Education and Finance Departments, Sind, 17th Punjab Regiment. WAPDA authorities Hyderabad, Indus Gas Company for their kind co-operation at all times.

(6) Last but not least, we are greatly indebted to the Pakistan Navy for helping the college by providing the personnel and material to look after the military training component of education here and to the PAF for posting an Officer here.

(7) In the end, I, once again, thank you, Sir, most heartily for the honour you have bestowed on us with your visit. Also I thank all the Ladies and Gentlemen, who have taken the trouble to join us

to make this function a success.

(8) May I now request you, Sir, to kindly give away the prizes and say a word of advice and encouragement to the Cadets and the Staff.

THE BIRDS WERE SINGING WITH JOY

Cadet Anwar Kamal Ansari

Class XI

As usual, the sleeping campus began to stir with life. The birds were singing with joy and the flowers were fluttering in the gentle breeze. Petaro was dressed like a bride, and why not, for it was the morning of the XVII Parents Day.

It was probably 7 o'clock when I saw the first car after which they kept on coming.

The Chief Guest Rear-Admiral R.M. Shaikh opened the days proceedings by cutting the tape at the Exhibition Hall door. He was taken round the Hall and appreciated the cadets for putting up various stalls so skilfully.

First of all came the photographic exhibition. There were many different photographs, covering various aspects of life at Petaro. Then came the future chemists with Chemical Hobbies Club. They had prepared jams, syrups, creams and squashes for sale. Their stall proved to be a great attraction, especially for the Ladies.

Next came the Radio Engineering Club which had made quite a number of interesting electrical appliances.

It was followed by a club born only this year—the card—collecting society. A colourful and interesting collection of cards was displayed. Next were arranged various articles of wood and plaster of paris made by the cadets of the Handicraft Society.

The Painting Club was another attraction of the day. Many paintings, depicting various aspects of life were displayed. Then came the pilots of tomorrow of the Aeromodelling Club. Many models of different air-craft were displayed. This club proved to be of the greatest interest to children and adults alike. Following it was another club also born this year.—Architectural Club. The boys of this club, which was the sole property of Ayub House, had made a model of the Mazar of Quaid-e-Azam to commemorate the Centenary of the Father of Nation.

Then came the Scientists of Petaro who had different appliances of daily use. These included radios, heater, air-conditioner and many more. The Biological Society proved to be of great interest to all. Various charts, depicting diseases and functions of human body, were displayed. Last but not least of all was the Philately and Numismatics Club displaying a varied collection of coins and stamps belonging to its members.

At half past nine, the parade marched in and the guests settled down. The Chief Guest arrived right on time and inspected the Parade. After that he gave away the College colours to the Champion House. Then the parade marched past in columns of threes amidst the clapping of the guests. After this the cadets marched in mass.

As soon as the march past was over the junior boys doubled in and gave a fine display of various exercises on the parallel bars and the horse, not a real one, of course. The joker as usual kept up his pranks and provided the audience with much amusement.

Next came the riders who showed their skill by jumping over various hurdles. Then they jumped through a fire-ring. The riding show ended with a fine display of tent-pegging. The Captain of of riding team picked a peg from between the legs of S.U.O,

At that time, "we have received an information that the enemy has attacked, boomed the voice of the commentator over the mike. Khaki clad soldiers of Petaro from behind the bushes and trees to repet the enemy attack. Amidst the

thunder of shells falling and the shrieks of the children they repeeled the enemy attack with only one casualty.

Then the Chief Guest gave away the prizes to the prize-winners. Then the Principal of the College presented his annual report. Finally, the Chief Guest spoke and praised the cadets for their achievements and creditable performance. After the functions, the Principal invited the guests for light refreshments and as usual the cadets got the lions share.

One by one, the guests and the cadets left for their homes. The sun shone with its full brilliance and Petaro which had looked like a bride in the morning now seemed to be resting.

ACT WELL YOUR PART......

(PEN - SHETCHES)

Cadet Ayub Wasim
Class XII

Honour and shame from no condition rise,
Act well your part; there all the honour lies

(*Pope*)

I. Cadet Ishrat Hasan

(Winner of the Stick of Honour)

Besides being a very good student, Ishrat was also an excellent sportsman. He bagged second position in the H.S.C. Part II Examination of Hyderabad Board for which he was awarded the coveted College Silver Medal. He was very active in liter-

ary sphere and participated in spelling bee and quiz competitions. He was also the Editor-in-Chief of the House Wall Paper. He was President of the Painting and Science-Modelling Clubs and member of the Boat modelling and Photographic Clubs. He was quite prominent on the sports side as well. He played cricket, basketball, tennis and table-tennis and was also a very good athlete. He got college colour in sailing. Being an active S.S.L. of Latif House, he was popular for his sincerity, gentleness and deep sense of responsibility. He was very respectful to teachers and displayed exemplary behaviour. All the above qualities helped him in getting the highest award of the college, THE STICK OF HONOUR. We wish him all the success in his future life.

—:o:—

II. **Cadet Aurangzeb Haq**

(Winner of Gold Medal)

Aurangzeb was the prominent student of the college. He had a very nice academic record from the very beginning. In H.S.S.C. Part II Board Examinations 1976. he secured the "first position" in the entire Board and won for himself Gold Medal and a good name for the college and his most respectful teachers. He also participated in the literary activities very actively. He was appointed the Editor (English Section) of College Magazine. He was a good debater and participated in quiz and spelling bee competitions. He was Leader of House Social Welfare Society. He was inclined towards intellectual pursuits and had joined College Science Modelling Club. On the sports side, he had College colours in Sailing and was an excellent diver. He was amiable, responsible and a well-behaved cadet. We wish him the best and all the success to

him in his future career and hope that soon he will be an Engineer serving his Nation with the great zeal and enthusiam.

—:o:—

III. Cadet Rahat Mahmood.

(Winner of Badge of Honour)

Rahat Mahmood, on account of his hard work in sports and in academics, was adjudged to be the winner of Badge of Honour. He is a member of the College Gymnastics and Basketball teams. He is also the member of the Science-modelling, Boat-modelling and Philately Clubs. He has displayed excellent behaviour and conduct. He is a smart cadet having leadership qualities. He is an active S.L. of the house. We wish him all the success in the years to come.

—:o:—

IV. Cadet Nisar-ul-Haq

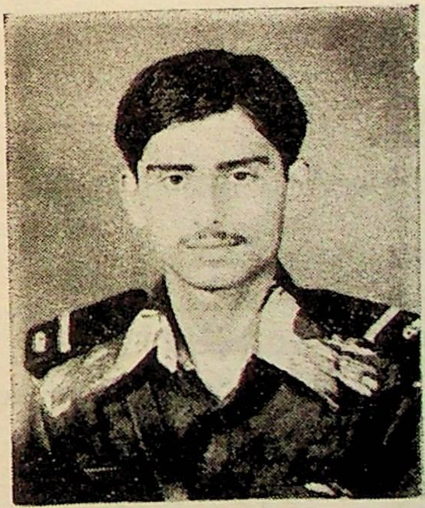

(Best Sportsman 1976-77)

Cadet Nisar-ul-Haq has been declared the best sportsman for the year 1976-77.

Nisar is one of the most outstanding boys of whom the College is proud of. Zeal, enthusiasm and a true sportsman spirit are the shining characteristics of his personality which make him distinct and unique among others. He is the Captain of College Gymnastic team and a member of College Athletics, Football,

Cricket and Badminton teams. He has also been selected for the Football team of Hyderabad Division. Nisar is very good at Debates and other co-curricular activities. On the academic side also, he is among the top five in his entry. We wish him a very bright future ahead and hope that his capabilities, would be channelized for the progress and prosperity of the country.

—:o:—

V. Cadet Salman Nusrat

(Winner of College Medal)

Cadet Salman Nusrat, an excellent student, was awarded the College Medal for standing first in Dadu Distric in H.S.C. Part II Examination of Hyderabad Board 1976 (pre-Engineering group). He was a good sportsman and a good debater as well. He also participated in quiz and spelling bee competitions. We wish him the best of luck and hope he will maintain his academic position in course of his future studies.

VI. Cadet Najam Ashfaq

(Winner of College Medal)

Cadet Najam Ashfaq was an amiable, decent cadet. He was the member of College Football and Athletics team and also an active member of the Shooting Club. He possessed tallents to command and was a S.S.L. of Liaquat House. Side by side, he gave a high account of himself in academics and got first position in Dadu District (pre-Medical group) in Board Examinations, (H.S.C. Part II 1976) and got the College Medal. He has joined Bolan Medical College and we hope that he will serve his nation sincerely and all will prove to be a very good doctor.

VII Cadet Anwar Kamal Ansari

(Winner of College Silver Medal)

Cadet Anwar Kamal can rightly be adjudged as the top most student not only of his class but also in the whole college. Right from VIII class he has been getting highest position in his class. This hard work enabled him to secure second position in the Matriculation examination of Hyderabad Board. For this achievement, he was awarded the College Silver Medal. Anwar Kamal Ansari is also quite good on the literary side being the Assistant Editor of College Magazine. The college expects a lot from him in the coming years.

VIII. Cadet Asif Farooqui

(Winner of College Medal).

Asif Farooqui is a cadet of rare capabilities. He is a very good student and securded first position in District Dadu in the S.S.C. Part II examination of Hyderabad Board. He also takes keen interest in co-curricular activities. He is a good debater and is also General Secretary of the Photo- graphic Club. He is the Assistant Editor in Urdu Section of the College Magazine. He plays an active part in House activities and is an outstanding S.L. of the house. We wish him all the success in the year to come.

IX **Cadet Shujaat Ali Naqvi, College S.U.O.**

(Winner of the Gold Medal for Pride of Performance).

Cadet Shujaat Ali Naqvi has been one of the best all round cadets of this college. His special field is debating and on this account he has brought laurels to the college on a number of occasions. His performance in All Pakistan Inter-Collegiate Debate at Lahore, and an Elocution Contest held by the Hyderabad Board of Intermediate and Secondary Education in connection with Quaid-e-Azam's Centenary Celeberation has, established his individuality as a debater.

His leadership qualities as a sportsman can also not be underestimated. He has been the captain of the college hockey XI. He is the member of the College Shooting team and his worth was established when he won gold medal in All Pakistan Quaid-e-Azam Centenary Shooting Championship, arranged by the Government of Sind.

In recognition of his all-round qualities and performance he has been awarded the Gold Medal by the College

---

X. **Cadet Najeeb Rizvi, College J. U. O.**

(Winner of the Principal's Gold Medal for pride of performance).

Najeeb is one of the few distinguished cadets of theCollege. He is not only a good student in the class but also is a keen sportsman. He is

the member of college hockey eleven and college badminton team.

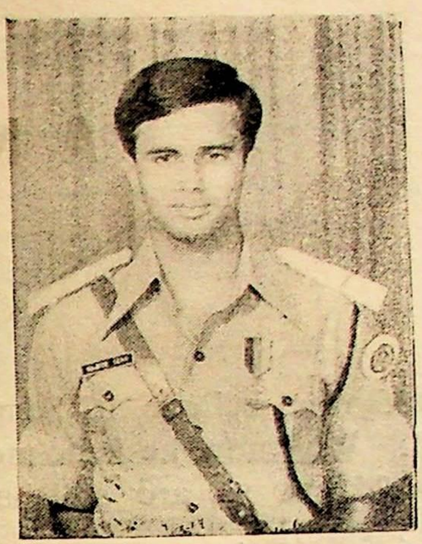

His article in English was declared the best article of English in the college Magazine for 1975-76. He took keen interest in house activities and participated in various quiz and spelling bee competitions. He was also a reputable good debater.. He held the second highest appointment in the college. For all his above qualities, he very rightly earned the Principal's Gold Medal for pride of performance.

IQBAL SAYS

—Build in love's Empire your hearth and home
Build time a new, a new dawn, a new eve!

—The way of the hermit, not fortune, is mine;
Sell not your soul! in a baggar's rag's shine!

—He who feels himself lost in the world is a Kafir,
But he who knows, he is Sovereign of the world—a Momin.

A NOBLE SOUL

Ex. Cadet Rashid Aziz Farooqui

Could you believe it! Samiullah is dead. We know he is no more in this world but we are still haunted by his memories.

He was a renowned player of Tennis, Squash and Billiards. He was a good coach. He was very dutiful but he was much more than this. He was a man with deep human feelings. These emotions he seldom displayed but his stern countenance - a bulging vein on his forehead - always betrayed his real self. He could feel the injustice in our social set-up and was quite undaunted in his expressions.

Apparently, he was super cilious but the people who have watched him from a close range will always appreciate his vivacity and amiability. He never hesitated giving his helping hand to any one who needed or wanted. Middle height, well and strongly built, swift in gait and slow in conversation, little caring his gains, true to the word, loved by cadets and admired by staff and praised by his neighbours - was great Samiullah. He had carved out his career with great toil, but never yielded to the foibles which a needy gives way. He deserved more than what he earned but he was never unsatisfied with his achievements. He was not well educated but he could read well men and their motives. He philosophically discussed the weaknesses and customs of his own community. He hated most violently one thing in this world and that was hypocrisy.

He was a noble soul indeed, My God rest his soul in peace!

Parents Day in Pictures

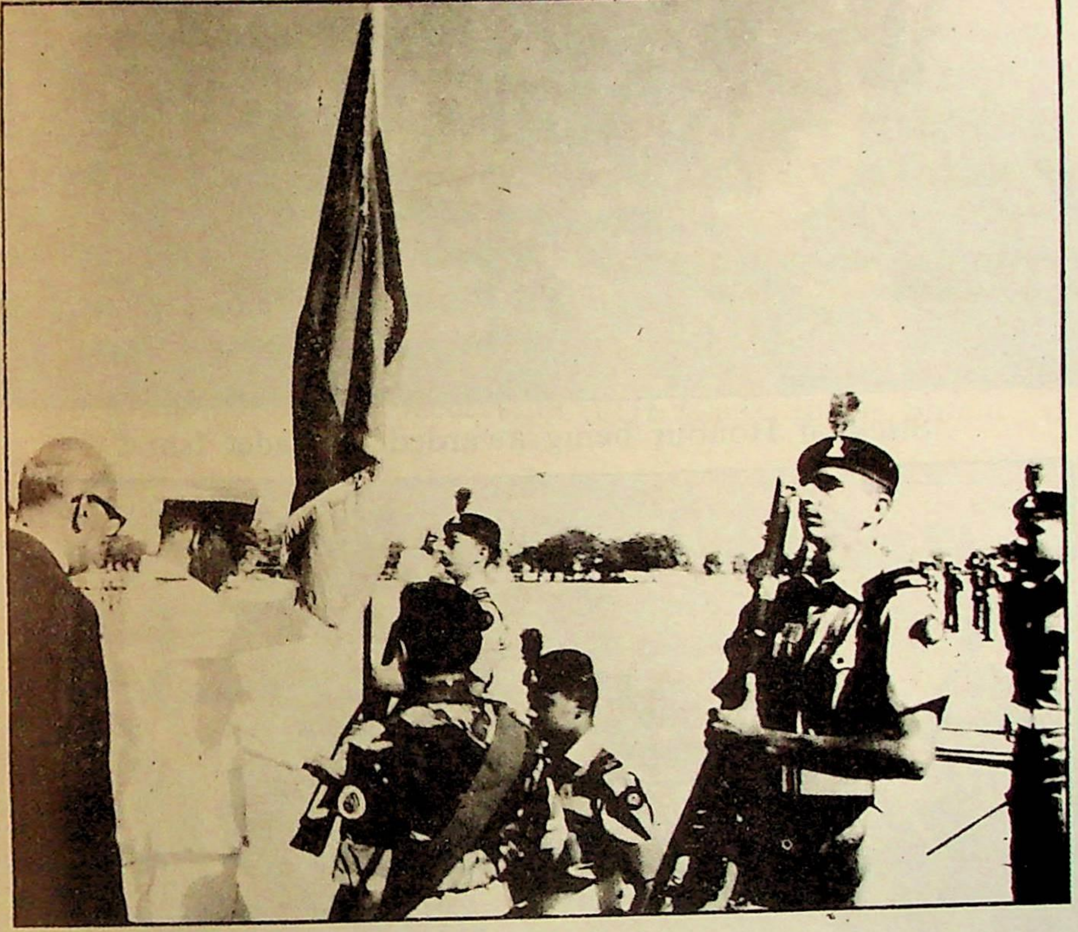

Championship Flag being awarded to Jinnah House

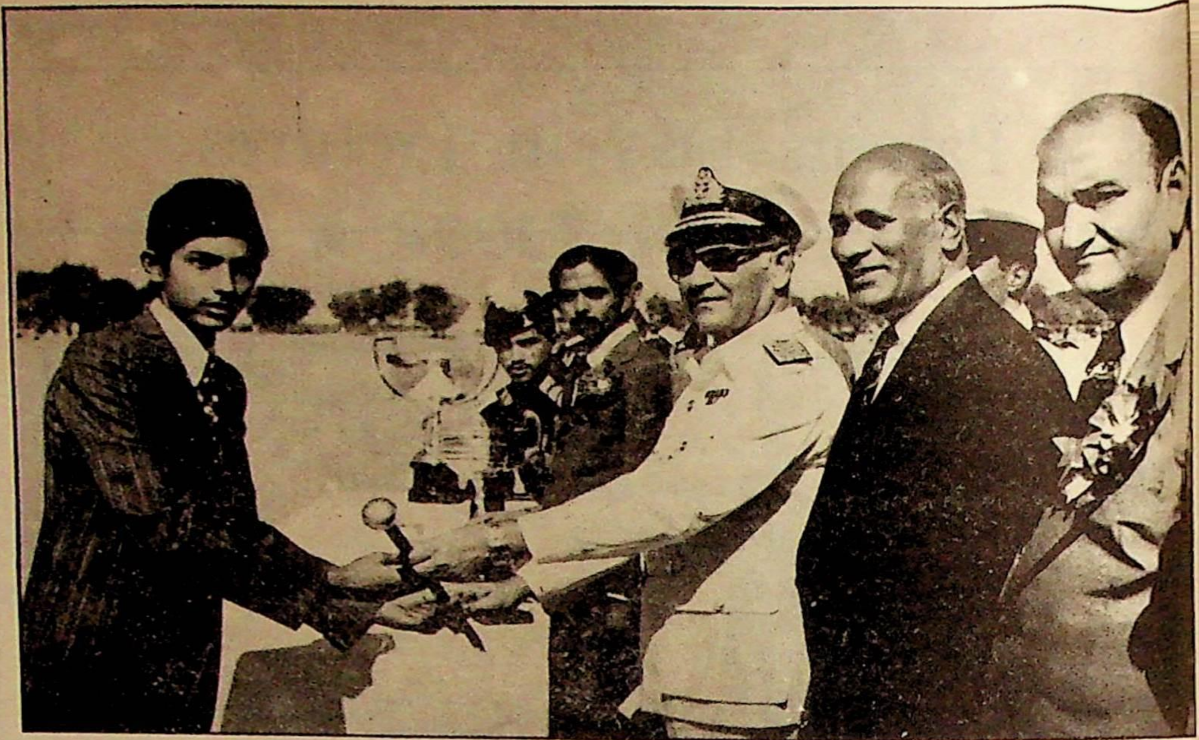

Stick of Honour being awarded to Cadet Ishrat

General Championship Cup being given to Jinnah House

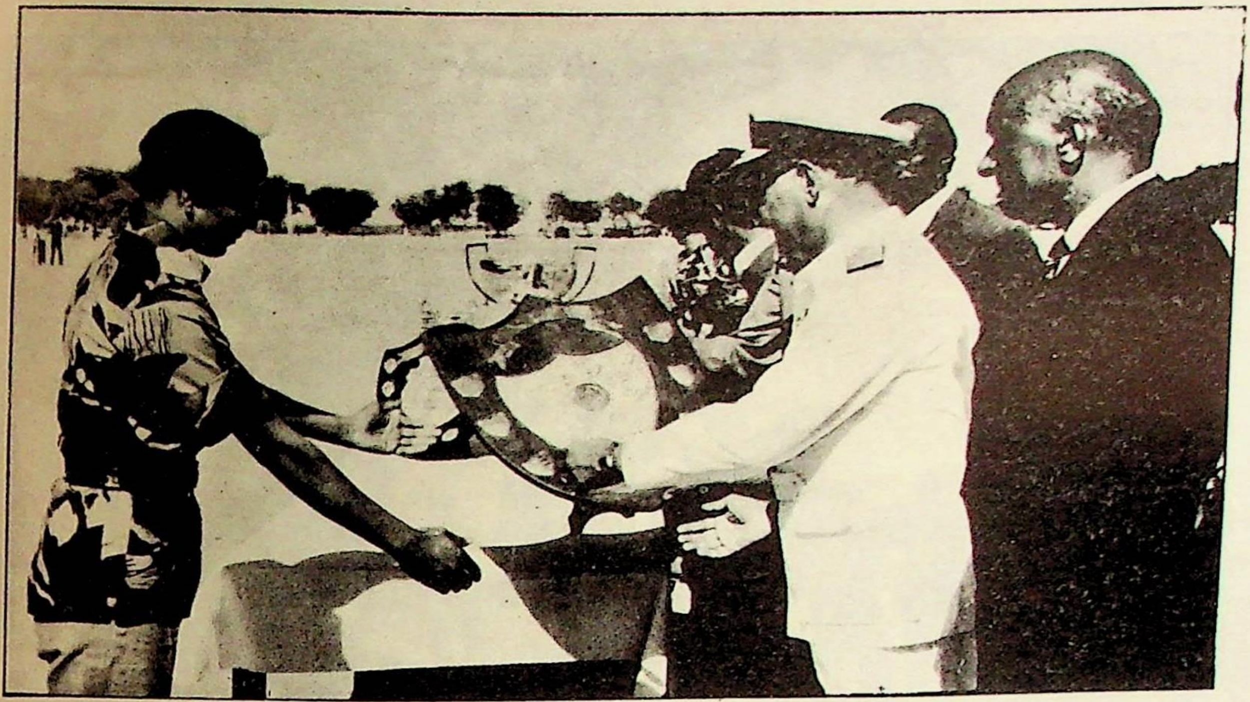

Liaquat House Receiving VIII Class Sports Shield

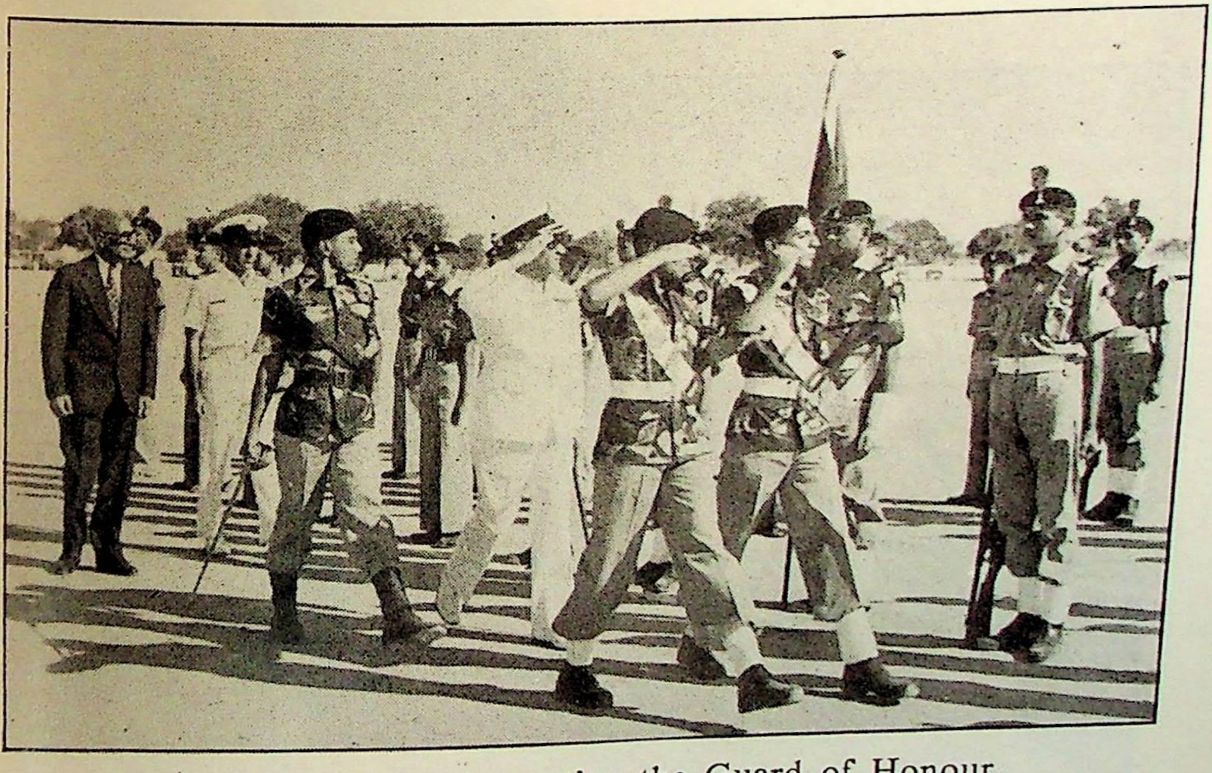

The Chief Guest Inspecting the Guard of Honour.

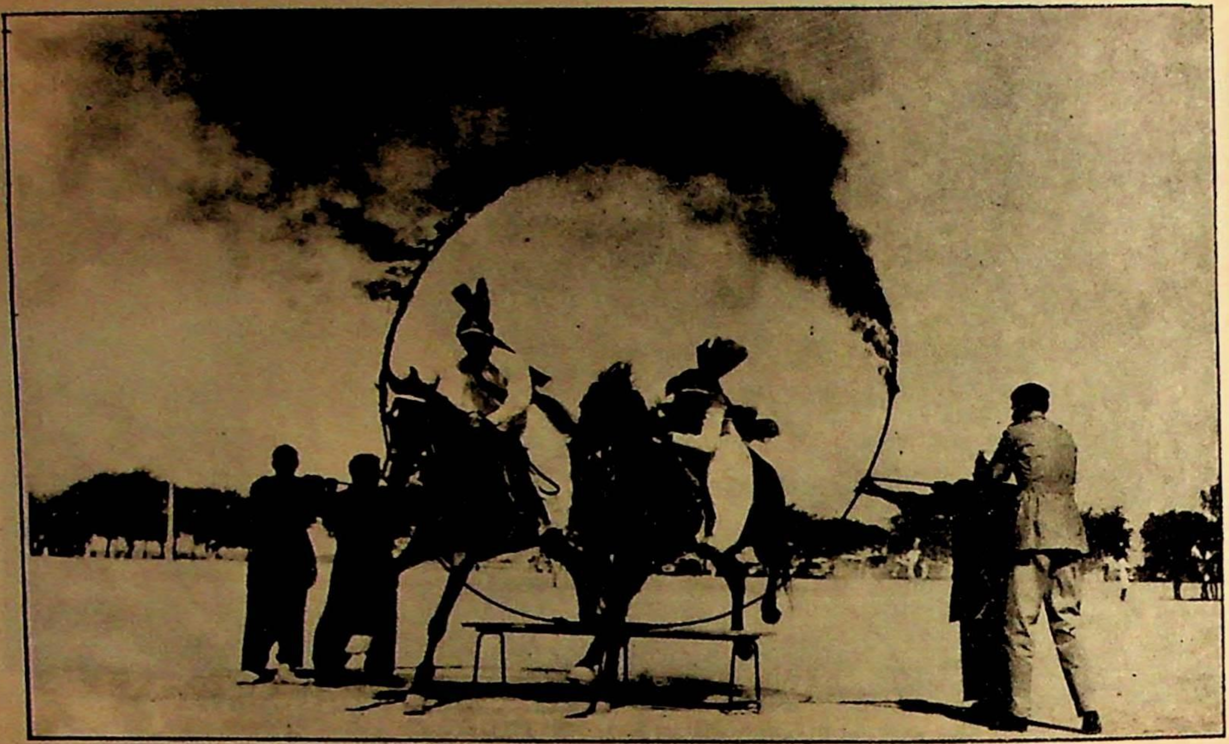

Through the Ring of Fire

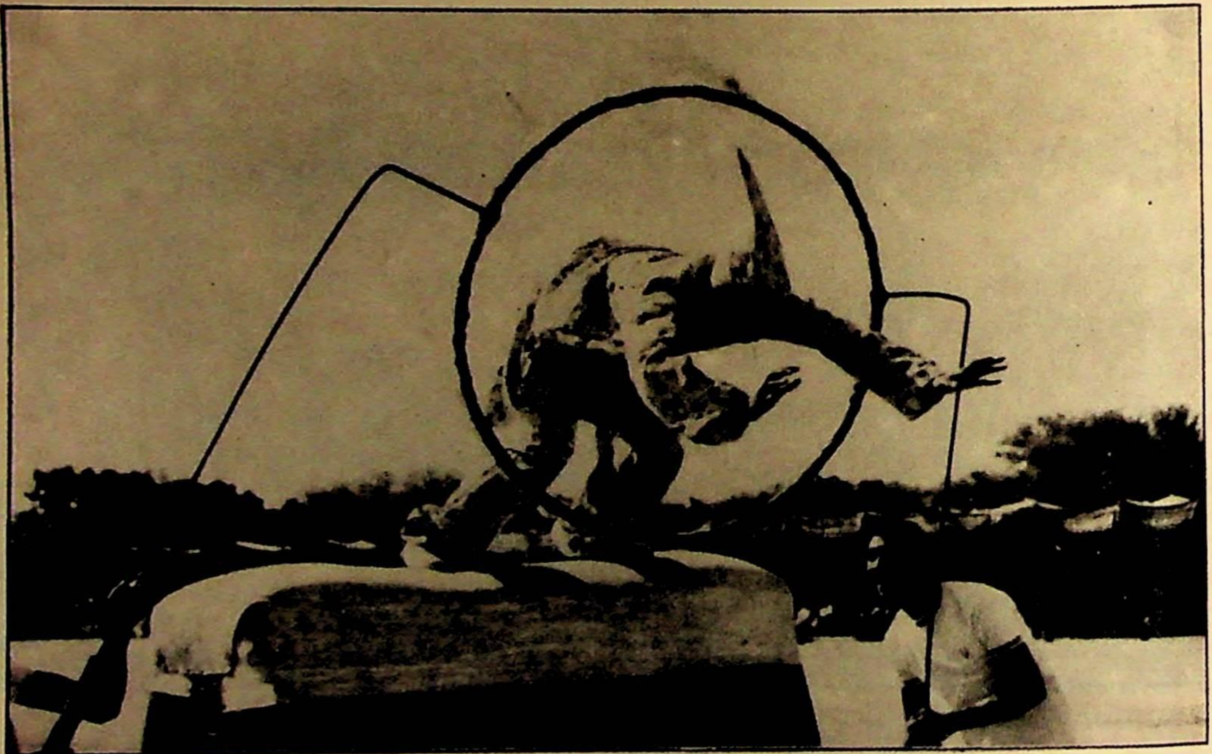

The Jumping Jester

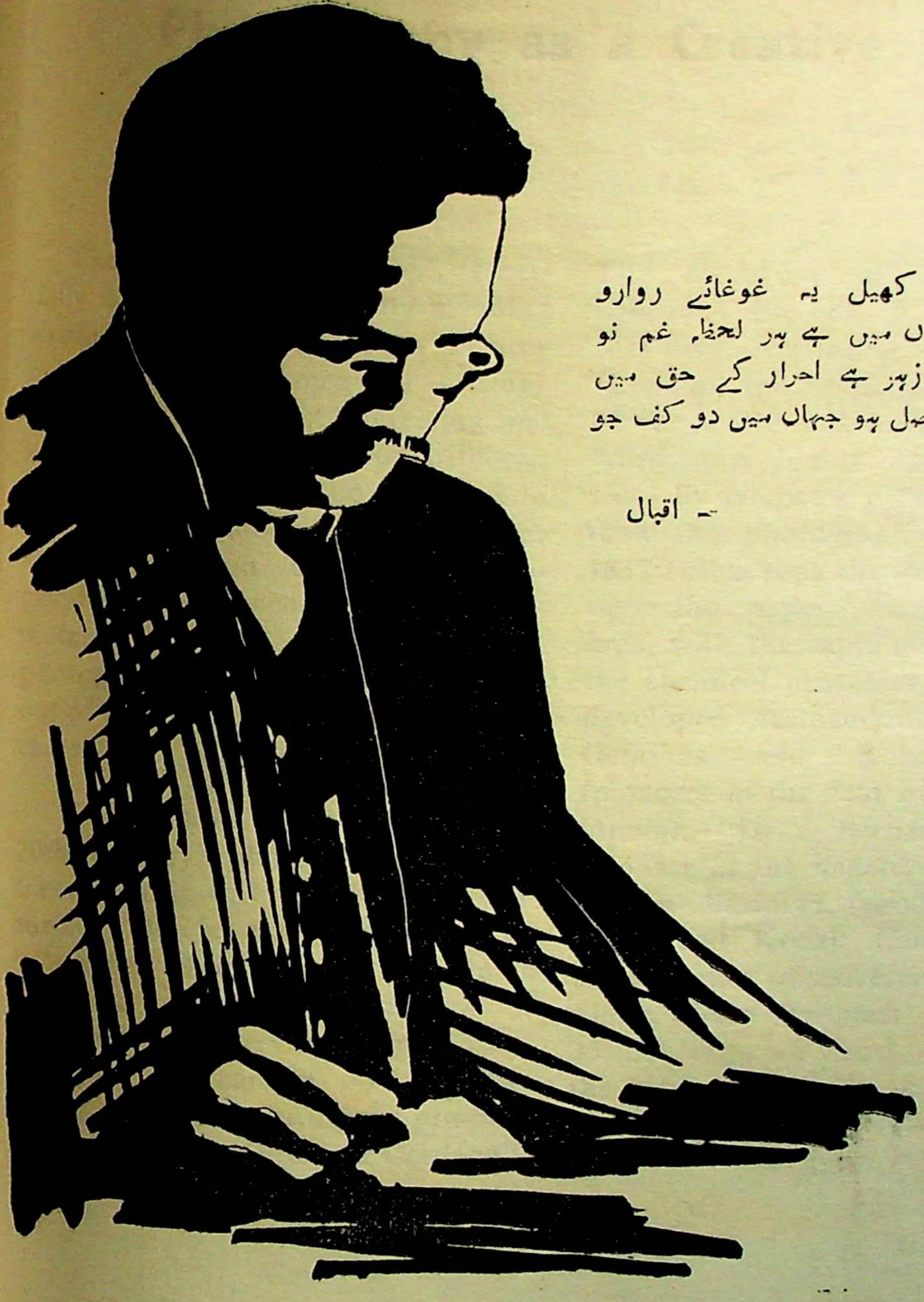

یہ مدرسہ یہ کھیل یہ غوغائے روارو
اس عیش فراواں میں ہے ہر لحظہ غم نو
وہ علم نہیں زہر ہے احرار کے حق میں
جس علم کا حاصل ہو جہاں میں دو کف جو

— اقبال

Photography as a Creative Art

Cadet Asif Farooqui
Class XI

The word 'Photography' is actually a Greek word literally meaning writing with light (Photos - meaning light, and graphos meaning writing). It is one of the most interesting and popular hobbies. Its popularity can be well judged from the fact that in Great Britain alone there are over fourteen million amateure photographers, who according to an estimate, spent £ 95×10^6 in 1968 on photography, and in America two out of three families own one or more cameras.

To become a popular art of the 20th century, photography had to travel a long way through the centuries. It is believed that the "Camera Obscura" is an Arabic invention of the 11th century. It was used for observing solar eclipses. In 1550, the camera obscura was modified by substituting the pin-hole by a lense by "Girdomo Cordano".

The discovery of light sensitive solutions brought a revolution in this field. According to "The Times" (London) the first actual photograph of the world was a view of a courtyard on a highly polished peurter plate by Niepce's, a Frenchman who took the photograph in 1822. In 1837 Tolbat took the first photograph upon the paper. From 1840 onwards, with the rapid modifications in the chemical processes, Photography developed tremendously. David Octavins and Robert Adamson (pioneers in the field of paper developing), Dr. Richard Moddon (pioneer in the negative technique), George Eastman (producer of dry plates and Kodak Cameras), Alexander Parkes (discoverer of celluloid films), Oskar Barmach (inventor of 35 mm negative films) are some of the pioneering names in the field of photography from 1840 to early 20th century.

The question arises how can we crown photograph with the title "modern folk art". A work of art in any medium is simply human labour and perspirations regulated by human design. A work of art is a deliberate creation of a unity, a wholeness to which nothing can be added and nothing taken away without splitting that unity. But wholeness and unity alone is not enough. A work of art must contain tension and diversity within its wholeness if it is to avoid boredom. Contrast, Repetition, Focal climax, and balance are the principles which harmonize psychic tensions and so produce works of art.

By virtue of these principles we can include Photography in the list of Arts and link it whith all the Arts, as sometimes one calls architecture as "Frozen Music", as some sensitive people see colours of the spectrum in the chords of music and as for that a striking photograph is sometimes called "Dramatic".

But naturally every medium has its own limitations and photography being an art is no exception. However, one must also realize its own unique, and intrinsic powers.

Let us now turn to the creative field of this new folk art.

There is an old Chinese saying "one picture tells more than 10,000 words". In this phrase lies the whole creativity of photography and indeed photography has revealed new wonders and surprising patterns in the world around us. The close-up texture of a piece of sawn wood, the design of human skin magnified 40,000 times by the electron microscope, the lovely pattern of an electrical discharge, are some of the few random examples of thousands of the creative activities by this art. For this is the power of camera, which has given man a third artistic eye. It can seize upon the familiar and endow it with new meanings, with special significance and to see the things around us in new dimensions.

———

SPORTS SPECTRUM

Cadet Massod Habib
Class XI

"All work and no play makes Jack a dull boy". This famous proverb has in reality become the motto of our college where sports and games go hand in hand with studies in the wholesome development of each and every cadet. Petaro's short history clearly depicts a highly commendable and an excellent record of achievement in nearly all the games.

This soil has produced and is still producing a remarkable number of extraordinary sportmen who have the potentiality and calibre to outshine themselves in later part of their lives.

The year 1976-77 will be remembered thoroughly in the history of this institution. After a lapse of one year, we were able to take a sports contingent to Karachi, comprising of football, hockey and basketball teams, which returned with flying colours. One of the most remarkabie achievement was performed by our Senior Under Officer, Shujaat Ali Naqvi when he won the much coveted Gold Medal in All-Pakistan Quaid-e-Azam Centenary Shooting Championship held at Karachi. He performed a unique feat by beating four times National Champion and twice provincial Champion, Mr. S. M. Hussain an Ace shooter of the country.

Another matter of distinction was the selection of Cadet Shahid Wazir in the Sind Youth Athletics, team. These were some of the outstanding features of the whole year. Now let's have a brief review of the performance of each major college team.

———

Hockey

Officer Incharge ... Mr. R. A. K. Ghauri
Captain ... Cadet Shujaat Ali Naqvi (S.U.O.)

The college hockey team has always been the pride of the college and has been the main force in keeping the college name at its zenith. This year again, we kept up our tradition, when we emerged as the only team to defeat Pakistan Naval Academy at their ground by wide margin of 4 to 2 goal. For this achievement, we are deeply indebted to Mr. R. A. K. Ghauri for his keen and sincere supervision. Our hockey XI also played number of matches against different teams at our home ground in which our performance was appreciated by every one. We are deeply indebted to our team captain for giving tough practice to the team throughout the year. In the end, we heartily congratulate Cadet Khalid and Cadet Khawar for their selection in the Hyderabad Board team.

Shooting

Officer Incharge ... Lieut. Comdr. M. Hayat P.N.
Captain ... Cadet Sajjad Haider Shah

Shooting team had one of its best year as far as the performance is concerned. We emerged victorious. Cadet Shujaat Ali Naqvi (S.U.O.) proved himself to be an ace shooter when he gave a crushing defeat to many veteran and national shooters in 12 bore trep shooting and with only 2 points short of national record, won the such coveted Gold Medal. Cadet Yousuf Soomro (J.U.O) also proved his mettle when he won a gold medal in under-16. 22 open sight. Cadet Qasim Rajper secured a bronze in the same event. We heartily congratulate all the above cadets for their extraordinary performance. We are thankful to our instructor. Hav. Mirullah Jan for his training and to our Officer incharge for his kind supervision.

Football

Officer Incharge ... Mr. Abdul Ghani
Captain ... Cadet Shakeel

Last year, we bade farewell to nine of our players from XII class. We are lucky to have two new players this year who have filled the gap created by our outgoing players. This year, we played two matches against Public School Hyderabad drawing one and winning the other.

Our team was sent for trials for the selection of the Hyderabad Board team. Six players from the team were selected : Arize, Nisarul Haq, Shamim and Musaddiq deserve all the admiration for their pleasing performance.

Sailing

Officer Incharge ... Lieut, Comdr. M. Hayat, P.N.
Captain ... Cadet Anwar

Sailing is a hobby as well as a sport. In our college, facilities have been provided to play this costly sport. We have six dinghies besides two assault boats and six engines. Last year, four boys got the college colour in Sailing. This year, the team is captained by Cadet Anwar, who besides being a good sailor is also a good swimmer. Like last year this year also we were invited by the Naval Academy and we gave a good performance. As it has done in the past, we hope that the club will produce sailors worthy of their Alma Mater.

Cricket

Officer Incharge ... Mr. A. Aziz
Captain ... Cadet Abdul Qayyum

This year, our team comprises mostly of new players. The regular bowlers Imran and Razaullah have left the team, but the gap created by them has been filled by two new players Salman and Saeed who have joined the college this year. Saleem is an excellent batsman and his very first appearance against Mehboob Club of Hyderabad, he scored 85 runs to pave the way for a convincing win. Saeed is a very good bowler and selected to represent Hyderabad Board in the Inter-Board Tournaments.

Tahir and Tariq are good batsmen while Ayaz and Rashid are good bowlers. On the whole, our team is capable of putting up a fight against any team.

Athletics

Officer Incharge ... Mr. M. P. Durrani
Captain ... Cadet Shahid Wazir

The College athletics team has brought laurels to the college under the supervision of Mr. Abdullah and the dynamic leadership of Cadet Shahid Wazir (J.U.O.). The College Athletics team was the champion of Inter-Collegiate as well as Inter-District tournaments, last year. This year in the Inter House Athletics meet two new records were made. Cadet Shahid Wazir made a record in long Jump by covering a distance of 21 feet. The previous college record was 19'.5". The second new record was made by Cadet Atta in 8th class 200 meters. Cadet Shahid Wazir, the captain of the team has the honour to be selected in the Sindh Youth Athletics team. He is one of the best athletes of the college. We also have quite outstanding athletes who deserve all the admiration and felicitations.

Basketball

Officer Incharge ... Lieut, Comdr. M. Hayat, P.N.
Captain ... Cadet Khurshid

Our team brought many laurels to the college by winning a number of friendly matches and tournaments. Khurshid, Rizwan, Ayub, Manzoor and Waheed were selected to represent Hyderabad Board in the Inter Boards Tournament held at Peshawar. We congratulate Khurshid and Rizwan under whose dynamic leadership, we reached the zenith of success.

HOBBIES

Cadet Masood Habib
Class XI

Our college, being one of the best of its kind, has got all sorts of facilities including those for utilization of the free time by the cadets. They spend their free time in different clubs and societies.

The performance of each and every club is displayed by an exhibition on the Annual Parents Day. This year also the exhibition was held and the efforts put up by the cadets of various clubs were greatly appreciated and admired by all.

Let's have a bird's-eye-view of the individual clubs and societies and the efforts put up by them.

Aeromodelling Club

Patron ... Mr. Jawahar Ali
President ... Cadet Ariz Khan
Vice-President ... Cadet Baber Khan

This year, under the able guidance of our patron, we made many new aircraft models which contributed a lot towards the success of the Annual Parents' Day exhibition. The efforts put up by our members were greatly appreciated by all.

Chemical Hobbies Club

Patron	... Mr. Ahrar Husain Baig
President	... Cadet Khawar Saleem
Vice-President	... Khurshid Anwar

This year was a year of glory for our club. We feel no hesitation in saying that our stall was the most conspicuous and attractive one on the Parent's Day exhibition. This year, we introduced a new item of white shoes polish, and improved the quality of our perfume, after-shave-lotion pomade and balm. We also maintained the high quality of our edibles.

Biological Collection Society

Patron	... Mr. Marghoob Ahmed
President	... Cadet. Nisarul Haq
Vice-President	... Cadet. Saleem Ahmed

This year, we did not have much time to make many items for display on Parents Day. Even then our efforts proved fruitful and our display was highly appreciated by all. We are thankful to our patron for his keen interest in the society, and his guidance to the cadets in learning more about the jig-saw puzzle of life.

Arts Club

Patron	... Mr. Fida Hussain
President	... Cadet. Abdul Qayyum

In this club, cadets are trained to make wood and clay models. Our efforts proved fruitful when the guests praised our work at the last exhibition. We produced various models which were admired by all.

Gymnastics

Patron ... Lt. Cdr. M. Hayat P.N.

Instructors ... PTI Karamat Ali

PTI M. Ashraf

Captain ... Cadet. Nisarul Haq

This year, our gymnastic's team gave a pleasing account of itself on Parents' Day. From the 31st of January, the Armed Forces Week was observed throughout the country. Our gymnasts displayed their events at Niaz Stadium Hyderabad which were liked and admired by all.

Riding Club

Patron ... Lt. Cdr. M. Hayat, P.N.

Incharge ... Dafedar Ghulam Khan

(now Dfr. Raja Khan)

Captain ... Cadet. Rizwan Akhtar

This year, our club membership was of 100 cadets. Our riding team gave a pleasing account of itself on the Parents' Day. We congratulate our Captain for being the best rider for two consecutive years.

Tennis Club

Patron ... Mr. A. A. Farooqhi

Coach ... (late) Marker Samiullah Khan

Captain ... Cadet. Anjum Noor

The sole purpose of this club is to provide entertainment to the cadets interested in Tennis. Tennis is gaining popularity among the cadets. Our college team comprises Cadets Anjum, Khalid and Sohail.

Squash Club

Patron	... Mr. A. A. Naqvi
Coach	... (late) Marker Samiullah Khan
Captain	... Cdt. Shafquat Abdullah

This year, Squash Club had a circle of more than 40 members. The team comprises Cadets Khawar, Ayub Wasim, Hussain and Shafquat. The increase in the strength of the members shows its popularity.

Photographic Club

Patron	... Mr. M. P. Durrani
President	... Cadet Zubair Khan
Vice-President	... Cadet Sajid Sultan

Under the able guidance of Mr. Durrani, we learnt a lot about this Art. This year for the first time we displayed JUMBO (20x24 cms) Photographs on the Parent's Day Exhibition. Our stall attracted the maximum number of vistors which was a big success for us. We have good talents like Gul Munir, Asif, Mehmood, from whom a lot is expected in the coming year.

Cards Collecting Society

Patron	... H. M. Zuberi
President	... Cadet Nisarul Haq
Vice-President	... Cadet Mazhar Jafri

This year on Parents Day exhibition, we displayed our view card collection of beautiful scenery and colours. The prominent members were Khurram, Masood Habib, Ashfaq, Javed, Rizwan and Saleem Arif. Credit goes to the Patron who guided the members to make their display a success.

Railway Modelling Club

Patron ... Mr. Saleem Ahmed

President ... Cadet Mahmood Ali

Following the motto—"Always a new idea" this year we added a new model of an under and over ground railway. This beautiful model created a sensation to the parents and was appreciated by all. Cadets Mahmood and Shujaat deserve congratulations for having been declared as the best railway modellers for the current year.

Boat Modelling Club

Patron ... Mr. Saleem Khan

President ... Cadet Nisar-ul-Haq

This year we displayed more than 20 models of ships on Parents Day which showed the efforts put up by the members of the club. Our stall was the centre of attraction and the various models prepared by us were liked by all.

College Band

Patron ... Lt. Cdr. M. Hayat, P.N.

Instructor ... C.P.O. B. Bhatti

Stick Major ... Cadet Tanweer Ehtesham

The college band under the guidance of C.P.O. B. Bhatti has been progressing by leaps and bounds. Our performance at Hyderabad in the Armed Forces Week was very much appreciated. We hope that the same zeal and enthusiasm will be maintained in future.

Social Welfare Society

Patron ... Dr. M. Iqbal Javed
President — Cadet Mahmood Ali

"Like for others what you like for yourself, says the Holy Prophet MOHAMAD (peace be upon him). Thus his motto is sincerity, sympathy and sacrifice. The society consisting of able and talented cadets provides stationery, old clothes and other items to the poor students. It inculcates in them a sense of morality and also improves their academic standards.

This year, the Annual Inter Primary Schools Literary competition was organized by this society. Captain Shukruddin the Principal of our college was the chief guest. This year, stationery worth Rs. 500/- and about 2,800 piece of clothes were contributed by the cadets.

Music Club

Patron ... Mr. Saleem Ahmed
President ... Cadet Saleem Thahim
Vice-President ... Cadet Ikram Ghani

Music club consists of twenty members from different classes. Due to the sincere efforts of our cadets and those of our instructor, Mr. Roshan, the performance of the Music Club was superb on Latif Day. This year, a Petaro Anthem was composed and sung by the cadets at Radio Pakistan Hyderabad.

Architectural Club

Patron ... Mr. Javed Iqbal Cheema
President ... Arifullah Hussaini

This year, we constructed a model of the mausoleum of Quaid-e-Azam on the occasion of the centenary celebrations of the birth of the father of the nation. This being our first model was liked and admired by all. The permanent members are Ayaz Badar. Shuja and Nisar. We hope for the best next year.

DEBATES

Officer Incharge:
1. English ... Flt. Lt. Khayyam Durrani
2. Urdu ... Dr. M. Iqbal Javed
3, Sindhi ... Mr. Abdul Majeed Qureshi

Debating teams have always been an asset to this college. This academic year was no exception. At the end of the year we can rightly say that our English Debating team is one of the best in the Province. By vertue of his performance during the last two years, Cadet S.U.O. Shujaat Naqvi has classed himself as one of the great debaters in the history of the college. Last year, his achievement in All-Pakistan Debate at Lahore was praised in all the citys major newspapers. This year being declared as the best speaker in an Elocution Contest organised by the Board of Intermediate and Secondary Education Hyderabad in connection with Quaid's Centenary earned him a word of praise by Hyderabad's leading newspapers. The team also participated in Divisional National Bank Debate in which it emerged victorious. S.U.O. Naqvi got the first prize and team member, Ayub Wasim's performance was also highly commendable. Cadet Shujaat Naqvi has been selected to represent Hyderabad in all Pakistan National Bank of Pakistan Debates.

This year, our Sindhi Debating team participated in a number of debates held outside the college and came out with flying colours. In the Sir Shah Nawaz Bhutto Sindhi Debates held at Karachi our team won the Championship Trophy and Cadet Khawar Salim was declared as the best debater. Besides this, our team achieved many other successes in various elocution contests.

Our Urdu debating team did not get any chance to participate in Elocution Contests outside during the current year. This year, Cadet Nisarul Haq was declared the best Urdu debater among seniors. We hope our young speakers would bring laurels to the college in the future.

Our team put up a good show in All Pakistan Debating Competition at Sind Medical College and at All Pakistan Declamation Contest organized by Pakistan Naval Aca-

demy on the occasion of Armed Forces Week. For these achievements, credit goes to the Officer Incharge. Flt. Lt, Khayyam Durrani's keen supervision and devotion.

Philately and Numismatics Club

Patron	... Mr, A. Majeed Qureshi
President	... Cadet S. Shujaat Ali Naqvi
Vice-President	... Cadet Abid Tufail

This year our club reached the heights of glory when our stall was liked and admired by all. We feel no hesitation in saying that ours was the most liked stall on the Parents Day exhibition. We displayed many valuable coins including some gold coins, valuable old stamps belonging to our members. In the end we congratulate all those who have won merit certificates.

Painting Club

Patron	... Mr. H. M. Zuberi
President	... Cadet M. Ayub Wasim

The purpose of this club is to train young talented painters on the proper lines. Due to the able guidance of our patron and the hard-work of our members we exhibited a number of good portraits and paintings of land-scapes.

Allama Iqbal Centenary Hockey Tournament 1977

To commemorate Allama Iqbal's Centenary, Iqbal House organised a Hockey Tournament, which proved to be a novel experiment in the history of this college. Iqbal House contributed a running trophy. The tournament was conducted and supervised by a Tournament Committee, which was composed of the following:

1. Patron	... Captain Shukruddin, P.N. (Retd) Principal, Cadet College, Petaro.
2. Chairman	... Mr. A. A. Farooqui, Sports Officer
3. Secretary	... Housemaster, Iqbal House.
4. Members	... (i) Mr. M.P. Durrani (ii) Mr. R.A.K. Ghauri,

After the draws, the following two pools were framed:

POOL 'A'	POOL 'B'
Liaquat House	Latif House
Qasim ,,	Iqbal ,,
Ayub ,.	Jinnah ,,

The tournament was inaugurated by our worthy Principal and the very first match of the first pool between Liaquat XI and Qasim XI proved to be extremely thrilling. The match ended in a draw each side scoring 5 goals. The outstanding feature of the tournament was that it was played on the football grassy field, specially prepared for this purpose

by the Grounds Superintendent, Mr. Abdullah. Secondly, unlike the Inter-House matches, the team of each House was composed of players from all the classes, i.e. from VIII to XII class. The matches were played in a true spirit of sportsmanship and were witnessed by all and sundry. Qasim XI from Pool 'A' and Iqbal XI from Pool 'B' qualified for the final match.

An ex-Olympian, Mr. Anwar Ahmed Khan, was the Chief Guest on the final day. Qasim won the match. The Principal appreciated the standard of the matches displayed during the tournament. Mr. Anwar Ahmed Khan also paid high tributes to some of the players from both the teams. In the end, the guests and the cadets were entertained in the Mess.

....

FOOT BALL

One Modern college is going to adopt a three platpon system for football. One squad for offense, one for defense, and the other to attend classes.

SPORTS AND HOBBIES

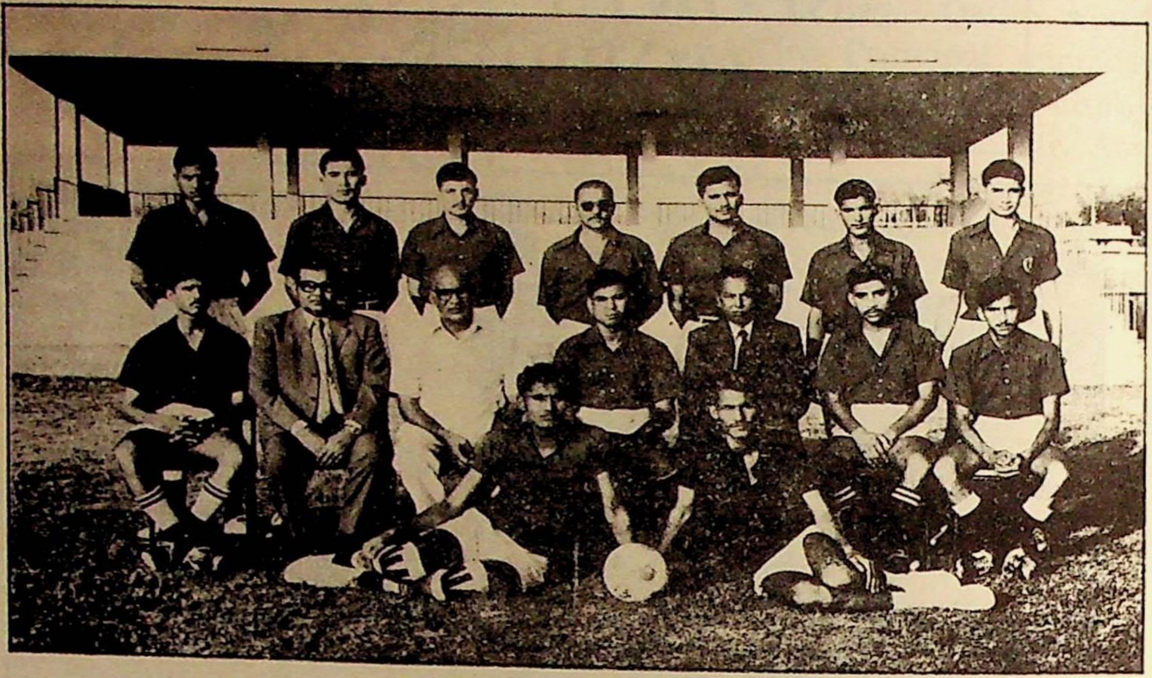

FOOT BALL ELEVEN

HOCKEY ELEVEN

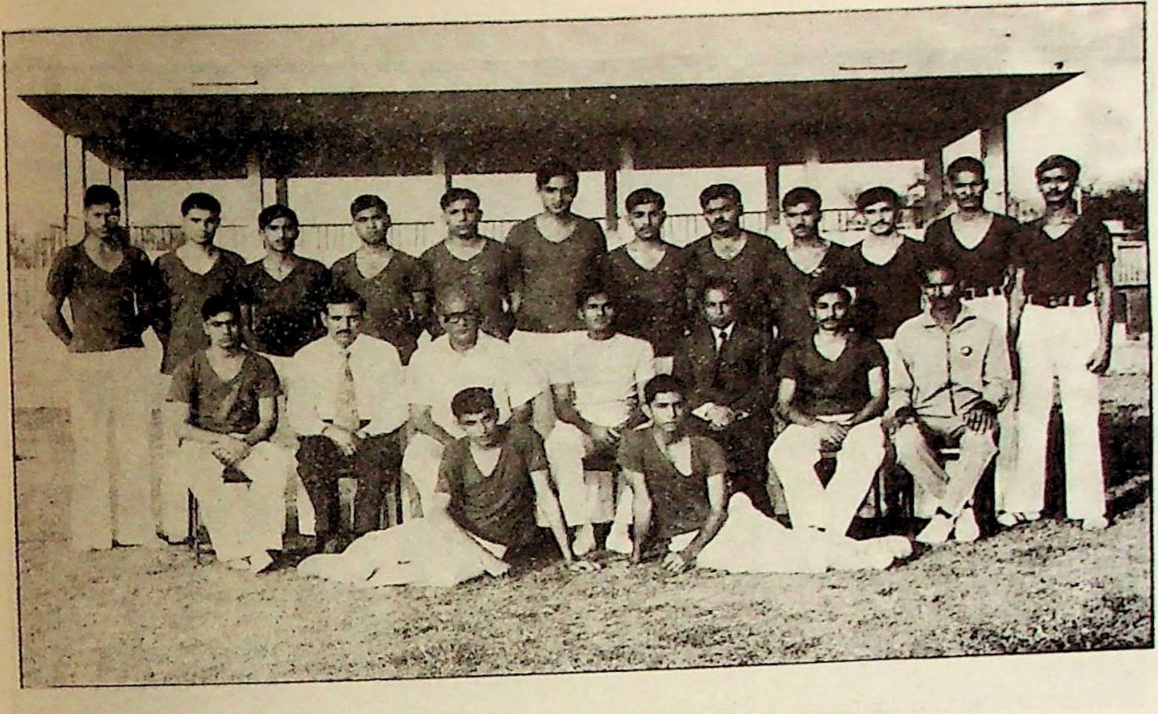

ATHLETICS TEAM

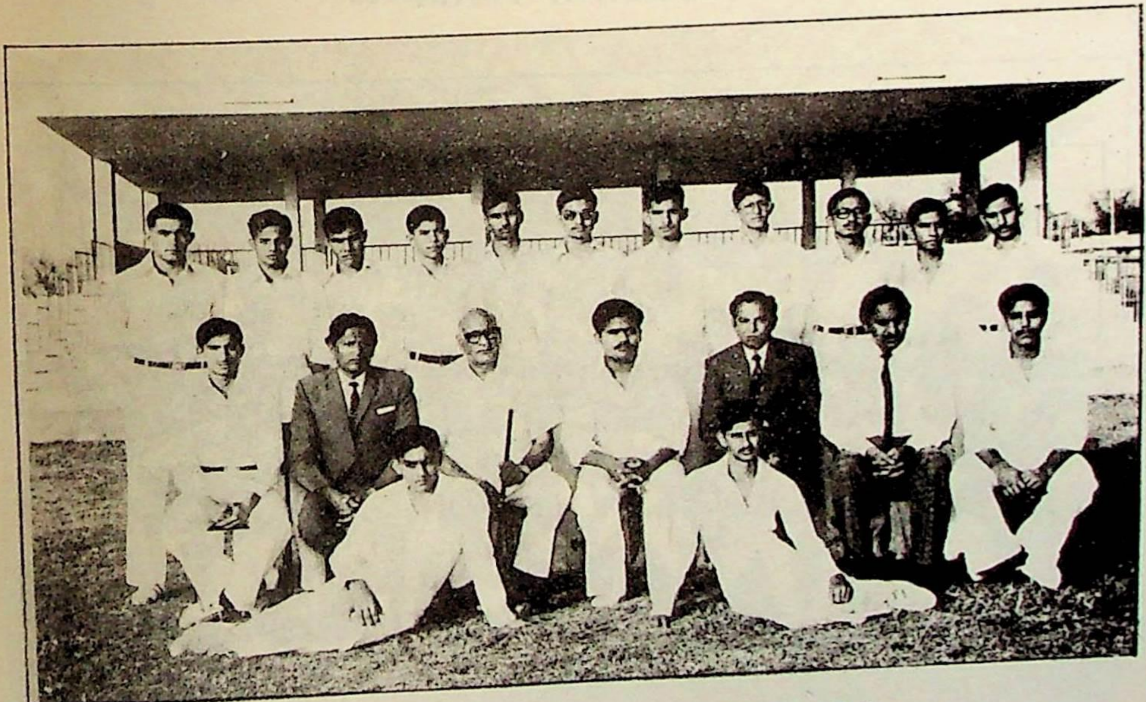

COLLEGE CIRCKET ELEVEN

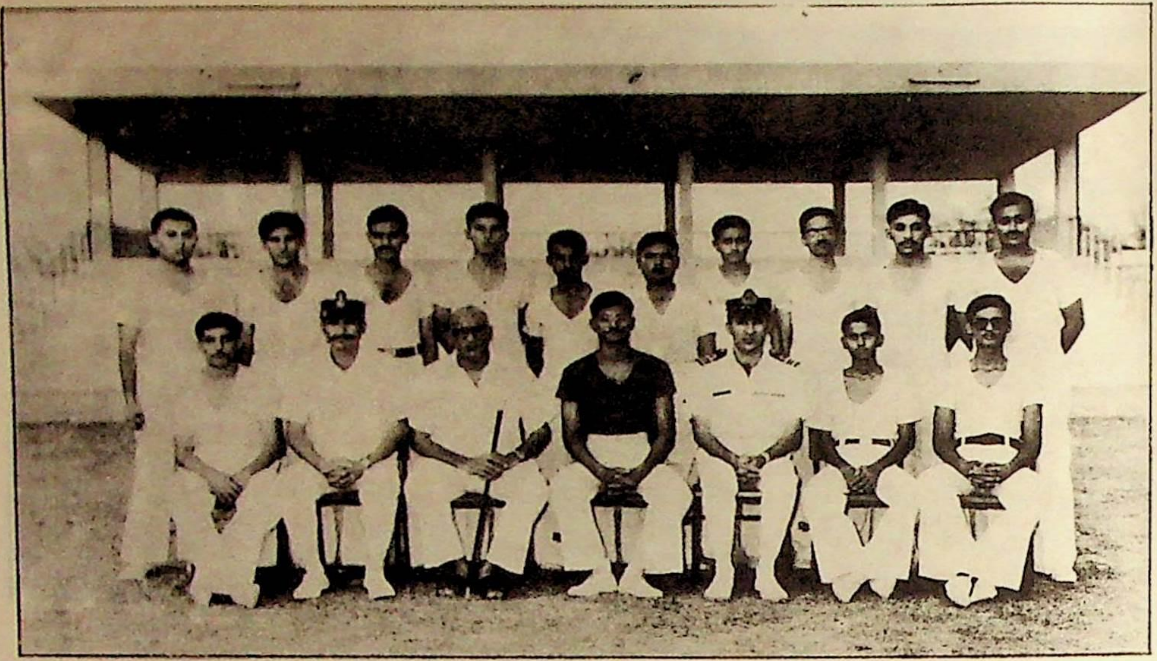

SAILING TEAM

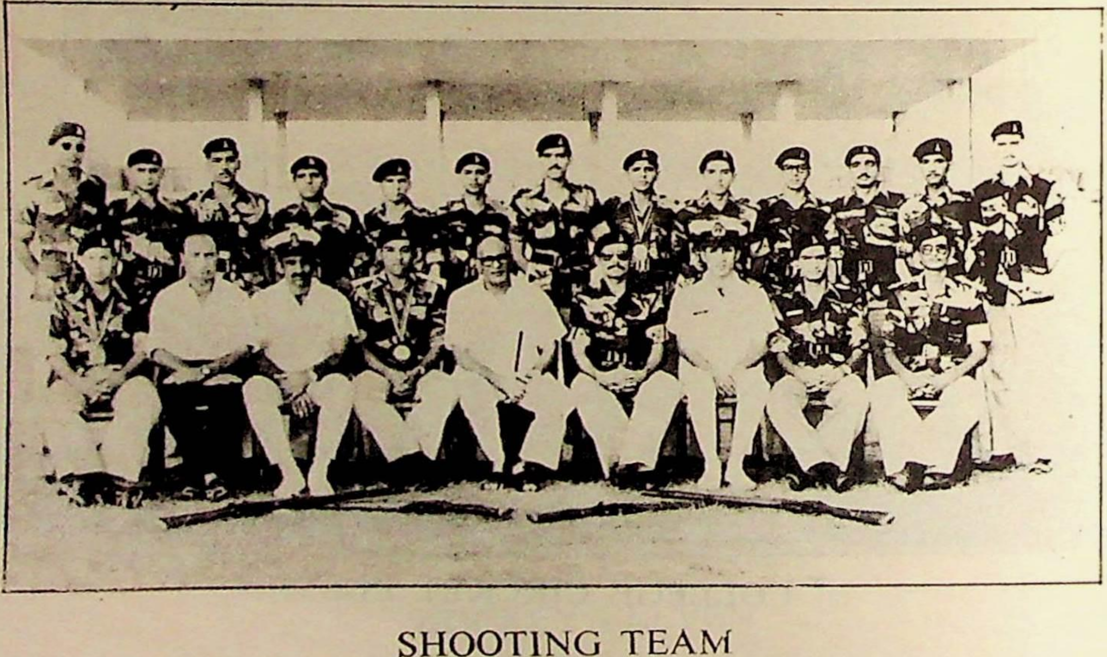

SHOOTING TEAM

BADMINTON TEAM

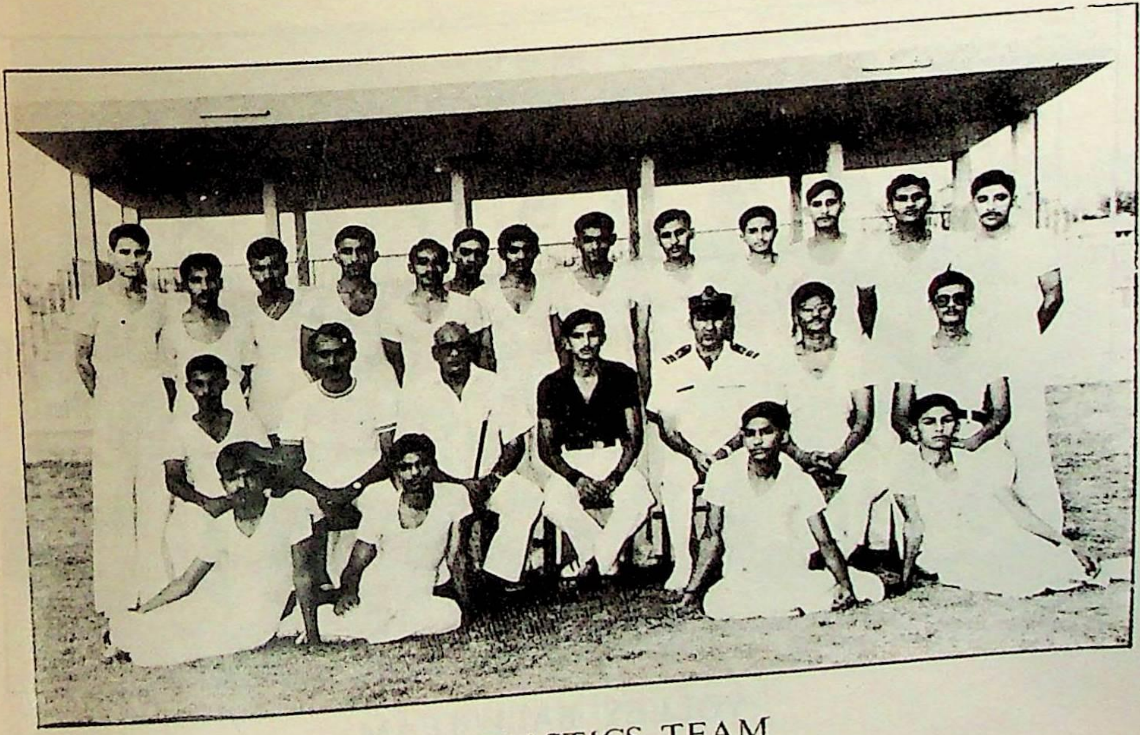

GYMNASTICS TEAM

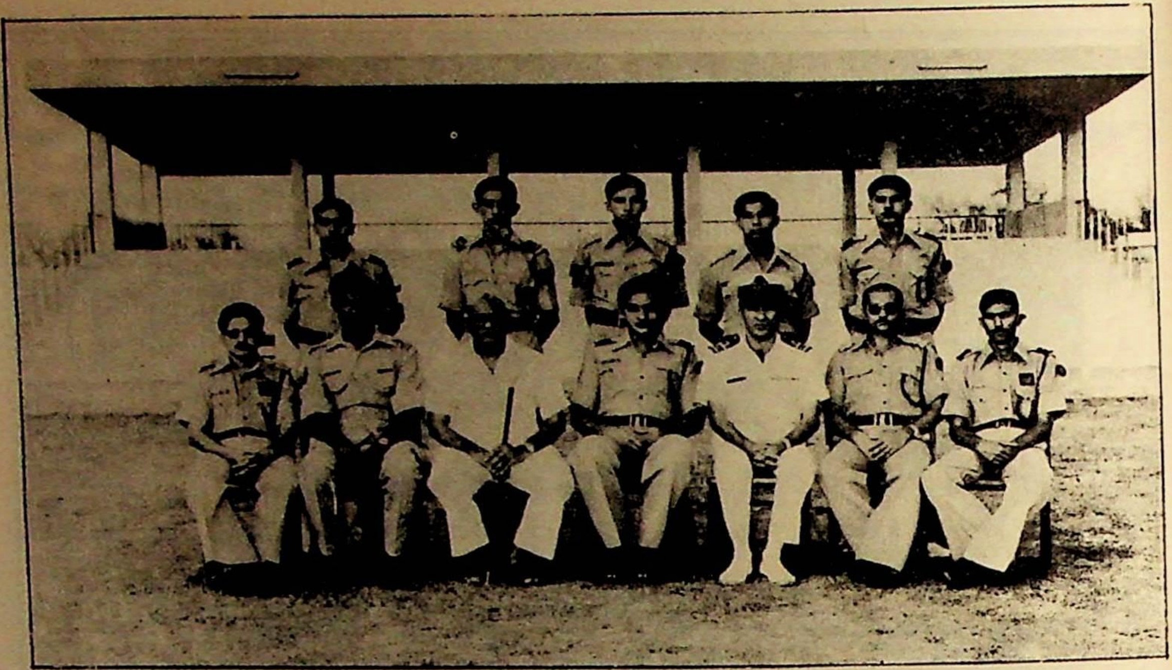

RIDING TEAM

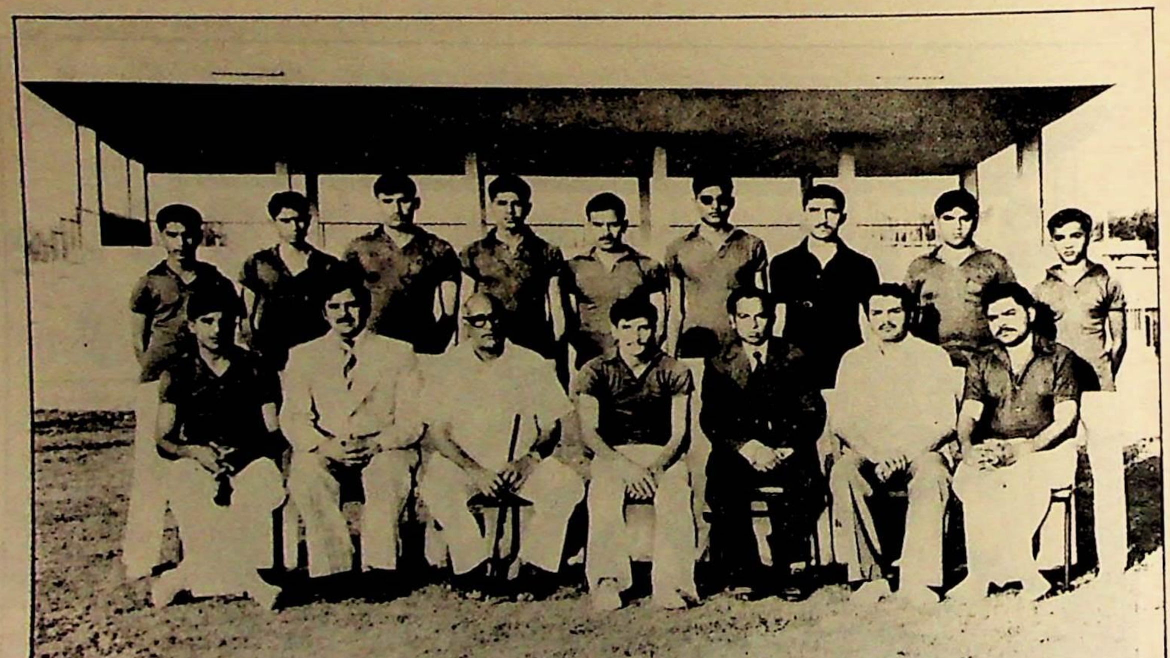

VOLLEY BALL TEAM

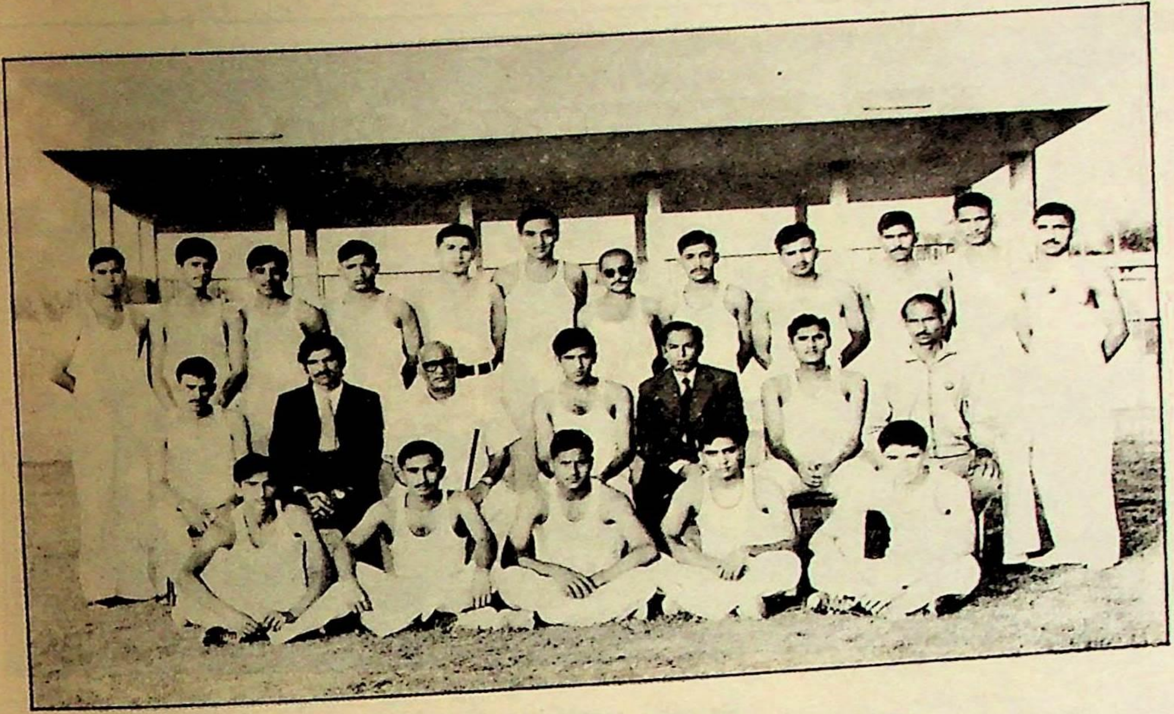

KABBADI TEAM

SWIMMING TEAM

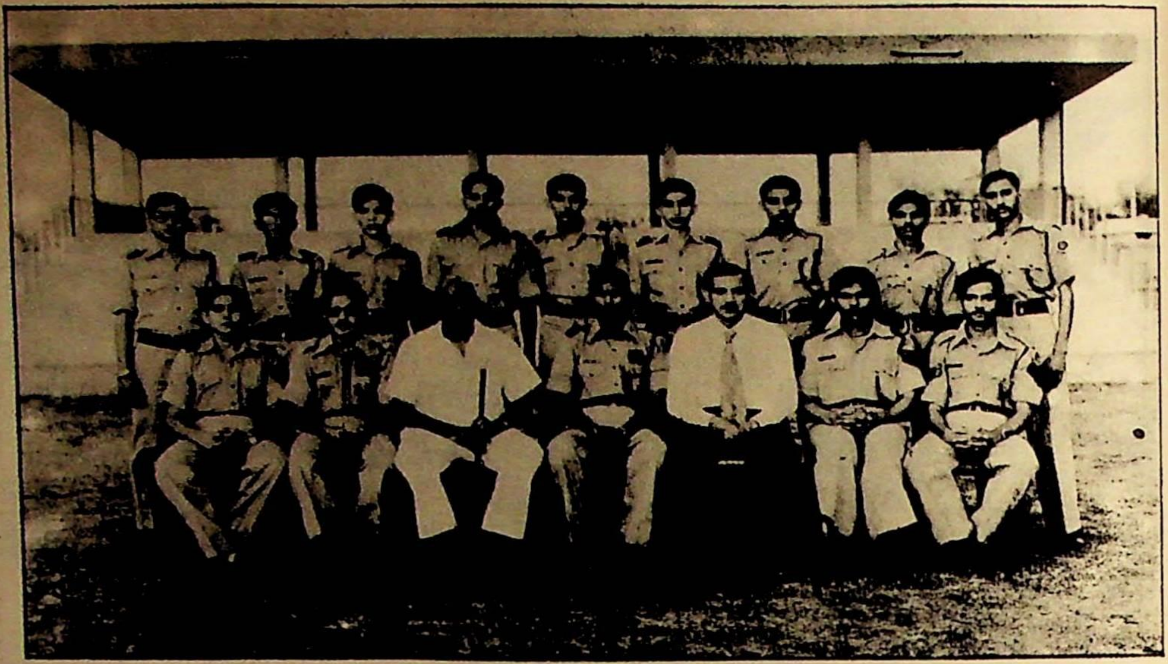

Social welfare Society

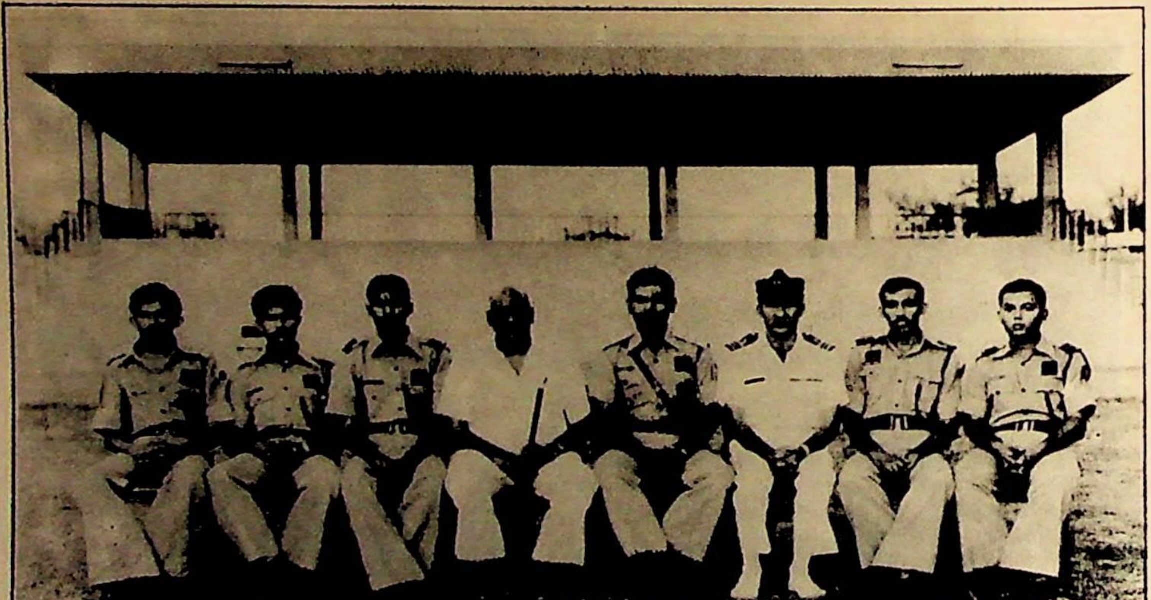

College Code of Honour Committee

اڇن. خير سوچيندو هوس تہ جڏهن سينئر ٿيندس تہ جونيئر ڪيڏنس تي رعب وجهندس مگر سائين پلو ٿئي عوامي آزاديءَ جو، خدا خدا ڪري ٻارهين ڪلاس ۾ پهتس تہ حالتون ابتيون ٿي ويون جيئن انگريزي جو مقولو آهي ”ناؤ ٽيبل (س) هئو ٽرنڊ Now tables have turned يعني جونيئر ايترا تہ استاد آهن جو سلام ڪرڻ بجاءِ خود کي مصروف ڏيکارڻ جي ڪوشش ڪندا تہ جيئن ڪٻن سلام اسان ڪريون. اسان جا جوتا پالش ڪرڻ بدران ان ڳالهہ جي ڪوشش ڪندا تہ سندن بسترو بہ اسان وڇايون! ۽ بوٽ بہ پالش ڪري ڏيون. ڏاڍي معصوميت سان چوندا، ”ڀائي جان توهان بوٽ تمام سٺو چمڪايو ٿا اسان کي بہ سيکاريو.“ ۽ سينئر جان ڇڏائڻ لاءِ چوندا، ”فرصت ناهي ڪنهن ڪان وڌي سيکُ.“ ۽ بي اختيار مرزا قليچ بيگ جو شعر ياد اچي ويو،

”وڏا اچ ننڍن جا ٿيا زبردست.
مخي سڀ ٻخلين اڳيان ٿيا خوار“

ان ڪري مان ان نتيجي تي پهتو آهيان تہ يا تہ قسمت لکڻ واري ملائڪہ جي مون سان ازلي دشمني هئي جو آدم عليہ السلام کي سجدو ڪرڻ جو بدلو مون جهڙن جي ابتي تقدير لکي ورتو هو. يا مان واحد بدنصيب آهيان جن کي اميدون دغا ڏينديون آهن. جونيئر هوس تہ سڀ چوندا هئا وڏن جو ادب ڪريو ۽ هاڻ سينئر آهيان تہ چون ٿا تہ ننڍن سان محبت جو ورتاءُ ڪريو اَن ۾ ئي ڀلائي آهي. اڳتي بہ عملي زندگيءَ ۾ خدا ڄاڻي ڇا ٿيندو؟ بهرحال تون چئين ۾ ڪچان، تون چئين تہ لچان.“ ۽ تقدير اڳيان هٿيار ڦٽا ڪيم. شايد ڪاتب تقدير کي رحم اچي ۽ ڪا ترميم ڪري.

ڪلام اقبال (رح)

ماڪ جو موتي رکي وئي گل تي صبح جي هوا،
سج جرڪايو انهي موتيءَ جو آ سهڻو بدن.

مترجم: علي محمد مجروح

(مزاحيه)

عطا محمد نظاماڻي

ڪلاس يارهون

”تون چئو ته کڻان تون چئو ته لڻان“

سنڌي ٻوليءَ جي موجوده عظيم شاعر يا ٻين لفظن ۾ سنڌ جي عوامي شاعر، شيخ اياز جو هيءُ شعر خبر نه آهي ته معاشري جي حالتن سان ڪيتري قدر مشابهت رکي ٿو مگر جيتري قدر ٻنيءَ واري جو معاملو آهي اهو شعر هر قدم تي ان جي حالتن سان ٺهڪي اچي ٿو. مون کي ياد آهي ته جڏهن سان هن ڪاليج ۾ اٺين ڪلاس ۾ داخلا ورتي هئي ته مون کي گهر تمام گهڻو ياد ايندو هو ۽ دل ڪندي هئي ته ڪاليج ڇڏي واپس موٽي وڃان مگر والدين سختي سان ان جي مخالفت ڪندا هئا ۽ مان ”تون چئو ته کڻان ....“ واري مجبوري ڪري آڏو رکي خاموش ٿي ويندو هوس. والدين بعد ڪاليج جي سينئر صاحبان جو رعب تاب خدائي فوجدار وارو هو، هنن جو هر حڪم آسماني صحيفه وانگر مقدس ۽ ان جي بجا آوري لازم. اسان پنهنجا بوٽ ته وقت تي پالش ڪري نه سگهندا هئاسون مگر هن صاحبن جا جوتا چمڪائڻ اولين فرض هو ۽ جي صرف شڪايت زبان تي اچي ته شام جو گرائونڊ تي ايڪسٽرا ڊرل يعني گوڏن ۽ ٺونٺين ڀر بجري تي هلڻ، يا پڪي فرش تي قلابازيون (جن جو ڪاٿو ڪونه هو) کائڻ. ان وقت به اياز جو اهو شعر ياد ايندو هو. پيو ته ٺهيو پر حجام جي دڪان تي وار لهرائڻ وارن جي قطار لڳندي هئي ۽ اگر اسان قطار ٽوڙڻ جي جرئت ڪندا هئاسون ته ساڳي سزا مگر سينئر صاحبان کي ست خون معاف. پر سائين جي هائوس ماسٽر صاحب جو ذڪر ڪيان ٿو ته ڏونگر ڏري پوندا. رات ڏينهن ننڊ آرام ڦٽائي، هر سبجيڪٽ ۾ پاس ٿيون ته به بجاءِ محنت جو داد ڏيڻ جي ڊپائڻ شروع ڪندا ته توکي فرسٽ ڊويزن مارڪون ڪٿان ڪپنديون هيون. موڪل گهر ته چوندا ته ڪمزور آهين وڃي پڙهه، پلا پڙهون ته ڇا؟ هائوس ۽ ڪاليج لئبرري ۾ ايندڙ سڀ ڊائجيسٽ پريپ (Prep) ۾ پڙهي پڇن ڪي اهو تاثر ڏنوسون ته ڪاليج جو ڪم پيا ڪريون هاڻي باقي ڇا رهيو جو پڙهجي!؟ مگر ڊپائڻ ڪان هو به باز ڪونه

هو. هيئنر هو اڳتي پڙهائي جاري رکي ڪين سگهندو. اڄ هن کي احساس ٿيو ته هيءَ دنيا ڪيتري نه ظالم آهي. سندس ذهن بار بار سوال ڪري رهيو هو ته هاڻي هن دنيا ۾ زنده رهجي يا... سندس دماغ ۾ ڊاڪٽر ڏيڻ جا خيال گردش ڪري رهيا هئا ۽ هو سوچي رهيو هو ته دنيا کي ثابت ڪري ڏيکاريندس ته هن مظلوم ۽ بي سهاري انسان کي به هن دنيا ۾ رهڻ جو حق آهي. پر سندس خيالن کي سندس ئي دل پرزا پرزا ڪري ڇڏيو. دل ۾ اهو خيال اچي رهيو هوس ته هيئنر مان زنده رهي نٿو سگهان. هن دنيا جي زندگي ۽ اعليٰ تعليم مون لاءِ ممڪن نه آهي. اهي سڀ دولت وارن لاءِ ممڪن آهن تعليم دنيادار جو ورثو آهي. وڏو ماڻهو ٿيڻ به وڏي ماڻهو جي قسمت آهي. منهنجو ته مستقبل اونداهو آهي منهنجو ڪو به ساٿي ڪونه آهي ۽ مان اڪيلو آهيان.... اڪيلو آهيان.... اڪيلو....

سوچيندي سوچيندي هو ڪاليج جي حدود کان گهڻو دور نڪري آيو. ڇا لاءِ جو سندس سڀئي دوست پنهنجي پنهنجي روم ڏانهن وڃي چڪا هئا. ڪيس آٿت ڏيڻ وارو به ڪوئي نه هو. ڪاليج جو ماحول جنهن کي هو هميشه پرسڪون سمجهندو هو اڄ هن کي عجيب ۽ غريب آواز اچڻ لڳا. ڪاليج جي هر هڪ شئي کي هو پاڻ تي کلندو ۽ طنز ڪندي محسوس ڪري رهيو هو. هڪ طرف کان وڏا وڏا ٺهڪ ٻڌڻ ۾ ٿي آيا ته هر طرف کيس آهون ۽ دانهون ٿي ٻڌڻ ۾ آيون. اڄ ته هو هن سوجهري کي ڇڏي اونداهيءَ جي تلاش ۾ اڳتي وڌي رهيو هو. سندس ذهن ۾ ماضي، حال ۽ مستقبل ڦري رهيا هئا. سندس ڳورا قدم اڳتي ئي وڌندا رهيا. هو ايترو اڳتي نڪري چڪو هو جو کيس پري تائين به ڪاليج جو ڪو نشان نظر نه ٿي آيو. ڪاليج هن کي آفق جي هُن پار نظر اچي رهي هئي. سج ڀهاڙن جي دامن ۾ ڀڄي چڪو هو. هر طرف کان صرف اونده هئي. آسمان تي ڪارا ڪارا ڪر پربت جيڏا ڪڪر ڇانئجي چڪا هئا. هوا جا تيز تيز جهونڪا سندس بدن سان ڇهي رهيا هئا. مگر هيءُ دنيا وما فيها کان بي خبر اڳتي وڌي رهيو هو. سندس بي بسيءَ تي آسمان کان به رڙ نڪري وئي ۽ اهو به پنهنجو نير وهائڻ لڳو. برسات زور زور سان وسي رهي هئي مگر هيءُ پوءِ به هن دنيا جي هر شئي کان بي خبر ڪنهن نامعلوم منزل ڏانهن وڌي رهيو هو.

ڪلام اقبال (رح)

من جي دنيا، من جي دنيا، سوز مستي جذب ۽ شوق،
تن جي دنيا، تن جي دنيا، لوڀ لالچ مڪر ۽ فن.

مترجم: علي محمد مجروح

ڏک ۽ غم جا ڦهاڙ ڪري پيا. سندس گلابي چهرو سرنهن جي زرد گل جهڙو پيلو ٿي ويو سچو بدن پگهر سان شل ٿي ويس بدن مان طاقت موڪلائي ويس ۽ ڏسندي ڏسندي ڏسندي هو هڪ پٿر جو بت بڻجي ويو. جيڪي قدم سندس ٽيليفون رسيو ڪرڻ لاءِ بي تحاشا کڃي رهيا هئا، سي هاڻي ايترا ته ڀاري ٿي پيا جو هڪ وک کڻڻ به سندس وس کان ٻاهر هئي. ڪالهه جيڪا دنيا هن کي پسند هئي اڄ ان لاءِ سندس دل ۾ سخت نفرت پيدا ٿي چڪي هئي. ڪالهه جنهن کي هن روشني ٿي ڄاتو سا اڄ گهور انڌيرو هئي. هن جي دماغ ۾ بار بار ٽيليفون تي ٻڌل جملا گونجي رهيا هئا جيڪي سندس نازڪ دل تي تير بڻجي وسي رهيا رهيا هئا. ”تنهنجو پيءُ ڪالهه هن فاني دنيا کي ڇڏي، دائمي دنيا ڏانهن راهي ٿي ويو ۽ تنهنجي گهر جو سمورو سامان گهر سميت ڪنهن ٻئي جي ملڪيت بڻجي چڪو آهي.“ اهي الفاظ هئا جيڪي هن کي فون تي ٻڌايا ويا هئا.

هن جو پيءُ هڪ بئنڪ ۾ ڪيشئر هو، جنهن تي گذريل هفتي ويهه هزار رپين جي غبن جو الزام لڳائي مٿس ڪيس داخل ڪيو ويو هو. عدالت فيصلو ٻڌائيندي ويهه هزار رپين مان گڏ ٻه هزار ڏنڊ رکيو. هن غريب وٽ سواءِ هڪ ننڍڙي گهر ۽ ان ۾ ڪجهه رکيل سامان جي ٻيو ڪجهه به نه هو. سندس گهر ۽ سامان کي نيلام ڪيو ويو جنهن مان مشڪل سان پنج هزار وصول ٿي سگهيا. سندس دل کي سخت صدمو پهتو جنهن کي هو برداشت ڪري نه سگهيو ۽ هن ظالم دنيا کي ڇڏي پنهنجي حقيقي مالڪ سان وڃي مليو.

پيءُ جي وفات بعد هو هن دنيا ۾ اڪيلو رهجي ويو. ڪجهه سال اڳ سندس ماءُ جو شفقت ڀريو پاڇولو هٽي ويو هو ۽ اڄ باقي واحد سهارو به هن کي بي سهارو بڻائي ويو. هن کي پنهنجي پيءُ جو اهو واعدو باربار ياد اچي رهيو هو ته ”پٽ هن دنيا ۾ توکان سواءِ منهنجو ٻيو ڪوبه ڪونه آهي. مان تنهنجو ۽ صرف تنهنجو آهيان. اسين ٻئي هڪ ٻئي جا ڏک ۽ سک جي وقت ڀائيوار آهيون. اسين صرف پيءُ ۽ پٽ جي حيثيت ٿا رکون پر اسين بهترين دوست به آهيون. ڪڏهن به هڪ ٻئي کي ڏک ۾ ڏسي نه سگهنداسون. پٽ! منهنجي آخري خواهش اهائي آهي ته توکي پڙهيل ڏسي ڪنهن وڏي عهدي تي ڏسان.“ اهي خيال هن کي ديوانو بڻائي رهيا هئا. هن جو جسم بيستو ٿي چڪو هو. سندس چپ لرزي رهيا هئا شايد ان لاءِ ته هو دنيا وارن کي ٻڌائي سگهي ته مان ڪيترو نه مظلوم آهيان. ليڪن باوجود ڪوشش جي به هو خاموش هو. گهڙيءَ سوچ سبب هو مريض بڻجي چڪو هو. ڪيس ساري دنيا بي رحم، سنگدل ۽ ظالم نظر اچي رهي هئي. ڪيس مستقبل جو محلات ياد اچي رهيو ته ”هو اڳتي هلي هڪ ڊاڪٽر ٿيندو ۽ غريبن ٻيواهن جو مفت علاج ڪندو.“ مگر هينئر ته سندس مستقبل جو محلات پاره پاره ٿي چڪو هو. سندس واحد سهارو به لٽجي چڪو

خالدحسن مهيسر
ڪلاس ڏهون

نامعلوم منزل

هو هن وقت ڪيترو نه خوش هو. هن جو چهرو صبح جي ٽڙيل گلاب جي گل وانگر ٻهڪي رهيو هو. هن جي زبان مان نڪرندڙ لفظن سبب ڪيڏو نه سنجيدو ٿي معلوم ٿيو. هن کي ڄمڻ سان ئي سکن جي سيج تي پاليو ويو هو. هن وقت تائين هن جي اک ڏک جي آس ڪانه ڏٺي هئي. سندس زندگيءَ جا ٻارهن سال گل جي نرم پنکڙين وانگر گذريا هئا. ان نرم پنکڙيءَ وانگر جنهن خزان جو لوڏو ڪڏهن نه پسيو هجي.

ان ڏينهن جڏهن هو منجهند جي ماني کائي پنهنجن پيارن دوستن جي وچ ۾ خوشيءَ سان کلندي هائوس ڏانهن اچي رهيو هو، ته سندس ذهن سوچي رهيو هو ”ته پٿر صرف پٿر ئي رهندو آهي. پٿر ڪڏهن به گل ٿي نٿو سگهي. هيرو ۽ پٿر به قريباً هڪ ئي جنس آهن. پر هڪ پٿر جنهن جو ڪوبه قدر نه آهي ٻيو اهو پٿر جنهن کي اسين انمول سڏيون ٿا. دوست به ائين آهن دوست جي ٻولا ڏاڍي ڏکي آهي ۽ سچو دوست به ملڻ محال آهي. زباني دوستن جي ته کمي ڪانه آهي.“ هو انهن خيالن ۾ گم دوستن جي وچ ۾ جڏهن هائوس پهتو ته کيس معلوم ٿيو ته تنهنجو ٽيليفون آيو آهي. ان وقت هن جو حسين چهرو وڌيڪ ٻهڪڻ لڳو. ڇا لاءِ جو گهڻن ڏينهن کان وٽس ڪوبه فون ڪونه آيو هو جنهن جو کيس ڪافي انتظار رهندو هو. ٽيليفون نه اچڻ سبب سندس معصوم ذهن مائوف ٿي ويندو هو ۽ سوچيندو هو ته ”شايد بابا مون کي هينئر وساري ڇڏيو آهي. نه نه بابا مون کي ڪڏهن به وساري نٿو سگهي. هو ته منهنجو واحد سهارو آهي. هو نه صرف منهنجو پيءُ آهي پر هن دنيا ۾ اڪيلو ساٿي به آهي.“ پر جيئن ته سندس ڪڏهن به ڏکن سان مقابلو ڪونه ٿيو، تنهن ڪري ان ڳالهه جو مٿس ڪوبه اثر ڪونه ٿيندو هو. اڄ هن جا قدم تکڙا تکڙا هائوس آفيس ڏانهن وڌيا جتي ٽيليفون رکيو هو. ٽيليفون رسيور کڻندي ئي جيئن ”هيلو“ ڪيائين ته مٿس

ٿي صرف گارڊن مان ڪن، ٻيو ڏينهن ته شايد سندن مذهب ۾ لکيل آهي.

هنن وٽ استادن جو احترام ۽ عزت هن حد تائين آهي جو انهن مان ٻه ڪريل اخلاق مان پيش ايندا. سگريٽ نوشي ته سندن ضروريات مان آهي استادن جو احترام ته درڪنار پر هو خود انهن کي فخر مان سگريٽ آڇيندا آهن ۽ سندن استادن جو به مقام اهو آهي جو هو انهن ئي شاگردن سان سگريٽ نوشي ۽ فلم بيني به ڪندا رهن. اهي شاگرد وري انهن ئي استادن جي بي عزتي ڪرڻ ۾ به ويرم ئي ڪون ڪندا. لاڙڪاڻي گورنمينٽ ڪاليج جو واقعو ته مشهور آهي ان ڪاليج جي شاگردن پنهنجي هردلعزيز استاد ڪاليج جي پرنسيپال کي گوليءَ جو نشانو بڻايو هو. اهڙا شاگرد ڏسڻ ۾ ته هيرو ايندا آهن پر پڙهڻ ۾ وري اهي بالڪل ئي زيرو هوندا آهن. پنهنجي نماءَ ڪرڻ لاءِ ته زرق برق لباس پهري نڪرندا آهن پڙهڻ لاءِ پر سندن مشغلو صرف عيش پرستي هوندو آهي هو سڄو سڄو ڏينهن شهر جي گهٽين جا چڪر پيا ڪاٽيندا آهن. جوا، شراب نوشي ۽ هر قسم جي عيش پرستيءَ تي کين ناز هوندو آهي. اهڙن ڇوڪرن جي دوستيءَ تي به ڪو يقين نه هوندو آهي هو صرف مطلب پرست هوندا آهن. مطلب نڪرڻ کان پوءِ اهو ئي دوست سندن دشمن بڻجيو پوي. هنن وٽ غريب ۽ مسڪين انسان جي ڪابه اهميت نه هوندي آهي. انهن ڳالهين کان علاوه ڪيترا پيا به مثال آهن جنهن ڪري تعليمي ادارا بدنام ٿيو پون ۽ هو بجاءِ ترقيءَ جي تنزل ڏانهن وڌندا رهن.

پر برعڪس انهن جي ڪيڊٽ ڪاليج پيٽارو هڪ عظيم انفراديت جو مالڪ آهي. سندس انفراديت سبب ڏيهي خواه پرڏيهي ملڪن ۾ نالو بلند آهي. ڪيڊٽ ڪاليج مان پڙهي نڪتل ڪيڊٽ جي هر جڳهه عزت ڪئي وڃي ٿي، کيس اهميت ڏني وڃي ٿي. ٻاهرين تعليمي ادارن جي مقابلي ۾ هن ڪاليج جو ماحول صاف ۽ سٿرو آهي. آئيني جا ٻه رخ ٿيندا آهن. هڪ روشن ته ٻيو اونداهو جيڪڏهن ملڪ جا ٻيا تعليمي ادارا آئيني جو اونداهو پاسو آهن ته ڪيڊٽ ڪاليج روشن پاسو آهي.

ڪلام اقبال (رح)

پنهنجي اندر ۾ گهڙي هٿ ڪر حياتي جو سراغ؛
تون اگر منهنجو نٿو بڻجين ته نه بڻ، پنهنجو ته بڻ.

مترجم: علي محمد مجروح

دوستيءَ کي به پروڙيم. انهن جي هردلعزيزيءَ ۽ هڪ ٻئي سان همدردي مان به سبق پرايم. ايتري قدر جو اهي ڪيڊٽس جيڪي ڪجهه وقت اڳ هڪ ٻئي کان غير واقف هئا، سي ايترو ته جلد هڪ ٻئي کان آشنا ٿي ويا جو هڪ ٻئي جي تڪليف کي پنهنجي تڪليف سمجهي ان کي دور ڪرڻ لڳا. اهوئي صحيح انسانيت جو اصول آهي. پيٽارو جا استاد، ڪيڊٽس کي پنهنجي اولاد سمجهندا آهن. اهو ان مان ظاهر آهي ته جيڪڏهن ڪو ڪيڊٽ بيمار ٿي پيو ته استاد خواهه پرنسيپال اڌ رات جو به سندس مزاج پرسي ڪرڻ لاءِ اچي سهڙيو. شاگردن کي به استادن لاءِ وڏي عزت جي نگاهه هوندي آهي. مختصرن ته پيٽارو ڪاليج اهو ادارو آهي جنهن جو مثال پاڪستان ۾ ٻيو ڪو به ڪونه آهي. هيءُ هڪ روشن مينار آهي جيڪو گمراهه کي راهه ڏيکاري ٿو. هيءُ هڪ جنت آهي جتي علم جا پياسا پنهنجي پياس بجهائين ٿا.

هينئر اچو اوهان کي پيٽارو کان ٻاهر وٺي هلندس جتي اوهين خود تجزيو ڪندا ته پيٽارو جي ماحول ۽ ٻاهرين تعليمي ادارن جي فضا ۾ ڪيترو فرق آهي. پيٽارو جي مقابلي ۾ ٻاهرين دنيا هڪ جهنم آهي جنهن ۾ مختلف قسمن جي هوس جا پوڄاري پيدا ٿي رهيا آهن. ان حقيقت جو اندازو مون کي انهن مهينن جي قليل عرصي ۾ ٿي چڪو آهي. ڪيڊٽ ڪاليج واحد ادارو آهي جتي سخت پابنديءَ سان ڪاليج روٽين (College Routine) مطابق هر شئي ٿي رهي آهي. جڏهن ته ملڪ جا سئو سيڪڙو تعليمي ادارا اليڪشن جي هنگامن سبب مهينن کان بند پيا هئا. ۽ هيءَ ڪاليج تمام مختصر عرصي لاءِ بند رهيو.

ٻاهرين اسڪولن ۽ ڪاليجن جا شاگرد گهر کان ڪتاب کڻي نڪرن ته پڙهڻ لاءِ پر سندن پورو وقت هوٽلن ۽ سئنيمائن جي حوالي هوندو آهي. جيڪڏهن هو ڪڏهن ڀلجي ڪاليجن ڏانهن ايندا به ته بجاءِ پڙهڻ جي عجيب ۽ غريب حرڪتون پيا ڪندا ۽ مٿان چوندا ته اسين به اڄ enjoy ڪرڻ آيا آهيون. ڪتاب ڏسڻ ته شايد سندن مقدر ۾ ئي ڪونه آهي. اڪثر سڄو سال ڪتاب خريد ڪونه ڪن باقي امتحانن دوران هر هڪ سبجيڪٽ جي گائيڊ وٺي اچن. مزو وري اهو جو ٽن ڪلاڪن دوران هو هڪ سوال جو جواب به مشڪل ڳولي سگهن. ٻي صورت ۾ ڪين پيپر ڊراپ ڪرڻو پوندو آهي. ان ڪانسواءِ ڪيترن شاگردن جي وري اها عادت ٿي ويندي آهي ته هو امتحان واري رات ويهي سنهڙن اکرن ۾ پليتا ۽ ڪارتوس تيار ڪندا ۽ وري سندن قابليت جي به انتها آهي. مزي جهڙي ڳالهه هيءَ جو هڪ دفعي مون ٻارهين ڪلاس جي هڪ دوست کان پڇيو ته ”ادا مهرباني ڪري مون کي اوهين Good جي Comperetive ۽ Superlative ڊگري ته ٻڌايو“ ته ان صاحب بنا ڪنهن مونجهاري جي جواب ۾ هڪ وڏي ناز ۽ انداز سان فرمايو Good, Gooder ‘Goodest ۽ سندن وري اخلاق ايترو ته ڪريل جو هو هڪ ٻئي جي آجيان

انهن کان پڇيائين، الست بربکم يعني ڇا مان اوهان جو رب نه آهيان، روحن جواب ڏنو "هائو" (قالو بلي) قرآن شريف ۾ به ائين فرمايل آهي. شاهه صاحب جي ڪلام ۾ انهيءَ عقيدي ڏانهن اشارا آيل آهن.

الست بربکم جڏهن ڪن پيوم
قالو بلي قلب سان تڏهن تت چيوم
تنهن ويل ڪيوم وچن ويڙهيچن سان
"سر مارئي"

اهڙيءَ طرح شاهه صاحب جي شاعريءَ مان حقيقي محبوب جي تلاش ڪندڙ سچي سالڪ جي شخصيت جو هوبهو عکس نظر اچي ٿو. جيئن شاهه صاحب خدا جو هڪ سچو سالڪ هو ۽ تصوف تي هلڻ جو هڪ نمونو هو. اهوئي سبب آهي جو شاهه جي شاعريءَ مان شاهه صاحب جي شخصيت چمڪي اڀري ٿي.

جي تو بيت ڀانئيان سي آيتون آهين
نيو من لائين پرين سندي پار ڏي

عبداللطيف دهيسر

ايڪس ڪيڊٽ

پيٽارو کان ٻاهر

(هيءُ مضمون مان انهن ساٿين لاءِ لکي رهيو آهيان، جيڪي پيٽارو ۾ داخل ٿي قيدي ٿا سمجهن).

پيٽارو ۾ داخلا وٺڻ کان پهريائين به زندگيءَ جو ڪافي تجربو هوم مگر ڪمسني سبب ٻاراڻن خيالن اوڏانهن توجه ڏيڻ جي اجازت نه ٿي ڏني. ان وقت منهنجي ذهن ۾ پيٽارو جي زندگيءَ جو ذرو به خيال ڪونه هو. ٻين لفظن ۾ ائين چئجي ته روشنيءَ کان بيخبر هوس.

پيٽارو ۾ پنج سال رهي، اتان جي ماحول، مختلف ماڻهن جي ميلاپ، استادن جي شفقت ڀريءَ نظرن، ڪلارڪن، پٽيوالن، گرائونڊ مينن ۽ ملڪ جي مختلف حصن مان مختلف طبيعت جي صاحب شاگردن جي ميل جول مان ڪافي تجربو ڪيم. اتان جي ماڻهن جي آداب ۽ اخلاق جي خبر پيم. اتان جي تعليم تدريس ۽ تربيت جو اندازو ٿيم. شاگردن ۽ استادن جي هڪ ٻئي سان رويي کان واقف ٿيس ته سان گڏ ڪيڊٽس جي هڪ ٻئي سان

جي شين سان محبت هئي، شاهه صاحب گل ۽ بلبل کي ڇڏي ڪونر ۽ ڀنور ۽ مطرب بجاءِ چارڻ کي وڏي اهميت ڏني ٿو باد صبا جي بجاءِ ڪانگل جي قاصد ڪري اڏاري ٿو. شراب ۽ ساقي کي ڇڏي ڪکوهه ۽ ڪلال جي تعريف ڪري ٿو. ڪيترن شاعرن وطن پرستيءَ جا نهايت سهڻا خيال ظاهر ڪيا آهن پر شاهه صاحب جيڪا مارئي جي ويس ۾ حب الوطني ظاهر ڪئي آهي تنهن ۾ جادو جهڙو اثر ڏسڻ ۾ اچي ٿو.

شيڪسپيئر انگلنڊ کي هڪ بي بها هيرو ٿو سڏي جو چانديءَ جهڙي سمنڊ ۾ جڙيل پيو آهي. شاهه صاحب پنهنجي وطن جي خاڪ کي تاتاري مشڪ ۽ وطن جي پاڻي کي آب ڪوثر کان وڌيڪ درجو ڏئي ٿو. سر سارنگ ۾ ساري عالم جي آسودگيءَ لاءِ دعا ٿو گهري ۽ سارنگ جي مرحبا ڪندي چوي ٿو.

اڄ پڻ منهنجي يار وسڻ جا ويس ڪيا

شاهه صاحب سارنگ ۾ پنهنجو پرين ٿو پسي جو رب العالمين آهي. جيڪو ڪنهن ماڻ کي پنهنجي رحمت کان محروم نٿو ڪري. شاهه صاحب ساري عالم لاءِ خاص ڪري سنڌ لاءِ حق تعاليٰ جي درگاهه ۾ دعا ٿو گهري:-

موٽي سانداڻ جي واري ڪيائين وار،
وڄون وسڻ آيون، چوڏس ٿي چوڌار،
ڪي اٿي هليون استنبول ڏي ڪي ڇڙيون مغرب پار،
ڪي چمڪن چين تي ڪي لهن سمرقندين سار،
ڪي رمي ويون روم تي ڪي ڪابل ڪي قندار،
ڪي دهلي، ڪي دکن ڪي گڙن مٿي گرنار،

ڪنهن جنبي جيسلمير تان- ڏنا بيڪانير بڪار،
ڪنهن ڀڄ ڀڄائيو ڪنهن ڍٽ مٿي ڍار،
ڪنهن اچي عمرڪوٽ تان وسايا واهار،
سائينم سدائين ڪرين مٿي سنڌ سڪار،
دوس! مٺا دلدار عالم سڀ آباد ڪرين.
(شاهه صاحب)

شاهه صاحب هڪ سچو صوفي هو. سندس رسالي ۾ صوفين جي جدا جدا منزلن يعني شريعت، طريقت، معرفت، حقيقت ۽ صوفيانه اصولن جهڙوڪ، ذڪر، فڪر، قضا ۽ رضا وغيره ڏانهن اشارا موجود آهن.

ذڪر ۽ فڪر

جسي ۾ جيار جو- خفي خيمو کوڙ
جيڀ تون زبان سين- چارئي پهر چور
فڪر سين فرقان ۾ اسم اعظم ڏور
پيا دروجي ووڙ- اصل اٺائين مڇي.
(سر يمن ڪلياڻ)

قضا :-

قضا جا ڪرم تنهن ڪنڌ ڪيڏيو ڪيئن
(سهڻي ميهار)

صوفين جو چوڻ آهي ته جنهن کي مرشد نه آهي تنهنجو مرشد شيطان آهي. سو شاهه صاحب تاڪيد ڪري ٿو بنا مرشد جي سڀ اونده آهي.

دود دل تان دور ڪري- ڪر ساجن صفائي
من لا شيخ له- فشيخه الشيطان اي ري اونداهي
(شاهه صاحب)

صوفين جو قول آهي ته جڏهين ڏٺي جهان خلقيو تڏهين چيائين ته ڪن پوءِ ائين ٿي پيو، فيڪرن، خدا جڏهن روح خلقيا تڏهن

مشتاق احمد نوناري

ڪلاس ٻارهون

"شاهه جي ڪلام ۾ سنڌس شخصيت جو عڪس"

شاهه هڪ اعليٰ درجي جو وطن دوست هو. سندس زندگيءَ توڙي ڪلام ۾ سندس حب الوطنيءَ جي فراوان شاهدي ڏين ٿا. شاهه صاحب جي دل ۾ سنڌ لاءِ بيحد محبت هئي. ٻولي نظم ۽ خيالات جي لحاظ کان شاهه صاحب جو رسالو حب الوطنيءَ جو بي نظير دفتر آهي.

شاهه صاحب جي زماني ۾ عربي ۽ فارسي عروج تي هئي. شاهه صاحب سنڌي زبان کي پرواز ڏيئي حب الوطنيءَ جو ثبوت ڏنو آهي. شاهه صاحب شعر جي نظم ڪرڻ ۾ جدا حب الوطني ڏيکاري آهي. شاهه صاحب جي شاعري نه ايراني شاعري وانگر بحر وزن تي آهي نه وري عربي شاعري وانگر علم عروض جو سهارو ورتل آهي. پر شاهه صاحب جي شاعري هندي شاعري وانگر علم موسيقيءَ يعني چند وديا تي ٻڌل آهي، پر جيڪڏهن اسان شاهه جي شاعريءَ کي علم عروض جي پيماني ۾ ماپينداسون ته پوري ٺهڪي ايندي.

شاهه صاحب کي سنڌ جو حافظ ڪري سڏيندا آهن. سو شايد انهيءَ ڪري جو شاهه لاءِ سنڌين کي اهڙوئي پيار هو جهڙو ايرانين کي حافظ لاءِ.

شاهه صاحب کي سنڌين سان محبت جو ثبوت ان مان ملي ٿو جو ڪٿي به هن پارسيءَ يا روميءَ جي مثنوي مان ڪو سخن تضمين طور نه ڪنيو آهي. جيتوڻيڪ روميءَ لاءِ ڪيس بيحد عزت هئي. روميءَ جو نالو پنهنجي شعر ۾ به آندو اٿس ۽ هن جي فلسوفيءَ کي به سنڌي لباس پهرايو اٿس.

طالب ڪثر سونهن سر، اي روميءَ جي رهاڻ
پهرين وڃائڻ پاڻ - پسڻ پوءِ پرين کي
"سريمن ڪلياڻ"

شاهه صاحب قرآن شريف ۽ حديث مان حوالا به پنهنجي ڪلام ۾ آندا آهن پر سنڌي ٻوليءَ سان محبت هئڻ ڪري انهيءَ جو سنڌيءَ ۾ شاعرانه ترجمو ڪيو اٿس.

شاهه صاحب پنهنجي ڪلام اندر تشبيهون به استعمال ڪيون آهن جي ديسي حالاتن مطابق آهن. شاهه صاحب کي سنڌ ۽ سنڌ

حجاج ڏانهن روانو ڪيو ۽ ڪين حجاج لاءِ ڪجهه تحفا به ڏنائين. اهي مسافر جڏهن سنڌ ويجهو عربي سمنڊ مان گذري رهيا هئا ته مٿن سامونڊي ڌاڙيلن حملو ڪيو ۽ ڪين ڦريائون ۽ ڪن عورتن کي قيد ڪيائون. حجاج کي جڏهن اها خبر پئي ته سندس لاءِ موڪليل تحفا سنڌ ويجهو ڦريا ويا آهن ته کيس سخت غصو آيو ۽ راجا ڏاهر کان بدلو وٺڻ جو معقول بهانو ڏسي خليفه کي لکيائين ته سنڌ جي راجا، خليفه ڏانهن موڪليل تحفا ۽ عورتون ۽ ٻار ڦرجڻ خلاف ڪو قدم نه کنيو ۽ قيدي عورتن ۽ ٻارن کي آزاد ڪرڻ کان انڪار ڪيو آهي. اها خليفه جي توهين آهي جيڪا سياسي طرح مسلمانن کي نقصان رسائيندي. ان ڪري سنڌ تي ڪاهه ڪرڻ جي اجازت ملڻ گهرجي. خليفو ان جذباتي پيغام کان متاثر ٿيو ۽ اجازت ڏنائين. پهرين مهم عبيدالله جي سرڪردگيءَ ۾ رواني ڪئي ويئي مگر هو ناڪام ٿيو ۽ سندس جاءِ تي ٧١٠ع ۾ بديل کي روانو ڪيو ويو مگر هن جو انجام به عبيدالله کان مختلف نه ٿيو. ان ناڪامين حجاج بن يوسف جي سيني ۾ انتقام جي باهه ڀڙڪائي ڇڏي ۽ هن پنهنجي ڀائٽي ۽ ناٺيءَ عمادالدين محمد بن قاسم کي جنهن مان مائٽس ڪابه محبت ڪانه هئي ۽ حجاج جي ظالمانه طبيعت کان سخت نفرت ڪندو هو، ان کي اختلاف دور ڪرڻ لاءِ مهم جو اڳواڻ بڻايائين ۽ خليفه جي مخالفت جي جواب ۾ کيس يقين ڏيارايائين ته هن دفعي مهم ضرور ڪامياب ٿيندي ۽ جيڪو خزاني تي بار پوندو ان کان ٻيڻي رقم خزاني ۾ جمع ڪرائي ويندي.

آخر عمادالدين محمد بن قاسم، جنهن جي عمر سترهن سال هئي، ٧١٢ع ۾ ڇهه هزار شامي ۽ ڇهه هزار عراقي فوج ساڻ ڪري سامونڊي ۽ خشڪيءَ رستي سنڌ ڏانهن روانو ٿيو ۽ ديبل بندر تي پهتو. محمد بن قاسم پٿر اڇلائڻ جي مشين (منجنيق) جي مدد سان قلعي تي سنگ باري ڪرائي، هيءُ هٿيار اهلِ سنڌ لاءِ اڻ ڄاتل هو ۽ هو پنهنجي طاقت جي ڀروسي تي عربن سان وڙهندا رهيا مگر باهه جي تيرن ۽ منجنيق جي پٿرن گهوڙن ۽ هاٿين کي بدحواس ڪري ڇڏيو. راجا ڏاهر ڏاڍي بهادري سان وڙهيو، مگر اسلامي لشڪر هن جي فوجن ۾ تباهي مچائي ڇڏي. آخر ڏهين رمضان سنه ٩٣ هجريءَ ۾ راجا ڏاهر قتل ٿي ويو ۽ اسلامي پرچم سنڌ ۾ لهرايو ويو. هن فوج ۾ آيل اسلامي مبلغ اسلام جي تبليغ ۾ لڳي ويا. ڪيترن ئي سنڌين اسلام قبول ڪيو ۽ پوءِ اسلامي لشڪر فتوحات جو سلسلو ملتان تائين پهچايو. ان ڪري سنڌ کي هندوستان ۾ باب‌الاسلام يعني اسلام جو دروازو سڏيو ويو آهي ڇاڪاڻ ته محمود غزنويءَ (٩٩٧ع) کان اڳ ڪوبه مسلمان بادشاهه يا اسلامي مبلغ هندوستان ۾ ڪين آيو هو. اسلام جي تبليغ محمد بن قاسم جي وقت کان سنڌ ۾ شروع ٿي.

فطرت جي مالڪ هئڻ سان گڏ معاملہ فهم ۽ روشن دماغ نائب سلطنت بہ هو. ۽ هن جي نظر سنڌ جي سلطنت تي هئي. ان ڏينهن ۾ سنڌ اندر راجا ڏاهر جي حڪومت هئي ۽ هو هڪ دلير ۽ زيرڪ حڪمران هو ۽ هن جي حڪومت جون حدون اوڀر ۾ ديبالپور، مغرب ۾ مڪران، سيستان (بلوچستان) ۽ عربي سمنڊ تائين پکڙيل هيون. اتر ۾ موجوده ميانوالي تائين ۽ ڏکڻ ۾ مالوهہ ۽ گجرات (ڏکڻ هندوستان) تائين سنڌس ملڪ جون سرحدون ڦهليل هيون ۽ ان وقت برهمڻ آباد (حيدرآباد لڳ) سيوستان، راوڙ، اروڙ (روهڙي لڳ قتل شهر) ۽ ملتان مشهور شهر هئا. ان کان علاوه ڪراچي لڳ ديبل بندر جيڪو الور يا اروڙ بعد ٻئي نمبر تي وسندڙ ۽ آباد شهر هو. ان وقت راجا ڏاهر جي گاديءَ جو هنڌ اروڙ ۾ دريائي گهاگرا جي ڪپ تي آباد هو. غرض تہ سنڌ جون حدون اٽڪل هڪ لک چورس ميل تي مشتمل هيون جن اندر سُک ۽ مانت، امن ۽ آشتي جو دور هو مگر ڏاکڻي طرف عربي سمنڊ ۾ ڪن سامونڊي ڦورن ۽ ڌاڙيلن عربي سمنڊ جو علائقو تاراج (تباهہ ڪرڻ) ڪرڻ شروع ڪيو هو.

ڪجهہ تاريخ نويس آن ڪارروائين کي راجا ڏاهر جي ظالمانہ طرز حڪومت جو نتيجو خيال ڪن ٿا. جيئن تہ ڏاهر جو پيءُ چچ هڪ برهمڻ هو جنهن اصلوڪي حڪمران کي ماري حڪومت تي قبضو ڪيو هو ان ڪري اتان جو عوام هن جي حڪومت کي دل سان قبول ڪونہ ڪندو هو ۽ اها نفرت چچ جي پٽ راجا ڏاهر کي ورثي ۾ مليل هئي. ان ڪري ساحلي علائقن ۾ بحري قزاقن جي حڪومت هئي ۽ سنڌن ظلم سبب ڏاهر جي حڪومت کي اونداهو دور تصور ڪيو ويندو هو. اهڙي وقت ٻاهرين حملہ آورن لاءِ سنهري موقعو هو. عربن جي تہ عرصي کان هن خطي تي نگاهہ هئي ۽ ڪجهہ واقعات اهڙا رونما ٿيا جن عربن کي ڪاهہ ڪرڻ لاءِ سياسي اسباب مهيا ڪيا. حجاج بن يوسف جنهن جي خون آشام فطرت انساني رت وهائڻ لاءِ بيقرار رهندي هئي، جنهن عبدالله بن زبير جهڙي جيد صحابي کي آڻ مڃڻ لاءِ شهيد ڪيو ۽ سندس لاش ڪيترن ڏينهن تائين مڪہ جي بازار ۾ ٽنگرائي ڇڏيو هو. حجاج جي مقرر ڪيل مڪران جي گورنر کي اتان جي هڪ قبيلہ جي ماڻهن قتل ڪري وڌو ۽ حجاج جي ظلم کان بچڻ لاءِ هو اچي سنڌ اندر پناهہ گير ٿيا. حجاج نهايت سخت لفظن ۾ راجا ڏاهر کان انهن ماڻهن جي واپسي جو مطالبو ڪيو راجا ڏاهر ان توهين تي ناراض ٿيو ۽ قبيلہ وارن جي ٻانهن حجاج جي حوالي ڪرڻ کان انڪار ڪيائين. حجاج ان انڪار تي برهم ٿيو ۽ خليفہ کان سنڌ تي حملہ جي اجازت گهريائين مگر موسيٰ، طارق ۽ ابن مسلم جي مختلف علائقن ۾ جنگ آزمائي سبب وليد بن عبدالملڪ کيس سنڌ تي حملي جي اجازت نہ ڏني. حجاج مجبورن خاموش ٿي ويو مگر موقعي جو منتظر رهيو. اهو موقعو کيس آخرڪار جلد ئي مليو. سرانديپ (سيلون) جي راجا اتان جي مسلمان عورتن ۽ ٻارن کي جي لاوارث هئا،

ذوالفقار احمد بلوچ
ڪلاس ڏھون

”ابن قاسم جي سنڌ فتح ڪرڻ جا سبب“

ننڍي کنڊ يعني هند ۽ سنڌ ۽ عربن جي وچ ۾ واپار جو سلسلو ظهور اسلام کان به اڳ قائم هو جنهن ڪري ننڍي کنڊ ۾ آباد قومون ۽ عرب هڪ ٻئي جي تهذيب، تمدن ۽ رسم و رواج کان ڀليءَ ڀت واقف هئا. خليفي ٻئي فاروق اعظم حضرت عمر جي زماني يعني عهدِ خلافت ۾ اسلامي فتوحات جو سلسلو وسيع پيماني تي شروع ٿيو، پر اهو هند ۽ سنڌ جي سرحدن کان پري رهيو. ڇاڪاڻ ته فاروق اعظم بحري مهمن کي مسلمانن لاءِ غير محفوظ خيال پئي ڪيو. جنهن ڪري ڪنهن به بحري مهم جي اجازت نه ٿي ڏنائين. جيتوڻيڪ ۶۳۷ع ۾ بصري جي گورنر عثمان ثقفي ڀمبڻي ويجهو ”ٿاڻي“ نالي مقام تي حملو ڪري خاصي ڪاميابي حاصل ڪئي مگر حضرت عمر ان مهم کان خوش ٿيڻ بجاءِ ناخوش ٿيو.

ٽئين خليفي حضرت عثمان رضه جي زماني (دورِ خلافت) ۾ ابن جبالہ کي برصغير جي حالات معلوم ڪرڻ لاءِ موڪليو ويو. ابن جبالہ (حاڪم بن جبالہ) سنڌ ۽ مڪران جي سرحد تي پهتو ۽ هڪ دلچسپ رپورٽ پيش ڪيائين. جنهن ۾ ڄاڻايائين: ”هتان جو پاڻي گهٽ ميرو ڪارو (ڪثو) ۽ قزاق (سامونڊي لٽيرا) ڏاڍا ظالم، نڊر ۽ بي خوف آهن، ٿوري فوج ڪامياب نه ٿيندي ۽ گهڻي فوج بُک وگهي مري تباهه ٿي ويندي.“ هن رپورٽ ڪري خليفي جي دلشڪني ٿي ۽ هن هند ۽ سنڌ جي فتوحات جو ارادو ترڪ ڪري ڇڏيو.

آخر خلافتِ بني اميه جي دور ۾ فتوحات جو سلسلو هڪ ڀيرو ٻيهر شروع ٿيو ۽ خليفي وليد بن عبدالملڪ پنهنجي معتمد خاص، حجاج بن يوسف کي مشرقي علائقن لاءِ نائب سلطنت مقرر ڪيو جنهن جي حڪم موجب قطيبه بن مسلم، موسيٰ بن نُصير، طارق بن زياد، چين، افريقا ۽ اندلس فتح ڪرڻ لاءِ روانا ٿيا ۽ شاندار فتوحات حاصل ڪيائون. حجاج بن يوسف ثقفي طبيعت جو سخت ۽ منتقمانه (انتقام وٺندڙ)

هائوس جي پابندين ۽ اصولن بابت سمجهائي ڏيندي اهو به ٻڌايو ته جونيئر ڪيڊٽ سينئر ڪيڊٽن کي "ڀائي جان" چئي مخاطب ٿيندا آهن. انهن ئي ڳالهين ۾ مصروف هئاسين ته ڊنر جي گهنٽي وڄي. ميس پهچي مان ڪرسيءَ کي ڇڪي ماني کائڻ لڳس ته هڪ سينئر مون کي اٿاريندي ميس جي لوازمات کان واقف ڪيو.

ٻئي ڏينهن اسين سڀئي هيئرڪٽ لاءِ وياسون. مون ويندي ئي ڪرسيءَ تي ويهندي چيو "بابا هيروڪٽ وار ناهجان". حجم ڪلي وراڻيو ته "اوهين ڪوبه خيال نه ڪريو اوهان کي هيئرڙي ٿو هيرو بڻايان" پنجن منٽن بعد جڏهن نظر سامهون آئيني تي وڌم ته حيرت جي حد نه رهي. ڀريائين ته سوچ ۾ پئجي ويس ته ڪرسيءَ تي مان آهيان يا ڪو ٻيو. حجم تي ڪاوڙ ته ڏاڍي آئي ۽ کيس چئي ڏنم ته "تو هي ڇا ڪيو مون کي گنجو بڻائي ڇڏيو اٿيئي." هن وراڻيو ته "جناب اسان کي به هن ڪاليج ۾ رهڻو آهي. اسان کي اهڙي قسم جي وارن ناهڻ جو حڪم آهي". هيئرڪٽ ڪرڻ بعد هائوس ۾ سڄو ڏينهن سينئرس وٽ انٽرويو ڏيندا رهياسون. انٽرويو دوران جيڪڏهن ڪو جواب نٿي آيو ته سزا طور اٿ ويهه ڪرائي ٿي ويئي يعني سزا ڀرين ڏينهن ئي شروع ٿي چڪي هئي. ڪاوڙ ته ڏاڍي ٿي آئي پر ڪري ڪجهه نه ٿي سگهيس. سوچيم ته عجيب جهنم ۾ اچي قيد ٿيو آهيان. هڪ طرف ڀائي جان چئو ٻئي طرف سينئرس جو هر حڪم مڃيو ۽ مٿان ڪروڪٽ وار لهرايو ۽ اڃا به اڳيرو ته سزا جا به مستحق ٿيو. اڄ کان ڪجهه ئي ڏينهن اڳ جڏهن ته ڪاليج لاءِ عجيب ۽ غريب سوچ دماغ ۾ ڦري رهي هئي. جڏهن ته داخلا جي فائينل ڪال لاءِ سخت بي چين هوس. ۽ اچڻ سان نقشو ئي السٽو نظر آيو. خوابن جو محل ڊٺل نظر آيو. پر جيئن ته ٽڪاڻن ۾ تفريح هوندي آهي مستقبل روشن نظر اچي رهيو آهي.

جيڪڏهن هن ڪاليج ۾ ڪجهه سختيون ۽ ڪجهه پابنديون آهن ته ان سان گڏ تفريح لاءِ به گهڻو ڪجهه آهي. هفتي ۾ ٻه دفعا ته فلم شو ڏيکاريو ويندو آهي. ان کان سواءِ ڊسيپلين جي ته حد ئي نه آهي. صفائي ستائي جو به خاص خيال رکيو ويندو آهي. اها ٻي ڳالهه آهي ته هائوس اندر رات جو سمهڻ بعد اڪثر سينئر ڀرين ڏينهن نئين آيل ڪيڊٽ جي منهن تي ڪاري پالش هڻي ويندا آهن ۽ صبح جو اٿڻ وقت ان تي ميهڻا ڏيندا کلندا آهن.

سوچ جي سمنڊ ۾ غرق هوس ته بابي اچي جمعي جي نماز لاءِ مجبور ڪيو. دل نٿي چاهيو ته ڪيڏانهن نڪران پر مجبور هوس ۽ امر جو پندو بنجي بابي جي حڪم جي تعميل ڪيم. نماز تان واپس اچڻ تي اخبار ڪڍي پڙهڻ لڳس جنهن جي هڪ سرخيءَ تي نظر پيئي "دادو شهر کي سيلاب جو خطرو، پيٽارو پاڻيءَ هيٺ اچي ويو." ڏاڍو خوش ٿيس. خوش ٿيڻ جو سبب اهو هو ته اهو ڪاليج ۽ اهو شهر ٻڏڻ گهرجي جنهن ۾ مون لاءِ جاءِ نه آهي. پر وري نفس لوامه مون کي سمجهائيندي چيو ته "ڪيترو نه بيوقوف ۽ خود پرست آهين. جنهن اداري ۾ داخلا ملڻ لاءِ پريشان آهين ان جي ٻڏڻ تي خوش ٿي رهيو آهين" اڃا اهو سوچي رهيو هوس ته دروازي تي ٺڪاءَ جو آواز آيو جنهن جي هٿ ۾ هڪ لفافو هو. دوڙي وڃي ڪانئس لفافو ورتم. لفافي جي ڪارنر تي Cadet College جي ائڊريس پڙهي دل خوش ٿيڻ لڳي. هيءُ لفافو مون لاءِ فائينل ڪال کڻي آيو هو. هينئر مون کي صرف (۹) نون ڏينهن بعد ڪاليج ۾ پهچي رپورٽ ڪرڻي هئي. هينئر منهنجو انتظار ختم ٿي چڪو هو. خير جا اٺ ڏينهن گذريا ته مان پنهنجي ڀاءُ سان گڏ پيٽارو روانو ٿيس. پيٽارو پهچڻ سان سڀ کان پهريائين منهنجي نظر ڪاليج جي ٻاهرين دروازي تي پئي جيڪو هڪ عجيب منظر پيش ڪري رهيو هو. دروازي کي ئي ڏسڻ سان ڪاليج جي رعب ۽ دٻدٻي جو اثر ٿيڻ لڳو. ڪاليج ڇا هو هڪ ويران علائقي ۾ باغِ جنت هو.

وڻڪار ۽ گلڪار ڏسي دل به بهار ٿيڻ لڳي. هلندي هلندي اچي اقبال هائوس پهتاسين. هائوس ماستر مون کان انگريزيءَ ۾ نالو پڇيو جنهن کي مون بجاءِ پنهنجي نالي جي ڪيس بابي جو نالو ٻڌائي ويٺس. شڪر الله جو مون سان وڏو ڀاءُ ساڻ هو ورنه هائوس ماستر چئي ها ته انهيءَ نالي سان اسان جي لسٽ ۾ ڪوبه ڇوڪرو ڪونه آهي.

هائوس ماستر مون کي روم ڏيکاريو وڏيءَ مشڪل سان هڪ بسترو پسند ڪيم. روم ۾ پيا به ڪافي ڇوڪرا هئا. ڀاءُ ته مون کي ڇڏي هليو ويو. هينئر نئين ماحول ۾ مان به نئون هوس. روم وارن سان پنهنجو تعارف ڪرايم. ان بعد نڪتاسون ٻاهر گهمڻ لاءِ ۽ سڀ کان پهريائين سوئمنگ پول گهمڻ وياسون. پرسان ئي اسڪوائش ڪورٽ هئي جنهن کي ڏسي سڀئي حيران ٿياسون. آخر ڪافي بحث بعد ان ڳالهه تي متفق ٿياسون ته اتي تڙ ڪرڻ لاءِ ڪپڙا بدلايا ويندا آهن. جيئن ئي سوئمنگ پول کان واپس ڏياسون ته بجاءِ اقبال هائوس جي جناح هائوس وڃي پهتاسون. پنهنجو روم ڳولي جڏهن پريشان ٿياسون ته هڪ بيرو نظر آيو جنهن کي اسان ڪو آفيسر سمجهيو ۽ ڪانئس پڇيوسون ته "سر اقبال هائوس ڪس طرف هي" هن کلندي اسان کي اقبال هائوس ڏانهن اشارو ڪندي ٻڌايو. هائوس پهتاسون ته اتي روم جو انچارج اڳيئي موجود هو جنهن اسان سڀني کي قطار ۾ ويهاري پنهنجو تعارف ڪرايو، جنهن بعد اسان به ڪيس پنهنجو تعارف ڪرايو. روم انچارج اسان کي ڪاليج ۽

نه ڪيائين. وقت ضرورت ان مان فائدو وٺندو هو باقي پنهنجي پوري زندگي هن قوم جي سجاڳيءَ لاءِ وقف ڪري ڇڏي هئي. سندس گذر اوقات تمام سادي نموني هوندو هو. سادو کائيندو هو ۽ سادو هنڊائيندو هو. سندس ٻي ڪيترن ليڪچرن مان اهو اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته هو معاشي ۽ اقتصادي حالت کي سڌارڻ لاءِ دولت کي اهميت نٿو ڏئي. هن معاشي ۽ اقتصادي ترقيءَ جا جيڪي رستا ٻڌايا آهن انهن مان ڏک اهو آهي ته هڪ مفڪر جو ڪم اهو آهي ته هو قوم لاءِ راهه جو تقرر ڪري. هو عملي طور وس آهر قوم جي ترقيءَ لاءِ ڪوشش ڪري. هن هڪ دفعي چيو ته

سواءِ پيغمبرن ۽ نبين جي ڪوبه شخص اهڙو نه آهي جيڪو اصولن کي ٺاهي ۽ انهن تي هلي نه ڏيکاري. هن پنهنجي خواب جي صحيح تعبير لاءِ پوريءَ طرح پاڻ پتوڙيو ۽ قوم کي فلاح ۽ بهبود جي ٺاهيل اصولن تي هلڻ لاءِ تلقين ڪندي پنهنجي عملي زندگي پيش ڪئي. هو جيڪڏهن چاهي ها ته انگريز سرڪار کان ڪونه ڪو وڏو عهدو وٺي پنهنجي مفاد تي اصولن کي قربان ڪري ها، پر هن ائين نه ڪيو ۽ خود انگريز سرڪار کان آزادي حاصل ڪرڻ لاءِ جهنڊو هٿ ۾ کڻي ميدان ۾ آيو.

اختر حسين نقوي

ڪلاس يارهون

ڪاليج ۾ منهنجا پهريان ڏينهن

ڪيڊٽ ڪاليج ۾ داخلا لاءِ هيئنر مون کي صرف فائينل ڪال جو انتظار هو جڏهن به دروازي تي ڪال بيل (Call Bell) جو آواز ڏيندو هو ته مان سمجهندو هوس ته منهنجي داخلا جي فائينل ڪال آئي آهي. پر هر دفعي مايوس ٿي ٽيٽو پوندو هو.

آخر جمعي جي مبارڪ ڏينهن منهنجي انتظار جو سترهون ڏينهن هو، منهنجي دماغ ۾ ڪيڊٽ ڪاليج جو نقشو ڦري رهيو هو. طرح طرح جا خيال منهنجي ذهن ۾ اچي رهيا هئا. سوچي رهيو هوس ته جيڪڏهن مان ڪيڊٽ ڪاليج ۾ نه سليڪٽ ٿيس ته اسڪول جا ڇوڪرا مون کي طنز جو نشانو بڻائيندا. ڪمري جو دروازو بند ڪري مان

ٽيل هڪ عظيم مفڪر هو. اهو عظيم مفڪر آهي اسان جو عظيم شاعر ڊاڪٽر علامه اقبال جيڪو نه صرف شاعر هو، پر هو هڪ مفڪر به هو ته عظيم فيلسوف به هو. هن اسان کي ان خواب جي تعبير ٻڌائي جيڪو اندو پاڪ جي عظيم ليڊر حضرت قائد اعظم محمد علي جناح ڏنو هو. ڊاڪٽر اقبال، صوبائي حيثيت تي قائم ٿيل قومن کي مذهب جي رشتي ۾ ٻڌڻ لاءِ هڪ تصور پيش ڪيو. هن دين اسلام جي سپاهين کي غفلت جي ننڊ مان بيدار ڪرڻ لاءِ شاعريءَ جي آڙ ۾ وني سبق ڏنو. هن مسلمانن کي تابناڪ ماضي ياد ڏياريندي ٻڌايو ته ”هر دور ۾ خالد بن وليد پيدا ٿيندا رهيا آهن ته طارق بن زياد ۽ موسيٰ بن نصير به جنم ورتو آهي. محمود غزنويءَ جهڙي بهادر جرنيل کي به وقت پنهنجي تقاضا مطابق جنم ڏنو آهي. اوهان کي به گهرجي ته پنهنجي مٽيءَ جي خمير مان ڪنهن لڪل جوهر کي ظاهر ڪيو. اٿو ان جوهر کي تلاش ڪريو جنهن جي اوهان کي ضرورت آهي. اوهان کي پنهنجو هر قدم منزل جي طرف وڌائڻ گهرجي.“

اقبال پنهنجي شاعريءَ ۾ پنهنجي قوم کي سڀ کان وڏو پيغام اهو ڏنو آهي ته مسلم قوم محدود نه آهي پر هيءَ قوم لامحدود آهي جنهن کي پنهنجو روشن مستقبل آهي ۽ سندس ماضي به گهٽ روشن نه هو. هن پنهنجي پيغام ۾ عملي طور ان تي عمل پيرا ٿيڻ جي تلقين ڪئي آهي. هن صرف قرطبه جي کنڊرن تي ڳوڙها ڪونه ڳاڙيا آهن، پر ان جي آزاديءَ لاءِ مسوليني سان پڻ ڳالهيون ڪيون اٿس. پاڻ نه صرف خوديءَ جو پيغام ڏنو اٿس پر هن ان پيغام ۾ ٻڌايو ته ”اي انسان تون خوديءَ کي ايترو بلند ڪر جو خدا خود توکان پڇي ته ٻڌا تنهنجي منشا ڇا آهي.“

علامه اقبال جي رڳ رڳ ۾ جوش ايماني ڀريل هو. هيءُ رسولِ خدا جي جان نثارن مان هو. کيس ڪيترين ئي حديثون برزبان ياد هيون، جن تي هو عمل به ڪندو هو ته ٻين کي به عمل ڪرڻ جي تلقين ڪندو هو. هڪ دفعي ١٩٣١ع ۾ جڏهن پاڻ اٽلي ويو ته اتي هن جي مسولينيءَ سان ملاقات ٿي. ملاقات دوران مسوليني کيس چيو ته ”روم شهر جي وڌندڙ آبادي هڪ مستقل مسئلو بڻجي چڪي آهي. تنهن تي هن فرمايو ته ”اسان جي رسول صه جي حديث آهي ته ڪنهن شهر جي آبادي وڌي وڃي ته نئون شهر آباد ڪرڻ گهرجي.“ مسوليني چيو What an excellent Idea

اقبال اسلامي اتحاد جو نه صرف پيغامبر هو پر هن اهو پيغام ذاتي جدوجهد سان ڏنو. هن اهو پيغام نه صرف زباني طور پنهنجي شاعريءَ ۾ ڏنو پر ان کي اسلامي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ تائين پهچائڻ لاءِ ڪيترائي دفعا مصر، لبنان، اسپين ۽ يورپ جي به ڪيترن ئي ملڪن جا دورا ڪيا ۽ اتي جي رهنمائن کي متحد ٿيڻ لاءِ تلقين ڪندو رهيو. هو وڪالت جو وڏو امتحان بارايٽ لا پڻ پاس هو. پر ڪڏهن به ان کي پنهنجو پيشو ڪري تصور

جوڙي هڪ گل دستي ۾ رکجي ٿو ته اهي ڪيترو نه دل کي سڪون پهچائين ٿا ۽ منجهائن ڪهڙي نه من موهيندڙ خوشبوء اچي ٿي. بلڪل اهڙي طرح جيڪڏهن دنيا جا سڀ ماڻهو ذات پات، رنگ، نسل ۽ مذهب جا ويڇا وساري هڪ پليٽفارم تي جمع ٿين ته جيڪر ڪهڙا نه عظيم ڪارناما سرانجام ڏيئي سگهن ۽ انهن جي ڪري هيءَ دنيا مثالي دنيا بنجي پوي.

خداوند ڪريم انسان کي عقل ۽ فهم عطا ڪيو آهي جنهن سان هو سوچي سمجهي سگهي ٿو. اهوئي سبب آهي جو کيس (اشرف المخلوقات) جو لقب عطا ڪيو ويو آهي. ليڪن افسوس جو هو پکي کان به ڪم عقل آهي. پکي جڏهن وار ڪري واهيري ڏي ويندا آهن ته سندس ميڙ سان تمام مذاهب طرفان ڏنل اتحاد جو سبق ملي ٿو. هن سان دنيا جي عظيم ليڊر قائد اعظم محمد علي جناح جو ڏنل پيغام، تنظيم، يقين محڪم ۽ اتحاد جو خاصو سبق نمايان آهي.

اهي پکي ڪيئن نه منظم طريقي سان هڪ ٻئي جي پٺيان ويندا آهن، سندن تنظيم سان اتحاد به صاف ظاهر آهي ۽ سندن واهيري ڏي وڃڻ يقين محڪم آهي.

دنيا جو عظيم شاعر حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي رحمت الله عليه پڻ پکين سان انسان کي نصيحت پرائڻ جو سبق ڏنو آهي. هو چئي ٿو.

پسو پکيئڙن ماڻهان ميڙ گهڻو
وار ڪيو وتن پرت نه ڇنن پاڻ ۾.

عبدالفتاح ڀڳيو
ڪلاس ٻارهون

علامه اقبال جي شاعري ۽ سندس عملي زندگي

هرهڪ مهذب قوم، وقتاً وقتاً ڪي نه ڪي مفڪر پيدا ڪندي رهي آهي، جن پنهنجي قوم جي ماضيءَ جي تاريخ کي حال ۽ مستقبل جي روشني کي پرکيندي، ڪي نه ڪي اصول مرتب ڪيا آهن، جن جي ڪسوٽيءَ تي هرهڪ قوم پنهنجي پيرن تي پختو بيهڻ جي ڪوشش پئي ڪئي آهي. مهذب قومون ئي ترقي ڪري سگهن ٿيون. اسان کي به پاڪستان جو روشن تصور ڏيڻ وارو، اسان جي پنهنجي ئي خمير مان پيدا

نـواز علي بلوچ
ڪلاس ٻارهون

ولر ڪيو وتن

مان معمول مطابق ڪرسي تـي ويٺـو هوس، اخبار منهنجي هٿ ۾ هئي. جنهن جي اهم سرخين مان بيروت جي فرقيوارانہ فسادات ۾ ٿيل نقصان جو اندازو لڳايو ويو هو. انهن فسادن ۾ مالي نقصان ڪانسواءِ ڪيترين ئي قيمتي جانيون ضايع ٿيون. هڪ انسان ٻي انسان جو خون وهائي انهيءَ ڪان وڌيڪ ٻي ڪهڙي وحشي ڪارروائي ٿي سگهي ٿيـ؟ دنيا جي تمام مذاهب ۾ انسان جو خون وهائڻ حرام آهي، پوءِ ڪٿي اسـلام هجي يـا مسيحت، هندو ڌرم هجي يا ٻڌست. هنن سڀني مذهبن انسان کي اتحاد جو سبق ڏنـو آهي، پـوءِ مذهب جي آڙ ۾ انسان جي خون مان هولي ڇو پئي کيڏي وڃي...؟

حالانکہ مذهبن مان اسان کي اتحاد جو سبق مليو مگر افسوس جو اسان پاڻ گڏ رهڻ بدران جنگيون ۽ فساد ڪري پاڻهـي پاڻ کي ناس ڪري رهيـا آهيـون. هزارها ڪوشش جي باوجود بہ اسان پاڻ ۾ گڏ ٿا رهي سگهون ۽ هڪ ٻي کان ٻري پيا گذاريون.

اسان پاڻ ۾ متحد ٿي رهڻ جـي بجاءِ پاڻ کي ناس ڪرڻ جا سامان تيار ڪري رهيا آهيون. اسان اڄڪالهہ جن ايجادن کي عظيم چئون ٿا يعني ايٽم بم، هائڊروجن بـم، نيپام بم وغيره، اهي دراصل انسان کي ناس ڪرڻ جا ذريعا آهن.

جيڪڏهن اسـان پاڻ مـان ڪينو ۽ ڪدورت ڪڍي اتفاق ۽ اتحاد سان گڏ رهون تہ جيڪر هيءَ دنيا جنت جو نمونو بڻجي پوي.

ليڪن اسان مان ڪو مسلمان آهي تہ ڪو هندو، ڪو ٻڌمت جو پوئلڳ تہ ڪو بت پرست آهي ۽ ڪو آتـش پرست. ڪو اوچين محلاتن ۾ عيش ۽ آرام سـان زندگي گذاري رهيو آهي تہ ڪو جهوپڙين ۾ پنهنجون بنيادي ضرورتون ڍڪن ۽ ڏوهن مان پوريون ڪري رهيو آهي ۽ ڪو اهڙو بہ آهي جيڪو دنيا جي عيش ۽ آرام کـان منهن مـوڙي پنهنجي من اندر محبوب جي ماڻ جي تات لڳايو ويٺو آهي.

جيڪڏهن مختلف ڳالهين کي ترتيب وار

پنهنجي مڃيادار مٽيءَ منجهان اهڙن عالمن، فاضلن، مبلغن، فقيهن، شاعرن ۽ اديبن کي جنم ڏنو آهي جن پنهنجي سڄڻ ۽ سرهاڻ سان هن سرزمين خواه سنڌ کان ٻاهرين ملڪن کي ٻه واسيو آهي. شاعرن جو سرتاج سنڌ جو شاهه ۽ سنڌي زبان جو رکوالو شاهه عبداللطيف ڀٽائي رحه ٻه انهن مان هڪ آهي جنهن پنهنجي روحاني رمزن سان عظيم نڪتا بيان ڪري پنهنجي شاعريءَ جي وسيلي روحانيت جي آڃايلن ۽ سچن سالڪن جي آڃ اُجهائي آهي ته ٻي طرف سنڌي ٻوليءَ ۽ سنڌ جي سڀاجهڙن سنڌواسين خواه سنڌ جي سڄڻ زمين کي هميشه جي لاءِ زنده جاويد بڻائي ڇڏيو آهي.

شاهه صاحب عربي خواهه فارسي محاورن، اصطلاحن ۽ پهاڪن جي جاءِ تي پنهنجي ديس جا محاورا، اصطلاح، پهاڪا ۽ تشبيهون پيش ڪيون جن کي سنڌ جو هر هڪ ماڻهو (اهو پوءِ اڻ پڙهيل ڏنار ڇو نه هجي) آسانيءَ سان سمجهي سگهي ٿو.

شاهه صاحب نه فقط سنڌي زبان تي احسان ڪيو پر هن سنڌي سڀاجهڙن کي ٻه غفلت جي ننڊ مان سجاڳ ڪري ڪين بيدار ٿيڻ جو سبق ڏنو. شاهه صاحب جي شاعري هڪ عظيم پيغام آهي جنهن ۾ جيڪڏهن روحاني رمزون سمايل آهن ته ماڻهوءَ جي ملڪ جو ٻه عظيم نڪتو سمايل آهي جنهن لاءِ سندس هيءَ سٽ ڪافي آهي.

”سائينم سدائين ڪرين مٿي سنڌ سڪار“

شاهه صاحب کي سنڌ جي هر آن ماڻهوءَ سان پيار هو جنهن سنڌ جي خمير مان جنم ورتو. سنڌ جي مٽيءَ جي محبت سان ٻه هيءُ سرشار هو. مٽيءَ جي محبت لاءِ سندس هي شعر سَنَدَ آهي جيڪو هن مارئيءَ جي روپ ۾ فرمايو آهي.

”واجهائي وطن کي آهٰ جي هت مياس
ته گور منهنجي سومرا ڪج پنوهارن پاس
ڏج ڏاڏاڻي ڏيهه جي منجهان ولڙين واس
ميائي جياس جي وڃي مڙهه ملير ڏي“

شاهه صاحب جو هر هڪ بيت آيت جو درجو ٿو رکي جنهن لاءِ پاڻ فرمايو اٿس ته

”جي تو بيت ڀائيان سي آيتون آهين،
نيو من لائين پريان سندي پار ڏي“

جيستائين سندس رسالو دنيا ۾ موجود آهي. زبان زنده آهي ته قوم زنده آهي. زنده قومون مهذب ٿيون آهن.

”قوم ٿي زنده رهي پر جي زبان زنده رهي“

آخر ۾ ائين چوندس ته شاهه سنڌ آهي ۽ سنڌ جي سَنَدَ سَنَدَ ۾ شاهه آهي.

اقبال چانڊيو

ڪلاس ٻارهون

شاهه ۽ سنڌ

وقت جي رفتار سان هميشه سنڌ صدما سهندي رهي آهي، سنڌ ڪڏهن ارغونن ۽ ترخانن جو شڪار ٿي آهي ته ڪڏهن مٿس مغلن جون گهاٽون ٿيون آهن، ڪڏهن نادر شاهه پئي لتاڙيو اٿس ته ڪڏهن احمد شاهه ابدالي مٿس حملا ڪيا آهن. سنڌ کي ڌارين پئي لتاڙيو آهي، غيرن جون نظرون سنڌ جي زمين تي هر وقت کتل رهيون آهن ۽ انهن سنڌ کي ٻاگا ڪرڻ جي پئي ڪوشش ڪئي آهي جنهن لاءِ شاهه لطيف جي هيءَ سٽ پوري ٺهڪي اچي ٿي.

”سڙندا سچ هزار ٻاگا ٿيندي سهڻي“

هر هڪ پنهنجي پنهنجي دور ۾ سنڌ جي ٻولي، ادب ۽ ثقافت کي نيست ۽ نابود ڪرڻ جي ڪوشش پئي ڪئي آهي پر جيئن ته هر فرعون لاءِ موسيٰ پيدا ٿيندو آهي ته هت به هر پرمار پٺيان ڪونه ڪو مسيحو پيدا پئي ٿيو آهي. جنهن مشڪل وقت ۾ اميد جي مشعل جلائي آهي. ارغونن جي دور ۾ جيڪڏهن مخدوم بلاول ۽ شاهه ڪريم جهڙا مسيحا پيدا ٿيا ته اڳتي هلي سنڌ ٻين به ڪيترن ئي سپوتن کي پنهنجي ڪک مان جنم ڏنو جن سنڌ خاطر شهادت جو جام پيتو.

ارغونن، ترخانن ۽ مغلن جو اهو دور هو جنهن کي اسين سنڌي ادب، ٻولي ۽ ثقافت لاءِ ڪارو دور سڏيون ٿا. ان وقت عربي ۽ فارسي زبان کي مقامي ٻوليءَ تي فوقيت حاصل هئي. انهن شاعرن ۽ اديبن کي ترجيح ڏني ويندي هئي جيڪي فارسيءَ ۾ پنهنجو ادب پيش ڪندا هئا. پر سنڌي شاعرن، اديبن ۽ مصلحن کي نظرانداز ڪيو ويندو هو. مدرسن ۾ بجاءِ سنڌيءَ جي فارسيءَ ۾ تعليم ڏني ويندي هئي. پر اهڙي مشڪل دور ۾ به ڪي اسان جا عالم، فاضل، اديب ۽ شاعر هئا جن پنهنجي زبان، ادب ۽ ثقافت کي مٽجڻ کان بچائڻ لاءِ جدوجهد پئي ڪئي پوءِ ڇو نه انهن مان ڪن کي گهاٽي ۾ پيڙجڻو به پيو هجي.

شاهه لطيف جي ذڪر ڪرڻ کان اڳ اهو ٻڌائڻ ضروري ٿو سمجهان ته سنڌ جي زمين مردم خيز زمين آهي جنهن وقتاً فوقتاً

اداس نظر اچي رهيون آهن.“ هي ٻ دوست شايد اچا وڌيڪ ڪجهه چوڻ گهري رهيو هو، مگر اشڪبار نگاهن کي اسان تي اڇلائيندي خاموش ٿي ويو. هرهڪ پارٽنر هجر جي غم سبب مغموم هو. مون ته دل تي قابض ٿيندي چيو ته: ”انسان جي منزل هڪ ٿي نٿي سگهي. ڪيس پنهنجي منزل جي تلاش ۾ هميشه لاءِ سرگردان رهڻو ٿو پوي. هن ڪاليج ڇاڻ کي ايترو ڪي سيکاريو آهي جو اسان منزل جا روشن نشان آسانيءَ سان تلاش ڪري سگهون ٿا. جستجو ۾ ئي ترقيءَ جو راز مسايل هوندو آهي. هي پنج سال اسان جيڪي هن ڪاليج ۾ گذاريا آهن ۽ جو ڪي اسان پرايو آهي، انهيءَ کي برقرار رکڻو آهي ۽ آهو ئي ٻاهرينءَ دنيا ۾ اسان جو ساٿي بڻبو.“

اسين اچا انهن سوچن ۾ ئي هئاسون ته ميس جي بيل اسان جي خيالن کي منتشر ڪري ڇڏيو. اڄ ميس نائيٽ (Mess Night) هئي جنهن ڪري هرهڪ ڪيڊٽ سفيد ساڪوڙي لباس پهري ميس ڏانهن ويندو نظر آيو. پر... ها .... اڄ ته ڪ ٻيو ئي تماشو ٿيڻ وارو آهي. جنهن جو خصوصاً جونئرس کي ڏاڍو بي چينيءَ سان انتظار هوندو. يعني اسين

(سينئر) جونيئرس جي جاءِ وٺندا سون ۽ جونئرس وري اسان جي جاءِ والاريندا. پوءِ هو اسان کان خوب بدلو وٺندا. اڄ رات اهي جونيئرس اسان کي جيڪو به حڪم ڏيندا، اسان کي ان جي تعميل ڪرڻي پوندي. اهو ان لاءِ ڪيو ويندو ته اسان پنهنجي اياماڪاريءَ ۾ جونئرس تي جيڪي حڪم هلايا هئا ۽ اسان غرور ۾ پرجسي ويندا هئاسون ته اڄ جيئن غرور جو سر جهڪيل رهي. اسان مان غرور جو بت ڊاٿو وڃي. انهن خيالن ۾ اسين اچي ميس اندر پهتاسون. اڄي به هرهڪ سينئر جو چهرو لٿل هو. نه صرف سينئر جا پر اسان جا جونيئرس دوست جن تي اسان حڪم هلائيندا هئاسون انهن جي چهرن تي به زردي ڇانئجي چڪي هئي. محسوس ائين ٿي ٿيو ته هو به پنهنجي مستقبل تي نظر وجهي رهيا هئا انهن کي به اڄ کان چند سالن بعد اسان وانگر ڪاليج کي خيرآباد چوڻو پوندو. انهن کي به هن ڪاليج جو احساس ٿي چڪو هو. ان وقت منهنجي دل مان هڪ آهه نڪتي ۽ زبان بي اختيار چئي ڏنو.
”آباد رک خدايا هي گلستان اسان جو
آجڙي نه باد۔ صرصر ڪان بوستان اسان جو.“

ڪلام اقبال (رح)

گل ٽڙيا صحرا ۾ يا پريون ڪري بيٺيون قطار،
ڳاڙها ڳاڙها، نيرا نيرا، پيلا پيلا پيرهن.

مترجم: علي محمد مجروح

سان اسان سڀني دوستن جي دلين ۾ اسان جون يادون زنده رهي سگهنديون ۽ انهن يادن جو سهارو وٺي اسين اڄ جا وڇڙيل ورهين کان پوءِ ملڻ بعد به آسانيءَ سان هڪ ٻئي سان بغلگير ٿي سگهنداسون.

جيئن جيئن وقت گذرندو ويو اسين منزل جي طرف وڌندا رهياسون. اهو وقت به ختم ٿي ويو جڏهن اسين جونئر هئاسون. هينئر اسين سينئر آهيون ۽ اهي ماضيءَ جا ڏينهن ياد ڪري تاريخ وانگر پنهنجي يادن کي دهرائيندي اسين به موجوده جونيئرس سان اهو ئي سلوڪ ڪندا پيا اچون جيڪو اڄ کان ڪجهه سال اڳ اسان جا سينئر اسان سان ڪندا هئا. اسين اهو به سوچيون پيا ته جڏهن اسان جا سينئر اسان تي حڪم هلائيندا هئا ته اسان غصي ۾ ڪيترا ڳاڙها ٿي ويندا هئاسون ۽ لازماً اسان جا جونئر به اسان تي ايترا ئي ڪاوڙيا هوندا. انهن ڳالهين کي سوچيندي به اسين انهن تي حڪم هلائيندا رهندا آهيون. اهو ته هن ڪاليج جو دستور آهي جنهن کي ڪوبه مٽائي نٿو سگهي. جڏهن کان ڪاليج قائم ٿيو آهي ۽ جيسين قائم رهندو اهو دستور به قائم رهندو. هائي جڏهن ته اسان جي منزل جو آخري ڏاڪو آهي ۽ چند ڏينهن اندر اسين هن ڪاليج کي خدا حافظ چوڻ وارا آهيون ته ٿي سگهي ٿو ته اسان جا جونئر خوش ٿيندا هجن مگر سندن اها خوشي دائمي ڪانه آهي! وقتي خوشيءَ بعد هو اهو ضرور محسوس ڪندا ته اسان جا محسن سينئر اڄ اسان کان دور هليا ويا آهن جيڪي اسان کي نصيحت ڀريا نڪتا ٻڌائيندا هئا. اهي اسان جا نه فقط سينئر هئا پر محسن به هئا ته مصلح به هئا ۽ ساڻ گڏ هو اسان جا سڄا دوست به هئا ته رهنما به هئا.

جڏهن اسين نوان نوان هن ڪاليج ۾ آيا هئاسون ته ان وقت اسان کي نه اٿڻ ويهڻ جو سليقو هو ۽ نه وري مجلسن ۽ سوسائٽيءَ جي آداب کان واقف هئاسون. پر هينئر سوچيون پيا ته هن ڪاليج اسان کي ڇا ڇا نه ڏنو آهي. هڪ مهذب شهريءَ جا آداب اسان کي هن ڪاليج ئي سيکاريا آهن. جيڪڏهن اسين ڪنهن ٻئي تعليمي اداري ۾ هجون ها ته زندگيءَ جي وڏي حصي ۾ به ايترو حاصل نه ڪري سگهون ها جيترو اسين هن ڪاليج ۾ رهي پنجن سالن جي مختصر عرصي اندر حاصل ڪيو آهي. انهن سوچن ۾ غرق ٿي هئاسون ته هڪ دوست خاموشيءَ کي ٽوڙيندي چيو ته ”يار جيئن ته پاڻ کي جلد ئي هيءُ ڪاليج ڇڏڻو آهي ۽ جڏهن اسين هتان هليا وينداسون ته ڪيترو نه هيءُ اسان کي ياد ايندو. اسان جي زندگيءَ جي پنجن بهارن جون يادون ڪاليج جي ڪنڊ ڪنڊ ۾ پکڙيل هونديون. ائين پيو محسوس ٿئي ته ڪاليج جو ذرو ذرو اسان کي چئي رهيو آهي ته ”ائين نه ٿئي جو اوهين اسان کي وساري ڇڏيو.“ سچ ته هن ڪاليج کي ڇڏڻ لاءِ دل بلڪل تيار نه آهي. ڪاليج جو درهڪ حصو رانديين جو ميدان خواهه ڪلاس روم، ڪينٽين خواهه ڪايون اداس

پنهنجي بستري تي ليٽي ڪجهه سوچڻ لڳس.

اڄ منهنجي دل ۾ به پنهنجي دوستن وانگر بي چيني وڌي رهي هئي. سوچي رهيو هوس ته ڪيئن نه اسين سڀئي دوست گڏجي هائوس جي گيلريءَ ۾ ويهي ڪچهريون ڪندا هئاسون، پر اڄ ته اها گيلري به اسان کي ڊاريو ڇڏي رهي هئي. اها هشاش بشاش گيلري اڄ ويران نظر اچي رهي هئي. ڀلا ڇو نه ويران نظر اچي؟ اسين جيڪي ڪاليج جي ماحول ۽ فضا سان گڏوگڏ ان گيلريءَ سان به مانوس ٿي ويا هئاسون ۽ اسان جي واپس وڃڻ جو وقت ويجهو هو ته اسان لاءِ ڪاليج هينئر اجنبي محسوس ٿي رهي هئي. اسان جا پنج سال پورا ٿي چڪا هئا. اسان کي ڪاليج جا در ۽ ديوارون پڪاري پڪاري نئين سفر جون واڌايون ڏئي رهيا هئا. اسان جون حسرت ڀريل نگاهون ڪاليج جي در و ديوار کي ڏسي رهيون هيون. اسين اجنبي هئاسون ڪاليج جي فضا اجنبي محسوس ٿي رهي هئي. اڄ کان بعد اسان جو شمار ڪاليج جي ايڪس ڪيڊٽن ۾ ٿيندو. ڪاليج سان ڪيترو نه اسين مانوس ٿي ويا هئاسون. حالانڪ اسان جا چند دوست هن ڪاليج کي قيد سان تشبيهه ڏيندا هئا. هينئر ته ان قيد سان جنهن اسان کي انسانيت جو ويس ڍڪايو جنهن انسان نما حيوان مان صحيح انسان بڻايو، جنهن مهذب بڻايو ۽ جنهن اسان جو نالو روشن ڪيو. ان مان جڏهن رهائي ملي ته ڪيڏانهن وينداسون. هن ڪاليج سان ايترو پيار ڪيئن ٿيو. جڏهن ته پنج سال اڳ جڏهن مان اٺين درجي ۾ اچي هن ڪاليج ۾ داخل ٿيو هوس، ته ان وقت هڪ طرف پي - ٽي ۽ پريڊ جي مصيبت هوندي هئي ته ٻئي طرف وري سينئرس جا شتابي ۽ عتابي حڪم سهڻا پوندا هئا. رتيءَ برابر حڪم جي انحرافيءَ لاءِ به وڏي وڏي سزا جو منهن ڏسڻو پوندو هو. انهن ڏينهن ڪاليج لاءِ ڪيتري نه نفرت هوندي هئي. پر اهو سڀ ڪجهه صرف پنهنجي ناداني‌ءَ جي باعث هوندو هو. انهن سخت مرحلن کان گذرڻ کان پوءِ ئي ته اسين صحيح انسان بڻياسون. انهن سختين ئي ته اسان کي نوڙت، نهٺائي، خلوص، پيار ۽ محبت جو سبق ڏنو. سختين کي سهندي ڪيترائي دفعا خيال ايندو هو ته هن قيد مان رهائي ملي. پر ٻئي طرف والدين جي تڪليفن جي احساس سبب ان کي ترڪ ڪرڻو پوندو هو. هينئر ته انهن اڳوڻن خيالن تي سوچڻ بعد پاڻ تي کل اچي ويندي آهي ۽ ڪڏهن ته ڏاڍا خار به ايندا آهن ته ڪيترو نه مان ان وقت بيوقوف هوندو هوس جو ڪاليج جي حڪمن جي انحرافيءَ لاءِ سوچيندو هوس! سينئرس جي حڪمن جي انحرافيءَ لاءِ سوچيندو هوس!! سوچيندو هوس ته اهي سينئرس ٿيندا ڪير آهن جو اسان تي ايتريءَ حجت سان ٿا حڪم هلائين!!! پر هينئر مون کي انهن ڳالهين جو احساس ٿيو آهي ته اسان جو پيار پختو ٿيو ئي تڏهن آهي، جڏهن مشڪل مرحلا ٽپي پار پيا آهيون. اهي ئي ڳالهيون آهن جيڪي اڄ اسان کي مايوس ڪري رهيون آهن ۽ اهي ئي مرحلا آهن جن جي مدد

هوس.... رات جي ڪاري چادر الائي ڪڏهن گهنجڻ لڳي ۽ ڪڏهن مشرقي آفق تي اختر سحري (صبح جو ستارو) نڪتو، مون کي ته ڪو احساس ڪونه هو مگر جڏهن هر ڊوم مان هر ڪمري مان آواز اچڻ لڳو تڏهن احساس ٿيم مگر مان نستائيءَ سبب بستري تي پيو رهيس ڇڻ ڪاليج مان نه پر هن دنيا مان رخصت ٿي رهيو هوس. دوستن جا مٺڙا ٻول ياد اچي رهيا هئا، استادن جا قول ۽ انهن جون سبق آموز نصيحتون ياد اچي رهيون هيون. آخر جڏهن سليم چادر ڪڍي ڦٽي ڪئي ۽ ٻاهر بس جو آواز ۽ سوار ٿيندڙ شاگردن جو پرشور آواز ڪنن ۾ ڌماڪو ڪرڻ لڳو تڏهن پڪ ٿي وئي ته پيٽاري ۾ گذاريل گهڙيون ٿوري دير بعد ماضي جا افسانا بڻجي

ويندين، هن ڊوم ۾ هن پلنگ تي ڪنهن ٻئي کي حق ملندو... انسان ته هن دنيا ۾ اچي ٿو ۽ ان ۾ جدوجهد ڪري گهڻو ڪجهه حاصل ڪري ٿو مگر سندس معينه مدت ختم ٿيڻ بعد هو قصه پارينه بڻجيو وڃي ۽ سندس ملڪيت جا مالڪ ٻيا بڻجيو وڃن. مگر اهوئي دستور دنيا آهي اهائي رسم حيات آهي.... جڏهن بس مين گيٽ جا خوبصورت پلام جا وڻ پوئتي ڇڏيا تڏهن مون کي اکين ۾ آلاڻ جو احساس ٿيو ۽ ڳلن تي گرم قطرا آهستي آهستي سرڪندا محسوس ٿيا ڇڻ اهي عقيدت جا انمول موتي هئا جيڪي مون پنهنجي پياري پيٽاري کي نذر ڪيا اهي قطرا حسرت ڀريا لفظ هئا ”الوداع اي پيٽارو الوداع“.

تاج محمد پنيجو
ڪلاس ٻارهون

پيٽاري ۾ پنج سال

اڄ امان جي پاسنگ آئوٽ پريڊ ٿي گذري آهي. مان واپس هائوس ۾ آيس ته منهنجا روم پارٽنر جيڪي چند منٽ مون کان اڳ روم تي پهتا هئا، خاموش پنهنجي پنهنجي بسترن تي ليٽيا ڪنهن اونهي سوچ جي ساگر ۾ گم هئا. خاموشيءَ کي مناسب نه سمجهندي مون چاهيو ته سندن سپنن جي محلات کي کيرائي زمين دوز ڪريان، پر منهنجي ذهن به مون مان وفا نه ڪئي ۽ اهو به ڪنهن سوچ جي طوفان جو شڪار ٿي ويو، مان به

جيڪو هائوس بدران ڪئنٽين ۾ ڪچهري جو قائل آهي گهلي هليو. وٽن جا موٽنڊڙ پاڇا اداس نظر اچي رهيا هئا. لان ۾ بيٺل انب جي وڻن ۾ سايون انبڙيون جن کي ڏسي وات ۾ پاڻي ايندو هو تن ۾ بہ هڪ مغموم تاثر هو جڻ پنجن سالن جو ساٿ ڇڏڻ تي ماتم ڪنان هجن، مگر خيالن جي پيڙي کي بيري جي آمد سوچ جي سمنڊ ۾ وهڻ نہ ڏنو.

ان بعد فتاح ۽ سليم جي ڳالهين جو سلسلو شروع ٿيو مگر ڪئنٽين ۾ هوندي بہ آءٌ ماضي کي ذهن جي پردي تي ايرندو ڏسي رهيو هوس. ۽ ان عظيم اداري ۾ گذريل وقت جي هر گهڙي نخر جو احساس ڏياري رهي هئي ۽ مان سوچي رهيو هوس تہ ڪاش! وقت جي رفتار رڪجي وڃي ۽ اڄوڪي رات ميٺاڻي جي صبح کي پنهنجي تاريڪ آغوش ۾ سدا لاءِ لڪائي ڇڏي ۽ مان پنهنجي عزيز سائين کان، هن خوبصورت ماحول کان ڪڏهن جدا نہ ٿيان. مگر وقت ۽ ويرون ڪنهن جي اختيار ۾ ڪڏهن هونديون آهن! جڏهن ڪئنٽين بند ٿيڻ جو وقت ٿيو تہ مينهن کي ڊنر جو خيال آيو. ميس ۾ اها ساڳي هماهمي ۽ گهماگهمي هئي. مکين جي ڀڻ ڀڻ وانگر مسلسل آواز هڪ حسرت ڀڄي ڪنن تائين پهتو تہ هي ۽ ورهين جو ساٿ صبحاڻي سدا لاءِ ٽٽي ويندو ۽ پوءِ—

”نہ ڄاڻان پيهار ڪير نہ ملندو ڪنهن سين؟“
—لطيف

مگر ڪو غير مرئي آواز چئي رهيو هو تہ زندگي هڪ درياءَ وانگر روان آهي، جنهن ۾ لهريون مسلسل سفر ڪنديون رهن ٿيون انهن جو هڪ هنڌ بيهي رهڻ موت جي علامت آهي. ”توهان مان هر هڪ کي آئينده جو ذميوار شهري ٿيڻو آهي جنهن جي ڪلهن تي قومي فرض جو بار پوڻو آهي پوءِ هڪ هنڌ ويهي رهڻ جي گهڙي ’تڪ؟!؟“ ان آواز هڪ نئون حوصلو عطا ڪيو ۽ مان پنهنجي پياري هائوس (لياقت هائوس) ۾ آخري رات گذارڻ ويس، مگر هر ڊوم ۾ محفل متل هئي، تمام سائي ويچا وساري آئينده زندگيءَ جي باري ۾ گفتگو ڪري رهيا ڄڻ هڪ نئي خاندان جا فرد مستقبل جا منصوبا ٺاهي رهيا هجن. مان سوچي رهيو هوس تہ ڪو وقت هو جو هر شخص ٻين لاءِ اجنبي هو ۽ ڪنهن کي ڪنهن سان ڪو واسطو ڪونہ هو مگر پنجن سالن جي ڊگهي رفاقت هنن ۾ بيگانگي بجاءِ رفاقت ۽ يگانگت جو احساس اجاگر ڪيو هو ۽ اڄ هو هڪ ئي ڪشتي ۾ سوار هئا، جدائي جي ٻيڙي جنهن جو پڪو صبح ڪڇڻو هو ۽ شاهہ ڀٽائي جي لفظن ۾ ان ۾ سوار وڻجارا اڻانگي جوءِ ڏانهن وڃي رهيا هئا زندگيءَ جي اٿاهہ سمنڊ جو ٻيو ڪنارو نامعلوم هو ڄڻان سوٽي ڪير ڪنهن کي ’روءِ پسائيندو! ڪي سندباد وانگر ست سفر ڪري بہ واپس ورندا آهن ۽ ڪن کي ساموندي طوفان اڻ ڄاتل جوءِ ۾ وڃيو ڪڍي ۽ الموت جي پيٽ ۾ سدا لاءِ آباد ٿين. مان انهن دوستن جي جدائي جي تصور کان ئي خوفزده هوس ان پياري هائوس کان ان عظيم ڪاليج کان هميشہ جي جدائي جي احساس کان ڏنل

امتحان ختم ٿي چڪا آهن، پيٽاري جون پابنديون ختم ٿي چڪيون آهن، سي- سي- پي C.C.P. ڪنسٽريڪشن ڪيمپ مان نڪري آزاد فضا ۾ ساهه کڻڻ جو وقت آيو آهي. جتي ڪو ان ڳالهه تي ڪونه ٽوڪيندو ته وار ڪُروڪٽ (سولجرڪٽ) ڇو نه ڪرايا اٿئي، هيرو ٿيڻ جو شوق ڇڏي ڏي. ننڊ مان دير سان اٿڻ تي P. O. (پيٽي آفيسر) ايڪسٽرا ڊرل ڏيڻ لاءِ موجود ڪونه هوندو. نه ئي ناشتو ختم ٿيڻ جو فڪر، نه ٽي- وي جي وقت پريپ جو عذاب. انهن سڀني فڪرن کان آزاد ٿيڻ جي خوشي بدران ڳڻتي ۾ پيو ڳران! آن جو هڪڙو ئي سبب ٿي سگهي ٿو.... سياٿي پنهنجي عزيز پيٽارين دوستن، مهربان ۽ مشفق استادن ۽ پنهنجي پياري آشياني (هائوس) کان هميشه لاءِ جدا ٿي گهڻو پري وڃو اٿم. پوءِ ڪير مون کي نصيحت ڪندو، ڪير مون سان مِٺ محبت جون ڳالهيون ڪندو؟!؟ انهن خيالن جي بحربي ڪران ۾ غوطه زن اچي هائوس پهتس، هر طرف سفر جا سانباها هئا سڀ دوست نئين منزل جي تلاش کان اڳ گهر پهچڻ جي احساس سان مطمئن هئا مگر مان اکين آڏو گذريل پنجن سالن جا واقعا ڪنهن فلم وانگر ڏسي رهيو هوس.

پهرين ڏينهن جڏهن پيٽارو جي چار ديواري ۾ قدم رکيم ته حوصلا ئي خطا ٿي ويا، ڪٿي اهي ڳوٺاڻا دوست ۽ انهن جا زندگيءَ سان ڀرپور ٽهڪ، اٿي ذڪر، ونجهه وٽي ۽ ٻاهاڙو اڌ رات تائين راند روند ۽ سمهڻ بعد صبح جا ڏيڍ پهر جا ڪرڙا اٿارن، ڪٿي هي مشيني زندگي، جتي شل نه ڪو اوچي آواز ۾ ڳالهائي ته اچي ڪاسٽيوم ۾ سبيل نيويءَ جا نمائنده عذاب جي فرشتن وانگر نازل ٿي پٿريلي زمين تي قلابازيون ڪارائن، رات جو راند ته ٺهيو پر چانڊوڪيءَ جو نظارو به نصيب ڪونه، وقت تي بُک هجي نه هجي ماني کائو ۽ ننڊ اچي ته سمهڻ بدران ڪتاب جو مطالعو ڪيو ۽ لائٽ وسائڻ مهل دوست ياد اچن ته ڪين خط لکڻ لاءِ روشني ٻارڻ جي اجازت بنهه ڪونه. اهي سختيون ڏسي مهيني کن تائين ته مان ان ڪوشش ۾ رهيس ته ڪنهن به طرح هن قيد خاني مان ڀڄي نڪران مگر ڪامياب ڪونه ٿيس. ان وقت ان ناڪاميءَ جو سخت افسوس هوم پر اڄ الله جو شڪر پيو بجا آڻيان ته آهي ڪوششون اگر ڪامياب ٿين ها ته ڳوٺ جي A . P اسڪول ۾ اٺ جماعتون پڙهي، ڪمند چورائيندي، ٻلهاڙا ڪيڏندي جوان ٿيان ها ۽ ان بعد جوڙو پنهنجو، جوڙو اوڌارو هارپ ڪندي باقي عمر گذري ها، پر شڪر آهي جو فرار جا منصوبا ڪامياب ڪونه ٿيا ۽ آءٌ هن ڪاليج ۾ ڪورس پورو ڪري فارغ ٿي چڪو هوس. خيالن جي بحر ۾ غرق هوس ته، سليم ۽ فتاح، منهنجا بي تڪلف دوست اچي نڪتا ۽ تياريءَ بجاءِ سوچ ۾ مصروف ڏسي حيرت مان پڇيائون ته اڃان تيار ڪونه ٿيو آهين. ”شايد يقين نه ٿو اچئي ته قفس جو در کلي چڪو آهي ۽ اڄ کان پاڻ آزاد آهيون!“ ”سياٿي جو سج اسان کي هن قيد جي ديوارن کان ٻاهر ڏسندو.“ سليم

مشڪل گذريا هئا ته منهنجي هيءَ حالت ٿي هئي. دل بار بار چاهي رهي هئي ته پوري زندگي ڪاليج ۾ گذاريان مگر مجبور هوس. هاڻي ته صرف ڪاليج جون يادگيريون ئي هيون، جيڪي منهنجي زندگيءَ جو سهارو هيون. جدائيءَ جي باهه ۾ نه صرف جلي رهيو هوس، مگر يقيناً منهنجا پيا دوست به مون وانگر ”بي آب ماهي“ هوندا. نه صرف هن سال جا دوست پر هر سال جيڪي نڪرندا رهندا ۽ اهي به ڪيڊٽ ساٿي جيڪي اڄ کان ڪيترا سال اڳ ڪاليج ڇڏي چڪا آهن، ڪاليج جي فراق ۾ بيتاب هوندا ۽ آخر هن ڪاليج جي يادگيرين جو سهارو وٺي ٻين ادارن (يونيورسٽين) ۾ وڃي داخلا وٺندا يا ورتي هوندائون. اسان جي ڪاليج جو روشن نالو هر هنڌ مشهور آهي. ڪيڊٽ ڪاليج جو ڪيڊٽ جتي به انٽرويو ڏيڻ ويندو آهي ته انٽرويو بورڊ منجهس وڏو احترام ڪندي آهي ۽ انٽرويو ڏيندڙ اميدوار چاڊئي ساهڪٽ ٿي پنهنجي منزل ڏانهن وڌندو آهي. هن ڪاليج کي پنهنجي انفراديت آهي ته منجهس ڪيڊٽ به پنهنجي انفرادي حيثيت رکن ٿا.

آف... مان ته الاجي ڪهڙن خيالن ۾ گم ٿي ويس، سج پنهنجا روشن ڪرڻا به وڃائي چڪو هو، هينئر ته هو پنهنجو وجود به وڃائي رهيو هو. سانجهي ٿي چڪي هئي. پر يادون اڃا وساري ڪونه سگهيس. ماضيءَ کي وسارڻ جي ڪيتري به ڪوشش ڪندو آهيان پر جيئن ته ماضيءَ کي فراموش ڪرڻ جي ڪوشش سان ئي ماضي زنده رهي ٿو سو مان به ماضيءَ کي وساري نه سگهيو آهيان ۽ هو هميشه زنده جاويد رهندو.

منظور احمد عباسي

ڪلاس ٻارهون

”الوداع اي پيارو الوداع“

اڄ سڀ ڇوڪرا خوش آهن. اسيمبلي هال مان نڪرندا ڪڏندا ٻاهر اچي رهيا آهن، ڇاڪاڻ ته هنن جا امتحان ختم ٿي چڪا آهن، هنن جي مٿي تان بار لهي ويو آهي؛ هو سڀاڻي پنهنجي گهرن ڏانهن روانا ٿيندا. مگر منهنجي دل الاجي ڇو اداس آهي! ٻين وانگر خوشيءَ وچان ٽپڻ بجاءِ ذهن تي غم جو غبار ڇانيل آهي من ملول آهي. حالانڪه

ڪونه هو. صرف هڪ ٻئي کان هميشه لاءِ جدا ٿيڻ سبب هرهڪ ساٿي اداس نگاهن سان هڪ ٻئي ڏانهن نهاري رهيو هو. ڪجهه اهڙا به دوست هئا جيڪي شايد زندگيءَ جي مستقبل ۾ ڪٿي به ملي نه سگهن. هرهڪ اونهن خيالن ۾ غرق هو. سون کي به ماضيءَ جي پنجن سالن جي زندگي فلم جي ڪنهن سين وانگر ذهن ۾ ڦري رهي هئي. ڪڏهن وانڊر پالش پيا ڪريون ته ڪڏهن درين ۽ ديوارن جي صفائيءَ ۾ رڌل، ڪڏهن ساڙيندڙ اس ۾ پريڊ گرائونڊ ۾ پرفيڪٽ پريڊ سيکاري رهيو آهي ته ڪڏهن پريڊ ۾ سفيد ڪفن جهڙا ساڪوتي ڪپڙا پهري ڪرمين ۾ قابو ويٺا آهيون. ڪڏهن P.T پيا ڪريون ته ڪڏهن راندين ۾ مصروف آهيون. ڪيڏيءَ مهل ڪوڙا بهانا ڪري ڊسپينسريءَ ۾ پنهنجي ڪٽ نمبر جو انتظار پيا ڪريون ته ڪيڏيءَ مهل ڊاڪٽر جي ڪاوڙ سبب سزا پيا ڀوڳيون. ڪنهن مهل پاٺ ۾ وڙهي رهيا آهيون ته وري ڪنهن وقت ڏسندي ئي ڏسندي ٻرچي پيا وڃون. مطلب ته گذريل پنجن سالن جو هرهڪ عمل تصوير بڻجي اکين اڳيان ڦري رهيو هو. ڏسندي ئي ڏسندي هڪ سيٽيءَ جي آواز سڀنهجو ڇرڪ ڪيو ڇڏيو.

سيٽيءَ جي اسان جي ڪاليج ۾ ڪيڏي نه وڏي اهميت آهي. سيٽيءَ جي آواز تي پريڊ گرائونڊ تي حاضر ٿيون ۽ راندين جي ميدان تي حاضر ٿيڻ ۽ واپس ٿيڻ لاءِ به سيٽيءَ جي مدد حاصل ڪريون. اسيمبليءَ لاءِ به سڏ سيٽي ڪري ته ميس ۾ کاڌي شروع ڪرڻ ۽ ختم ڪرڻ لاءِ به سيٽي سهارو ٿئي ته وري مزا به سيٽي ئي ڏياري. مطلب ته ڪاليج جي هرهڪ چرپر لاءِ سيٽيءَ جو ساٿ ملي ٿو. ۽ اهائي سيٽي اڄ اسان سڀني ساٿين کي هڪ ٻئي کان جدا به ڪري رهي هئي. هيٺئر اسان جا ننڍڙا ساٿي (جونيئرس) به اسان ڏانهن مايوس ٿي نماڻا نيڻ کڻي نهاري رهيا هئا. شايد ڪين پنهنجو مستقبل به ياد اچي رهيو هو. ڇا لاءِ ته ڪجهه سالن بعد انهن کي به اسان وانگر ڪاليج کي هميشه لاءِ الوداع ڪرڻو پوندو.

آخر اها گهڙي به آئي سڀني هڪ ٻئي کان موڪلائي پورو ڪيو ۽ ڪين هميشه لاءِ ولر کان وڇڙڻو پيو. ليڪن اڃا به سندن ڪجهه وقت لاءِ يعني حيدرآباد تائين ساٿ هو. اهائي ساڳي بس جيڪا اسان کي پهرين ڏينهن ڪاليج ۾ کڻي آئي هئي ۽ ساڳي بس اڄ آخري دفعو ڪاليج کان هميشه لاءِ وڇوڙي رهي هئي. آخر بس اسان کي حيدرآباد اچي ڇڏيو. سڀني دوستن پنهنجي گهرن ڏانهن وڃڻ کان اڳ هڪ دفعو وري حسرت ڀريل نگاهن سان هڪ ٻئي ڏانهن نهاريو ۽ آخري نظر بس تي به وڌي. هرهڪ جي اک آلي هئي دل اداس ۽ چهرا زرد هئا. موڪلائيندي هڪ دفعو وري ڪاليج جي يادن ۾ گم ٿي وياسون. هيٺئر ته اسان ان ڪاليج ۾ پنهنجي ماضيءَ کي دفن ڪري چڪا هئاسون ۽ يادن جي چراغن روشن ڪرڻ کان علاوه اسان وٽ پيو ڪجهه به نه هو.

ڪاليج کي الوداع ڪئي صرف اٺ ڏينهن

عبدالقادر پانجو

ڪلاس ٻارهون

مان ماضي ڪيئن وساريان

”اڄ مان ايترو اُداس ڇو آهيان؟“ اهو سوال مان پاڻ کان پڇي رهيو آهيان. ڇاڪاڻ ته هينئر اڪيلو پنهنجي گهر واري ڪمري ۾ پلنگ تي ليٽيو پيو آهيان. پرسان ئي ٽيپ رڪارڊ وڄي رهيو آهي. هينئر ته مونکي نه P. T. جي پرواهه آهي ۽ نه ڪنهن P. O. جي غرض. ڪاليج مان پاس آئوٽ ٿئي هڪ هفتي کان مٿي گذري چڪو آهي. پر اڄ منهنجي اُداس طبيعت کي نه ٽيپ رڪارڊر ٿي وندرائي سگهي ۽ نه وري منهنجا پاڙيسري دوست تفريح ڏيئي سگهن ٿا. ڀلا اهي پاڙيسري دوست ڪاليج جي دوستن جي جاءِ ڪٿي ٿا ڀري سگهن. اهي دوست ته مون کان اڄ دور ۽ گهڻو دور ٿي ويا آهن. اهي دوست جيڪي ڪاليج جي زندگيءَ جو سهارو هئا ۽ هر قدم تي ساٿ ڏئي رهيا هئا.

مونکي اڄ اهو ڏينهن ياد اچي رهيو آهي جڏهن ڪاليج ڇڏڻ واري ڏينهن کي اسان جو آخري پيپر هو ۽ خوشيءَ وچان سڀئي امتحان هال جلد خالي ڪري پنهنجي هائوس ڏانهن اچي سهڙيا هئاسون. جيتريءَ خوشيءَ سان پيپر ختم ڪري آيا هئاسون ته ڏسندي ئي ڏسندي هرهڪ اوترو اداس به ٿي ويو هو. وڌن اداس ٿيڻ جو سبب به هيو. جڏهن ته هو پنهنجي پنجن سالن جي ساٿين کان وڇڙي رهيا هئا. هينئر هرهڪ ساٿي ڀڪل دل سان پنهنجي سامان سهيڙڻ ۾ لڳي ويو هو. اڄ کان اڳ اهي ئي ساٿي جڏهن اونهاري يا سياري جي موڪلن تي پنهنجن گهرن ڏانهن وڃڻ جو پروگرام تيار ڪندا هئا ته هڪ ٻه ڏينهن ڀريائين ئي سامان ٻڌي ڇڏيندا هئا پر اڄ جڏهن ته هو ڪاليج کي هميشه جي لاءِ خيرآباد چئي رهيا هئا، جنهن ڪري هرهڪ غم جي ساگر ۾ غرق هو.

اسان جي پنهنجن پنهنجن گهرن ڏانهن وڃڻ لاءِ ڪاليج طرفان ٽرانسپورٽ جو بندوبست مڪمل ٿي چڪو هو. ڪاليج جي وڏي بس ۽ ننڍي بس، ٽويوٽا ۽ فورڊ وغيره پنهنجي پنهنجي آواز سان پڪاري رهيون هيون مگر اڄ ته انهن ڏانهن ڪنهن جو به ڌيان

هٿي خود کي تعليم يافته ۽ ترقي يافته چوائڻ ۾ فخر سمجهيو ۽ مشرق وارن کي بي هنر ۽ پٺتي پيل چوڻ لڳا. حالانڪ تاريخ شاهد آهي ته جڏهن، غرناطه، طليطله، قرطبه ۽ اشبيليه چوڏس جي چانڊاڻ وانگر روشن هئا ان وقت پيرس ۽ لنڊن جي گهٽين ۽ بازارن ۾ اٺيهين جي اوندهه ڇانيل هئي. اندلس جي دارالعلوم ۾ ميچي يورپ جي ملڪن مان شاگرد علم پرائڻ ايندا هئا ۽ جڏهن مغرب وارن مشرقين کان حاصل ڪيل علم تي ايجادون ڪيون ته به دولت مشرق جي هئي، جن وٽ هو واپاري ۽ مهاجر بڻجي آيا مگر مڪاريءَ سان مٿن قبضو ڪري انهن کي ئي غلام بڻايائون. مشرق وارن کين علم ۽ فن سيکاريو، مگر هنن مشرق تي غلبو حاصل ڪرڻ بعد کين جهالت جي اونهي کڏ ۾ ڪيرائڻ جي ناپاڪ ڪوشش ڪئي ۽ سندن نعرو هو ته سائنس اسان (مغربين) لاءِ ۽ آرٽ اوهان (مشرقين) لاءِ. ان هوندي به مشرق وارن کي جتي ايرڻ جو موقعو مليو هنن ثابت ڪري ڏيکاريو ته مشرق وارا مغرب وارن کان ذهني طرح ڪنهن به نموني ۾ پسماندا ۽ پٺتي پيل نه آهن فرق صرف اهو آهي جو مغرب وارن پنهنجي تهذيب کي ظاهري طرح ايترو پرڪيلو ۽ پرڪشش بڻايو آهي جو بادي نظر ۾ اها خوبصورت ۽ بهتر نظر اچي ٿي. چوڻي آهي ته "اچي پڳ ۾ پس اندر مڙئي اگهڙيون."

سندن تهذيب اندران خالي آهي ۽ ان خلا کي چرس، آفيم، هيروئن ۽ ڪوڪين سان پورو ڪن ٿا. انهن کي به احساس ٿي چڪو آهي ته سڪون شراب ۽ عورت جي خوبصورت ٻانهن ۾ نه پر مذهب جي روح تي عمل ڪرڻ ۾ آهي، ذهني آرام ظاهري ڏيک ويک ۾ نه پر سادگيءَ ۾ آهي. مغربي تهذيب جسم کي سينگاري ۽ جسماني بک مٽائي سگهي ٿي پر روح جا زخم مندمل نٿي ڪري سگهي. مغرب وارن جا نظريا فاسدانه، ڪردار منافقانه، خيال آزاد ۽ تعليم فحش آهي. ان ڪري مشرقي تهذيب جي وڻجارن کي کپي ته اهڙي تباهه ڪندڙ شيءِ کي مشرق ۾ درآمد نه ڪن ورنه رهيل سهيل مشرقي اقدار اخلاق ۽ ڪردار به مغرب جي ڪاري آنڌي ۾ وڪوڙجي تباهه ٿي ويندي.

ڪلام اقبال (رح)

گل جي ڏيڻ سان وري روشن ٿيا ڪوهه و دمن؛
مون کي وري نغمن تي هرڪائي پيو مرغ ـ چمن.

مترجم: علي محمد مجروح

بجاءِ ڪيس نمائشي شيءِ بڻايو ويو آهي، جتي سندس حيثيت شو ڪيس ۾ وڪيل شين وانگر آهي ته ڏسندڙن جي نظر هن جي انگ انگ جي پيمائش ڪري سگهي. هنن وٽ شاديءَ جهڙي مقدس شيءِ غير اهم بڻجي چڪي آهي، پندرهن سيڪڙو ڪنواريون ڇوڪريون مائرون بڻجيو وڃن ۽ باقيءَ مان به وڏو حصو طلاق يافته عورتن جو آهي جيڪي آزاديءَ زن جي گمراه ڪن نعره سبب تباهه ٿي وڃن قوم لوط وارو فعل مغرب وارن لاءِ قانوني طرح جائز آهي. خود ڪي تهذيب جا علمبردار چوائڻ وارا تباهيءَ جي ڪناري ڪڙا آهن ۽ سندن گمراهيءَ جو طوفان مشرق جي مقدس حدن ۾ داخل ٿي چڪو آهي ۽ انهن جا بدعمل مشرق جي تباهيءَ جو سبب ٿي رهيا آهن، ۽ مغربي تهذيب مشرقي تهذيب کي تباهه ڪري رهي آهي. هر علائقي ۽ قوم جون پنهنجون ضرورتون هونديون آهن، اهو ضروري ناهي ته جيڪا ڳالهه مغرب ۾ ممڪن آهي، سا مشرق سان به لاڳو ٿئي. ان ڪري اهو چوڻ غلط آهي ته جيئن مغربي تهذيب مغرب وارن لاءِ فائديمند ثابت ٿي آهي ان ڪري مشرق به ان سان مستفيض ٿي سگهندو.

ان تهذيب سڀ کان پهرين اسان کي مذهبي طرح تباهه ڪيو آهي، مغربي تهذيب ۾ مذهب جي ڪا به اهميت ڪانه آهي بلڪ پاڪ خدا جي ذات به ناهي ڇڏي اٿئون ڇڻ ته خدا (نعوذ بالله) هڪ خواهشن پريو انسان آهي. ڪميونزم جهڙا لاديني نظريا به مغربي فيلسوفن جا ڏنل آهن ۽ انهن تي عمل ڪرڻ سان مغرب جو ناتو مذهب بلڪ خدا کان به ٽٽي چڪو آهي، ان لاديني نظرين جا اثرات تهذيب سان گڏ مشرق ۾ به ظاهر ٿي رهيا آهن. مذهب کان دوري عام نظر اچي رهي آهي، اسان جون روحاني قوتون ختم ٿي چڪيون آهن ۽ خدا کان منهن موڙڻ جي جي سزا اها ملي رهي آهي جو اسان غيرن جي خيرات کي زندگي جي نعمت تصور ڪريون ٿا.

هن تهذيب جي اچڻ کان اڳ مشرق وارن جو خلوص، پيار ۽ محبت مثالي هئا، مگر مغربي تهذيب جي ملاوت مشرقين کان اهي اخلاقي قدرون ڦري ورتيون آهن، مخلوط تعليم مغرب جي تهذيب جو حصو آهي، ان سبب تهذيب کان ڪريل واقعات ٿين ٿا. بي پردگي سبب اغوا ۽ عصمت دري جا واقعات ٿين ٿا. جنس مغربي تهذيب جو خاص جز آهي ان سبب اگهاڙيون فلمون ۽ نائٽ ڪلب جون برايون خاصيون مقبول آهن.

هن تهذيب اسان کي معاشي طرح پڻ تباهه ڪيو آهي، نت نوان فيشن، عيش عشرت جا جديد سامان ۽ تفريح جا ڳاٽي ٻڌا خرچ مشرقي نوجوانن کي معاشي طرح تباهه ڪري رهيا آهن، سادا مشرقي نوجوان ان ظاهري چمڪندڙ شين جي چاهه ۾ پنهن جي اعليٰ روايتن کي وساري سماجي توڙي معاشي طرح تباهه ٿي رهيا آهن.

حيرت جو مقام آهي ته علم سائنسي توڙي طبي معاشي خواه معاشرتي مشرق جو ورثو هئا مگر ان تي مغربي قومن پنهنجو ٺپو

آهي چند لمحا جيڪي مون سائس مردخاني ۾ گذاريا سي شايد آهو سڀ وقت هو جو مون سائس گهاريو هو پيشاري جي اقبال هائوس ۾ رسالپور جي ١/٧٧ ۾ ۽ هت حيدرآباد جي ڪمبائينڊ ملٽري هاسپٽل جي هن مردخاني ۾. سائس گذاريل گهڙي گهڙي هڪ گهاءُ ٿي پيو هو. يادگيرين جا ڏنڀ ڏئي هو چولو مٽائي ويو.

بنيهرن جو بلوچ گارڊ آف آنر وقت، جڏهن هو ڪوري ڪپڙي ۾ ويڙهيل پاڪستان جي جهنڊي ڪي سيني سان اسڪائي جڏهن ليٽيل هو ته منهنجي دل ۾ فقط هڪ آواز هو. زمين گهڻي چڏيا نوجوان ڪهڙا ڪهڙا. شل الله ڪيس جنت مڪين ڪري.

غلام مصطفيٰ شاهه

ڪلاس ٻارهون

مغربي تهذيب مشرق جي تباهي آندي آهي

جڏهن اسان ڪنهن قوم جي تهذيب بابت ڳالهايون ٿا ته ان مان اسان جو مطلب ان قوم جي اٿڻي ويهڻي، هلت چلت ۽ رسم و رواج آهي. تهذيب مان مراد، آن قوم جي اخلاق، ڪردار، معاشري ۽ اصولن بابت سمجهڻ گهرجي. جڏهن اسان ان ڪسوٽيءَ تي مغربي تهذيب کي پرکيون ٿا ته اهو ثابت ٿئي ٿو اها تهذيب نه صرف مشرق لاءِ بلڪ ساري دنيا لاءِ تباهيءَ جو باعث آهي. اها تهذيب انسان ذات جي دشمن آهي. مغربي تهذيب اسان لاءِ خوبصورت گلاس ۾ بدترين زهر آهي. مغربي تهذيب اسان کي اخلاقي، مذهبي ۽ معاشي طرح تباهه ڪيو آهي. هن تهذيب انسان کي ان جاءِ تي آڻي بيهاريو آهي جتي هو دولت جو غلام، جنس جو پڄاري، حسن جو شڪاري ۽ هوس جو بندو بڻجي، انساني رشتن ۽ ناتن جي تميز مٽائي ڇڏي آهي ۽ اهڙي هوس جي غلامن لاءِ شاهه سائين فرمايو آهي:

”آدمين اخلاق مٽائي مانو ڪيو،
هاڻي ڪائي سيڪو ماڻهو منڊو ماس.“

مغربي تهذيب جو بنياد جنس تي رکيل آهي. هن تهذيب جي ابتدا عورت جي عريانيت واري انتها وٽان شروع ٿئي ٿي. اها عورت جنهن کي مشرقي تهذيب ۾ مقدس تصور ڪيو وڃي ٿو، جتي هوءَ ديويءَ وانگر قابل احترام آهي. مشرق ۾ جيڪا گهر جو روشن ڏيو آهي جنهن جي قابل احترام ضيا گهر تائين محدود هئڻ گهرجي، مغربي تهذيب ان کي شمع محفل بڻائي ڇڏيو آهي. مستور

درخواست ڏني.

جيڪا تڏهن هر پڙهڻ واري لاءِ هڪ حيرت جي ڳالهه هئي پر هن مڙس ماڻهو ٿي ملٽريءَ جي سخت ٽريننگ مڪمل ڪئي جا واقعي هڪ قابل فخر ڳالهه هئي.

ڪيس بلوچ رجمينٽ ۾ سيڪنڊ ليفٽيننٽ جي حيثيت ۾ صدر پاڪستان ڪميشن ڏني.

ليفٽيننٽ ٿيڻ کان پوءِ منهنجي ساڻس ملاقات رسالپور ۾ ٿي هئي جڏهن مان ايئر فورس ۾ پائلٽ جي تربيت وٺي رهيو هوس.

هو آرمي انجنيرنگ ڪاليج ۾ انجنيرنگ جو ڪورس ڪرڻ آيل هو.

اسان عموماً منهنجي سوٽ ڪيپٽن الهڏني، جو انجنيئرنگ ڪاليج ۾ استاد هو، گهر ۾ گڏبا هئاسين ۽ سندس کل مک طبيعت هميشه وانگر ڪيس مجلس جو مور بڻائيندي هئي.

سال کان گهٽ عرصو ٿيو جو هڪ دفعي اتفاق سان آءٌ حيدرآباد هوس ته ساڻس ملاقات ٿي.

پنهنجي مخصوص انداز ۾ کلندي هٿ ملائڻ شرط چيائين ته:

”آءٌ شادي ٿو ڪريان ۽ تون گم آهين.“

„Now you are in my command till I marry.”

مون کلي ڪيس سليوٽ ڪيو ته ڪٽي پاڪر پاتائين ۽ ان کان پوءِ جڏهن به حيدرآباد آيو ته مون سان ضرور مليو.

۽ اڄو جنوري جو آخري ڏهاڪو هو ته مون سان گهر اچي مليو. خبر ڏنائين ته اديءَ جي شاديءَ جي ڪري آيو آهي ۽ ان ڪري ٿي پي ڏينهن ڪراچي پيو وڃي. ۽ چئي ويو ته ٽئين ڏينهن صبح جو مون سان وري ملندو. ٽئين ڏينهن مون کي صبح کان ئي سندس انتظار هو. پر انتظار ڪري مان ٿڪجي پيس ۽ هو ڪونه آيو.

مان گهر چئي اچي هڪ دوست وٽ ويٺس. ڳالهيون ڪندي، اوچتو منهنجي دوست چيو ته ”خبر اٿئي، ڪيپٽن دائود پوٽو ڪالهه رات سپر هائي وي تي موٽر سائيڪل جي حادثي ۾ گذاري ويو.“

اها خبر ڪانه هئي ندائي مرگ هئي جنهن منهنجي ۽ خالد جي دوستيءَ جي آشياني تي برقِ اجل جو ڪم ڪيو.

زمين منهنجي سامهون ڦرسوٽي وانگر ڦرڻ لڳي. مون کي ان ڳالهه جو يقين نه ٿي آيو.

موت ڀلا زندگيءَ سان ڀريل خالد سان اهڙو مذاق ڪندو؟ اها ڳالهه مون کي دل سان نه ٿي لڳي. موت برحق سهي پر اها ته مرگِ ناگهان هئي. ڀوهه جوانيءَ ۾ جڏهن خالد زندگي ۾ زندهه رهڻ جو ڍنگ سکيو هو تڏهن کانئس زندگي ئي کسجي ويئي. هن دنيا ۾ ڪجهه ڪرڻ جا سپنا ڏٺا پر موت ڪيس سهاري ڇڏيو.

انا لله و انا اليه راجعون

۽ پوءِ مون ڪيس آخري دفعو سي. ايم ايچ جي سردخاني ۾ ڏٺو.

بلوچ رجمينٽ جي گارڊ جي پهري ۾ پاڪستان آرمي جو هڪ قابل آفيسر، دائود پوٽن جو لاڏلو پٽ، منهنجو دوست خالد ستل هو. آءٌ ڏڪي رهيو هئس مون کي ائين پئي لڳو ته هو ستل آهي. ٿوري دير کانپوءِ اٿي ويهي رهندو ۽ چوندو ”هيلو شهاب ڪيئن مون سٺو Joke ڪيو نه؟“

پر افسوس ته هو نه اٿڻ لاءِ ستو هو.

سڀ جو دوست - خالد دائود پوٽو مرحوم

"Who is Doudpota"

مون اڳيان وڌي ڪيس جواب ڏنو. هو ڏسڻ ۾ سنهڙو ۽ قد جو قداور هو ۽ شڪل جو ڏيٺ سنڌي. ڏاڍي حب سان اڳيان وڌي هٿ ملايائين ۽ چيائين ته ڪا تڪليف هجيئي ته مون کي ٻڌائجان.

اِها ڪيڊٽ ڪاليج جهڙي اوپري ۽ نئين ماحول ۾ منهنجي خالد دائودپوٽي سان پهرين ملاقات هئي ۽ ان ڪان پوءِ هو مون کي هميشه پنهنجو لڳندو هو.

هو مون کان سينئر ٽرم هو پر هائوس سيٽ هڻڻ جي ڪري ۽ ان ڪري به جو ١٩٦٧ ۾ جڏهن پيٽارو ۾ اسين سنڌي شاگرد ڪي ورلي هئاسين اسان جي هم زباني اسان کي تمام قريب آڻي ڇڏيو ۽ سندس قرب هميشه جونيئر شاگردن لاءِ هڪ آٿت هو.

سندس کلمک طبيعت ۽ پرپيل بت جو ڪيڊٽ ڪاليج جهڙي ماحول ۾ ڪيس نمايان ڪرڻ ۾ وڏو هٿ هئو.

خالد دائودپوٽي ۽ سندس هم ڪلاس ۽ هم جسم دوست شهمير جوڻيجو انهن ٻنهي کي ڏسي ڪاليج ۾ ڪڏڙي ٿيوري عام طرح چئي ويندي هئي ته:

All Fats are jolly;

۽ اها ڳالهه پڻ ٿي صادر ٿيندي هجي يا نه پر خالد ته ان ڳالهه جو مثال هو.

آهي چار سال جيڪي سندس معيت ۾ گذريا سي واقعي يادگار آهن.

پيٽارو ۾ سندس آخري سال ته روز ساڻس ملاقات ٿيندي هئي جو هو ملڪ مارشل (Milk Marshal) هو. ڪاليج ۾ ملڪ مارشل ان کي چوندا آهن جيڪو روز رات جو ماني کان پوءِ ڇوڪرن جي ايڪسٽرا ڪير ورهائڻ جي نگراني ڪندو هو.

۽ ڇوڪرا ايڪسٽرا ڪير سان گڏ ڪانئس "ڪمپنيءَ جي مشهوريءَ لاءِ" هڪ لطيفو به مفت ۾ ٻڌي ايندا هئا.

خالد جنهن مشهور نامور علمي ۽ ادبي خاندان سان تعلق رکندو هو تهڙيءَ طرح سندس خاندان جي مشهور هواباز ۽ جنگي پائليٽ ايئر ڪموڊور عظيم دائودپوٽي جي نقش قدم تي هلندي هن آرميءَ لاءِ

جي ڪندن ڪان دامن بچائي منزل ڏانهن وڌڻ ۽ اهڙي طرح نفس جو تزڪيہ ڪرڻ آهي، ۽ جڏهن نفس آماده آڏو ڪنڌ جهڪائڻ بدران ان تي مڪمل ضابطو حاصل ڪري ٿو تہ انسان جي آڪين ۽ ڪنن تان پردا لهيو وڃن تہ پوءِ هو ڪائنات جي هر شيءِ کي ٽيليويزن تي نظر ايندڙ تصوير وانگر صاف ۽ واضح نموني ۾ ڏسي سگهي ٿو، ۽ ايمان واري ڪمان سان هو ثريا (ارفع) کي نشانو بڻائي سگهي ٿو. اهڙي طرح ذهني يڪسوئي سان ارتڪاز ڪري هو صرف ان مقصد کي ذهن ۾ حاصل ڪري ٿو جتان هن کي "الست بربڪم؟ قالو بلي-" جو مفهوم ٿئي ٿو ۽ "تهين وير ڪيوم وچن وڙهيچن سين." جي مصداق هن جي من ۾ حقيقي محبت جو مچ مچي ٿو جنهن ۾ دنيا جي محبت ڪٽ (زنگ) وانگر سڙي وڃي ٿي ۽ خالص روح حق تعاليٰ جي صحيح ڳولا ۾ سرشار ٿيو وڃي ۽ انت اها گهڙي اچيو پهچي جنهن طالب ۽ مطلوب ڪان سواءِ ڪجهہ بہ نہ ٿو رهي. ڀٽائي گهوٽ ان ملاپ کي بيان ڪندي فرمائي ٿو:

"نڪو آپ آسمان هو نڪو زمين ذرو
اتي آديسين جو لڳو دنگ درو
پري پين پرو ذات ڏڻائين ناهہ ۾-

ان مقام کي علامہ اقبال خوديءَ جو نالو ڏئي ٿو چئي:

"خدا بندے سے خود پوچھے
بتا تيري رضا کيا ہے-"

پر علامہ جي ان انداز ۾ غرور ۽ تعلي آهي جڏهن شاه عبداللطيف ڀٽائي جي نگاهہ ۾ نياز ۽ نوڙت نيزاري ۽ نهٽائي انساني زندگي جو معراج آ.

"الله ڏاهي ۾ ٿيان ڏاهيون ڏک ڏسن،
مون سين مون پرين پورائيءَ ۾ پال ڪيا."

نوري (مهاڻي) جڏهن ڄام تماچي (سنڌ جو سمون حاڪم) جي محبت ۽ زندگيءَ جو محور ۽ مرڪز بڻجي وڃي ٿي جت سومرين راڻين جو گذر بہ نہ آهي تہ بہ غرور بدران نياز ۽ نوڙت کي حياتيءَ جو شعار بڻائي ٿي ۽ خود کي عظيم تصور ڪرڻ بجاءِ ڄام جي عظمت جو اعتراف ڪري ٿي جنهن جي لمس Touch سبب نوري لوهہ مان سون بڻجي پوي ٿي :-

"تون (سمون) پارس آهہ لوهہ
جي سجي تہ سون ٿيان."

علامہ اقبال جي نظر ۾ انسان خوديءَ جا مراحل (يعني توحيد، ضبط نفس) طئي ڪرڻ بعد صحيح 'مومن' بنجي ٿو ۽ هاڻ هو نيابت الاهي (في الارض خليفہ) جو حقدار آهي ۽ جيئن تہ هو اهل آهي ان ڪري زمين تي حاڪميت بہ صرف ان جو حق آهي. مگر شاه لطيف ان منزل بعد لاڳاپا لاهڻ جو سبق ڏئي ٿو، جو تہ تطهير نفس لاءِ پاڻ کي دنيا جي بکيڙن کان دور رکڻ تمام ضروري آهي:

ڀائي منهن مون ۾ غربت منجهہ گذار
مفتي منجهہ ويهار تہ قاضي ڪانيارو نہ ٿئي.

جڏهن انسان جو ضمير آزاد ۽ نفس ضابطي هيٺ هوندو تہ پوءِ:

"متائي جاڳن ننڊ عبادت جن جي."

ايس - رياض - "شاهد"

ايم - اي (انگلش) ايل - ايل - بي

قاضي ڪانئيبارو نه ٿئي

خداوند تعاليٰ، انسان جي اندر ڪجهه خاص قسم جون صلاحيتون پيدا ڪيون آهن جن جي وسيلي هو ڪائنات جي شين جو رنگ، بوءِ، صورت ۽ ماهيت معلوم ڪري سگهي ٿو. انهن کي حواس خمسه چئجي ٿو. مگر ان پنجن حواسن کان علاوه به انسان جي اندر ڪجهه صلاحيتون آهن جن جو ادراڪ ڪيس ڪن خاص موقعن تي ڪن خاص حالتن ۾ ٿئي ٿو. انهن لڪل ۽ خُفته صلاحيتن کي علامه اقبال "خودي" سڏي ٿو ۽ شاهه عبداللطيف رح ڀٽائي انهن کي "مفتي" يا اندر جو قاضي سڏي ٿو. اهي صلاحيتون نيڪي، توحيد ۽ انساني عظمت ڏانهن رهنمائي ڪن ٿيون. مگر انهيءَ ادراڪ حاصل ڪرڻ لاءِ شاهه ڀٽائي جي زبان ۾ 'موتن ۾ منهن وجهي غربت ۾ گذارڻ'، جي ضرورت آهي. يعني هن دنيا جي تمام علائق کان منهن موڙي، عياشي ۽ تن آسانيءَ کان ڪناره ڪشي اختيار ڪري، اول ۽ آخر، ظاهر ۽ باطن جي مالڪ، ارض و سماءُ جي خالق ۽ ڪائنات جي مالڪ جي هيڪڙائي (توحيد) ۾ يقين ڪامل رکندي ان جي عبادت ڪري جنهن جو هڪ سجدو انسان کي دنيا جي (بندن جي) عبادت ۽ غلاميءَ کان بي نياز ڪري ڇڏي ٿو. بشرطيڪ هو (بندو) حرص ۽ هوس کان پاڪ ٿي (منهن موڙي) نفس جي سرڪش گهوڙي کي قابو ڪري صحيح نموني ۾ غور ۽ فڪر ڪري ته پوءِ منجهس آها صلاحيت ضرور اپرندي جيڪا انسان کي حقيقي نموني ۾ اشرف المخلوقات ۽ ملائڪن جو مسجود بڻائي ٿي، ۽ هو خود کي سڃاڻ جي اهليت سبب ارد گرد ڦهليل حسين ڪائنات ۾ حسن حقيقي کي ڳولي لهڻ جي تمنا ڪري ٿو. آها لڪل قوت نهايت ڪمزور ٿئي ٿي جنهن کي طاقتور بڻائي ان ذات جي تلاش ممڪن آهي. علامه اقبال ان خُفته قوت کي اهڙي تلوار جو نالو ڏئي ٿو جنهن جي آبياري توحيد جي روحي (فسان) سان ٿئي ٿي. جڏهن انسان توحيد جي حقيقت کان واقف ٿي ان ۾ ڪامل يقين رکي ٿو ته سندس دل ۾ هڪ طرف ته خالق، ارض و سماءُ کي تلاش ڪرڻ جو جذبو پيدا ٿئي ٿو ته ٻئي طرف نفس هن کي علائق دنيا ڏانهن ڇڪي ٿو. ان ڪشمڪش جو حل علامه اقبال جي نظر ۾ تقوي آهي يعني راهه

قريشي مجيد شاهد

ايم - اي سنڌي

نذرانهٔ عقيدت

شاعرن ۾ ڪوبه تنهنجو ناهه ڪو ثاني لطيف
تو ڏنو آهي سين کي، سبق روحاني لطيف

فڪر تنهنجي مان ٿيا، هت ڪيترائي فيض ياب
تون ته پاتو آ اصل ڪان، روح ميلاني لطيف

شاعرن جو شاهه آهين، ۽ سخنور سنڌ جو
تو ڏنو آهي اسان کي، گنج لافاني لطيف

بيت کي آيت مڃڻ کان ڪنهن کي اڄ انڪار آهه
بول تنهنجو آ هرهڪ، قول قرآني لطيف

شاهه تنهنجي شعر ۾ هڪ خاص خوبي هيءَ آهه
تو ڏيارين غافلن کي، ياد يزداني لطيف

راهه حق جي طالبن جا، رهنما ابن- حبيب
آ ڪئي تو راهروئن لاءِ آساني لطيف

سنڌ توڙي هند ۾ شاعر ٿيا ڪيئي هزار
پر نه ڪو پيدا ٿيو، تنهنجو اڃا ثاني لطيف

شاعرن مان ڪين آهي ۽ نه آهي ڪو اديب
پر عقيدت مان ڪئي، ”شاهد“ ثناخواني لطيف.

ترتيب

مضمون		صفحو
نذرانہ عقيدت	جناب قريشي مجيد شاهد	١
قاضي ڪانيارو نہ ٿئي	جناب ايس رياض شاهد	٢
سڀ جو دوست خالد دائود پوٽو مرحوم	ايڪس ڪيڊٽ شهاب ثاقب هاليپوٽو	٦
مغربي تهذيب مشرق جي تباهي آندي آهي	ڪيڊٽ غلام مصطفيٰ شاهہ	٨
ماڻ ماضي ڪيئن وساريان	" عبدالقادر پاڃجو	١١
پيٺاري ۾ پنج سال	" تاج محمد پاڃجو	١٦
شاهہ ۽ سنڌ	" اقبال چانڊيو	٢٠
علامہ اقبال جي شاعري ۽ سنڌس عملي زندگي	" عبدالفتاح ٻگهيو	٢٣
ڪاليج ۾ منهنجا پهريان ڏينهن	" اختر حسين نقوي	٢٥
ابن قاسم جي سنڌ فتح ڪرڻ جا سبب	" ذوالفقار احمد بلوچ	٢٨
شاهہ جي ڪلام ۾ سنڌس شخصيت جو عڪس	" مشتاق احمد نوناري	٣١
پيٺارو کان ٻاهر	ايڪس ڪيڊٽ عبداللطيف مهيسر	٣٣
نامعلوم منزل	ڪيڊٽ خالد حسين مهيسر	٣٦
تون ڇٺو تہ ڪيان تون ڇٺو تہ لڇان	" عطا محمد نظاماڻي	٣٩

حصئہ سنڌي

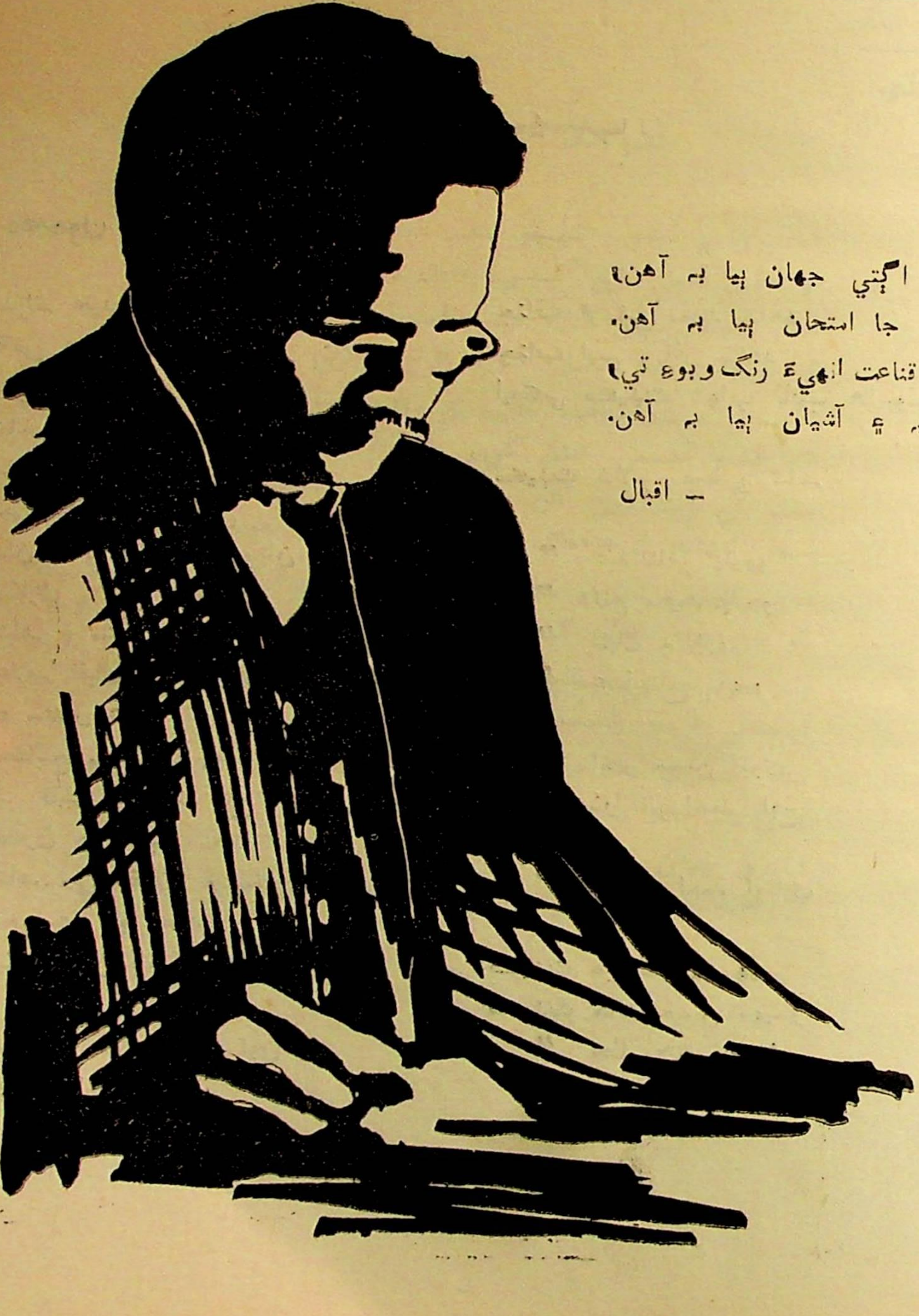

ستارن کان اڳتي جهان ٻيا به آهن؛
اڃان عشق جا امتحان ٻيا به آهن.
نہ ڪر تون قناعت انهيءَ رنگ و بوءِ تي؛
چمن ٻيا به ۽ آشيان ٻيا به آهن.

— اقبال

کو آپ کے سامنے جھکنا پڑا۔ اور اسی سال سے آل انڈیا چیمپن شپ کے مقابلے شروع ہوئے اور آپ ۱۹۳۸ء سے لیکر ۱۹۴۱ء تک چیمپن رہے۔ چونکہ آپ غربت کی بنا پر انگلینڈ جاکر مقابلو میں حصہ نہیں لے سکتے تھے۔ لہذا آپکی طرف سے اس راجہ نے پوری دنیا کو چیلنج کردیا۔ اور آپ نے تمام کھلاڑیوں کو شکست دی۔ اور اس موقعہ پر ایک دلچسپ واقعہ پیش آیا۔ ایک کھلاڑی آیا اور اس نے کہا کہ اگر وہ یہ مقابلہ ہار گیا تو اپنی داڑھی منڈوا دے گ۔ مقابلہ شروع ہوا۔ حسب توقع اسے اپنی داڑھی منڈوانی پڑی۔ ۱۹۴۳ء میں برٹش چیمپئن شپ میں آپکو بلا مقابلہ تیسری پوزیشن حاصل ہوئی۔ حالانکہ آپکی عمر اس وقت بچپن سال تھی۔ آپ ۱۹۵۳ء میں پاکستان کے دوسرے بہترین کھلاڑی رہ چکے ہیں۔ اور انہی مقابلوں میں آپ نے روشن خان اور محب اللہ (سینئر) کو شکست دی۔ اور جب ریٹائر ہوئے تو چوتھے بہترین کھلاڑی تھے۔

آپ خاندانی پروفیشنل ہیں۔ آج کل آپ کے بیٹے بھی اِس کھیل میں ترقی حاصل کر رہے ہیں۔

آپ کے دو بیٹے ہمارے کالج کے کپتان بھی رہ چکے ہیں۔ آپکے بڑے بیٹے تین سال تک کپتان رہے۔ اور انہی کی وجہ سے کالج میں دو سال تک آرٹس گروپ بنا گیا۔ اور اِس کی ابتدا بھی انہی سے ہوئی۔ اور آج کل وہ دنیا کے دس کھلاڑیوں میں شامل ہیں۔

ماموں سے معلوم ہوا کہ انہیں آج تک کالج میں سب سے اچھا کھیل کیڈٹ کلیم کا لگا۔ جو ۱۹۷۱-۱۹۷۲ میں کالج کی اسکوائش ٹیم کے کپتان بھی تھے۔ اور انہی کی وجہ سے کوچ کا نام ماموں پڑا۔ کیونکہ وہ ان کے بھانجے بھی تھے۔ اُن کے خیال میں دنیا میں سب سے اچھا کھیل روشن خان کا تھا۔ جو ۱۹۵۸ ۱۹۵۷ میں ورلڈ چیمپئن رہ چکے ہیں۔ ماموں اسکوائش کے علاوہ بلیئرڈ بھی اچھا کھیلتے تھے۔ آپ حد سے زیادہ سادہ مزاج تھے۔ کسی کی بھی غلط بات نہیں مانتے تھے۔ اور اپنی اِسی سادگی کی وجہ سے کالج میں مشہور تھے۔ انکی مقبولیت اور احترام کی انتہا تو یہ تھی کہ حال ہی میں جب ہاشم خان ڈرافی ہو رہے تھے تو آپ ایک میچ کے دوران پہنچ گئے۔ آپکو دیکھتے ہی ہاشم خان اور روشن خان سیٹ چھوڑ کر گلے شکوے کرتے ہوئے اِس طرح ملے جیسے کسی عام جگہوں پر ملتے ہیں۔

لیکن آخرکار ایک دن ماموں ہار گئے۔ ان کا اسٹیمنا جواب دے گیا۔ لیکن یہ اسکوائش کورٹ نہیں تھا۔ زندگی کا میدان تھا اور ماموں کا مدمقابل اسکوائش کا کوئی کھلاڑی نہیں تھا۔ موت تھی۔ موت جس کے مقابلے میں ہر چمپئن ہار جاتا ہے۔ ماموں بھی ہار گئے۔ لیکن زندگی کا میدان چھوڑنے کے باوجود ماموں آج بھی ہمارے دلوں میں موجود ہیں۔ اسکوائش کی دنیا میں ماموں زندہ ہیں اور زندہ رہیں گے۔

—۰۰—

کیڈٹ آصف اختر میمن
جماعت دوازدہم

"ماموں"

پچپن سالہ بوڑھا بال پر اس تیزی سے جھپٹتا ہے جیسے "عقاب اپنے شکار پر" یہ تحریر لاہور کے ایک رسالے میں "ماموں" کے بارے میں شایع ہوئی۔

دوستو! یہ میں اپنے سگے ماموں کی نہیں بلکہ اسکوائش اور ٹینس کے کوچ "ماموں" جناب سمیع اللہ خان کی بات کہہ رہا ہوں۔

"آج میں ماموں کے ساتھ کھیلا اور بڑی مشکل سے ایک پوائنٹ بنایا" یہ بات اکثر لوگ کہتے تھے۔ ہاں واقعی کہنا چاہیئے تھا کیونکہ اب ماموں اِس عمر کی حد میں پہنچ چکے تھے کہ اِس عمر کے لوگ بستر سے اٹھتے بھی دس بار کراہتے ہیں لیکن ماموں اِس عمر میں بھی نوجوان سے زیادہ چاق و چوبند تھے۔

ماموں سے آن کے ماضی کے قصے اکثر سنتا تھا بے حد دلچسپ تھے۔ میں نے سوچا انکی شخصیت کو آپ حضرات سے متعارف کرایا جائے۔

ماموں کا اصلی نام سمیع اللہ خان ہے۔ اور آپ پشاور کے ایک دیہی علاقے "لودے پایاں" میں پیدا ہوئے۔ آپ مشہور اسکوائش کے کھلاڑی ہاشم خان کے چچازاد بھائی ہیں۔ آپکے والد نے ایک کلب قائم کیا تھا۔ آپ غریب ہونے کی وجہ سے کپڑے کی گیند اور لکڑی کے پھٹے کو ریکٹ جان کر اِس سے کھیلا کرتے تھے۔ اور رفتہ رفتہ یہ شوق بڑھا۔ اوز آپ ایک راجہ کے پاس چلے آئے۔ وہاں خوب لگن اور محنت سے اسکوائش کھیلا۔ اور اِس قابل ہوگئے کہ سترہ سال کی عمر میں آل انڈیا چیمپئن کو چیلنج کردیا۔ آپکے متعلق خبریں اور تصویریں خوب دھوم دھام سے اخباروں میں شایع ہوئیں اور اِس مقابلے میں خان فیملی کے بڑے بڑے کھلاڑی آئے۔ مگر سب

ایکس کیڈٹ اقبال پیرزادہ

غزل

جینا عزیز شے ہو تو پھر دار کیا کرے
بازار ہی نہ ہو تو خریدار کیا کرے

پھولوں کے درمیان بھی نفرت مالی آسے
جھنجھلا کے چُبھ نہ جائے تو پھر خار کیا کرے

اِس بی حِسی کے دور میں نفرت بھی کیا کرے
نفرت بغیر کوئی بھلا پیار کیا کرے۔

سایہ تو مانگتے ہو مگر سوچتے نہیں
سورج ہو عین سر پہ تو دیوار کیا کرے۔

جب راستے بھی جھُوٹ ہوں منزل بھی ہو گمان
ایسے میں لوگو! قوت رفتار کیا کرے۔

رسوائی دے گا ترک تعلق بہت مگر
وہ ہو بضد تو پھر کوئی انکار کیا کرے

ایکس کیڈٹ اقبال پیر زادہ

مصلحت کا غبار

مصلحت کا غبار اس قدر چھا گیا کہ وہ سارے عہد میں نے خود سے کیئے تھے جو تنہائی میں۔

(گر ضرورت پڑی۔ اپنا من۔ اپنا تن۔ اپنا سارا لہو۔ "صرف سچائی" کردوں گا ہنستے ہوئے۔) آج دھندلا گئے۔

میرے اندر چھپی، میری سچائی بے چین ہونے لگی۔

آس کے نازک بدن پر خراشیں لگاتا ہوں میں، مجھکو احساس ہے آسکی عظمت کی شمعیں بجھاتا ہوں میں مجھکو احساس ہے۔

میں مگر کیا کروں۔

مجھکو دنیا میں ہر طور جینے کا ارمان ہے۔

اے خدا!

اب تو رحمت کی برسات کر

تا کہ چھٹ جائے یہ مصلحت کا غبار

میں بھی خوش

میری سچائی بھی مطمئن

فلائنگ افسر عزیز یوسف

دو نظمیں

مہینے کا پہلا دن

آئینے میں
چہرے کا ہر نقش اجاگر ہوتا ہے
سکے کے ماتھے کا چاند ستارا
تیس دنوں کی
دھول اڑاتا ہے
حاتم طائی آتا ہے
پہلی شام کا چاند ستارا
دو رو ———
فضا کی بھیگی بھیگی زردی میں
سو جاتا ہے
سوچ کی خوشبو
سکے کی جھنکار میں گھل کر
جسم کے اندر کے راگ میں
گم ہو جاتی ہے

———

آہٹ

میرے گھر کی دیواروں نے
میرے سانس کی آہٹ پا کر
اپنے سانس کو روک لیا ھے
میں بھی اپنی آہٹ پا کر
اپنے جسم کی
بے حس دیواروں کے اندر
دبک گیا ہوں

———

کیڈٹ شیر ہاشم

جماعت دہم

حیات اقبال ایک نظر میں

مفکر اسلام علامہ اقبال کی زندگی کے چند اہم واقعات۔

واقعات	مقام	تاریخ
پیدائش	سیالکوٹ	۹ نمبر ۱۸۷۷ء
مڈل پاس کیا	سیالکوٹ	۱۸۹۱ء
میٹرک پاس کیا	سیالکوٹ	۱۸۹۳ء
ایف۔ اے پاس کیا	اسکاچ مشن کالج	۱۸۹۵ء
بی۔اے	لاہور	۱۸۹۷ء
ایم۔اے	گورنمنٹ کالج لاہور	۱۸۹۹ء
قیام	بھاٹی دروازہ لاہور	۱۹۰۰ تا ۱۹۰۵ء
روانگی سفر	انگلستان	۱۹۰۵ء
بارایٹ لا	لندن	۱۹۰۸ء
پی۔ایچ۔ڈی	میونخ یونیورسٹی جرمنی	۱۹۰۸ء
واپسی	لندن سے	۱۹۰۸ء
بیرسٹری کا آغاز	لاہور میں	۲۲ آکتوبر ۱۹۲۲ء
فلسفے کے پروفیسر	گورنمنٹ کالج لاہور	۱۹۱۱ء
قیام	انار کلی لاہور	۱۹۰۸ء تا ۱۹۲۲ء
قیام	میکلوڈ روڈ لاہور	۱۹۲۲ء تا ۱۹۳۵ء
خطاب	سر کا خطاب	سلا جنوری ۱۹۲۳ء
پنجاب لیجسلیٹو میں کامیابی	الیکشن	دسمبر ۱۹۲۶ء
عرصہ رکینت	جاری رہا	۱۹۲۶ء تا ۱۹۲۹ء
اسلامیات پر لیکچر	مدراس میں	۱۹۲۹ء
سفر دکن	حیدرآباد	۱۴ جنوری ۱۹۲۹ء
آل انڈیا مسلم لیگ کا جسلہ	اللہ آباد	۱۹۳۰ء
دوسری گول میز کانفرنس	لندن	۱۹۳۱ء
تیری گول میز کانفرنس	لندن	۱۹۳۲ء
عرصہ قیام	جاوید منزل میوروڈ لاہور	۱۹۳۵ء تا ۱۹۳۸ء
وفات	لاہور	۲۱ اپریل ۱۹۳۸ء

فرحت احمد چودھری
ایکس کیڈٹ

کیڈٹ

(روح اقبال سے معذرت کے ساتھ)

ہر لحظہ ہے کیڈٹ کی نئی آن نئی شان
گفتار میں کردار میں افواج کی برہان
سرداری و طراری و مضبوطی و طماعت
یہ چار عناصر ہوں تو بن جاتا ہے کپتان
ہم سایۂ جرنیل یہی بچۂ نادان
اس کا تو نشیمن نہ جماعت ہے نہ میدان
افسر کے مقاصد کا عیار اس کے ادارے
کالج میں بھی میزان ہے بیرک میں بھی میزان
بیوگلر کا سرود ازلی اس کے شب و روز
ہڑدنگ میں یکتا صفت حرکت شیطان
یہ بات کسی کو نہیں معلوم کہ کیڈٹ
رنگروٹ ہے ظاہر میں حقیقت میں ہے کپتان

———

دوسرا ان کا ہمسر دکھائی نہیں دیتا۔

احترام استاد کا یہ واقعہ بھی اقبال کی زندگی کا ایک درخشاں باب ہے کہ جب انہیں سر کا خطاب دیا جا رہا تھا تو انہوں نے پنجاب کے گورنر میکلگن صاحب سے کہا کہ شمس العلماء کا خطاب مولوی صاحب کو دیا جائے اور چونکہ ان کے استاد ضعیف العمر ہوگئے تھے اسلئے خطاب وصول کرنے کے لئے انہیں گورنر ہاؤس آنے کی زحمت نہ دی جائے چنانچہ ایسا ہی ہوا اور خطاب کی سند ان کے صاحبزادے سید علی نقی شاہ کی وساطت سے مولوی میر حسن کو سیالکوٹ بھجوائی گئی۔

اقبال کا یہ برتاؤ صرف مولوی میر حسن کے ساتھ نہ تھا بلکہ وہ اپنے ہر استاد کا دل سے احترام کرتے تھے مثال کے طور پر پروفیسر آرنلڈ کو لیجئے جو ان کے فلسفے کے استاد تھے اور جن کی یاد اقبال کی نظم "نالئہ فراق"۔ ان کے دلی احساسات اور جذبات کی آئینہ دار ہے۔

اے اہل نظر ذوق نظر خوب ہے لیکن
جو شے کی حقیقت کو نہ سمجھے وہ نظر کیا
شاعر کی نوا ہو کہ مغنی کا نفس ہو
جس سے چمن افسردہ ہو وہ باد سحر کیا

ــ اقبال

فراست سے انہوں نے بچوں کے ہجوم میں اس جوہر قابل کو پہچان لیا۔ اس طرح اقبال بچپن ہی سے اپنے استاد مولوی میرحسن کی خاص توجہات کا مورد ہوئے اور استاد شاگرد کے مابین وہ مقدس رشتہ پیدا ہو گیا جو ہر قسم کی علمی ترقیوں کا زینہ ہے۔ اسے اقبال کی خوش قسمتی سمجھئے کہ انہیں بچپن ہی سے ایسے قابل اور مشفق استاد کی راہنمائی حاصل ہوئی۔ جب اقبال مشن اسکول میں داخل ہوئے تو وہاں بھی مولوی میر حسن سے پڑھنے کا موقع ملا۔ اقبال اپنے استاد کا بے حد احترام کرتے تھے دل میں ان کی بڑی عظمت تھی۔ اقبال کی شہرت عالمگیر ہو گئی تھی لیکن اپنے استاد کے روبرو وہ ہمیشہ مجسم ادب بنکر بیٹھتے اور ان کے سامنے کبھی اپنی علمی تبحر کا اظہار نہ کرتے۔ ایک دفعہ اقبال نے سید محمد عبداللہ سے کہا "عبداللہ جی یورپ کا کوئی ایسا بڑا عالم یا فلسفی نہیں ہے جس سے میں نہیں ملا ہوں لیکن نہ جانے کیا بات ہے شاہ جی (میر حسن صاحب) سے بات کرتے ہوئے میری قوت گویائی جواب دے جاتی ہے۔ کبھی ایسا بھی ہوا کہ ان کے کسی نقطہ نظر سے مجھے اختلاف ہوتا ہے لیکن دل کی یہ بات باآسانی زبان پر لا نہیں سکتا"۔ استاد کے سامنے اپنی علمی شان دکھانے کی بات تو ایک طرف رہی اقبال کا یہ حال تھا کہ بقول فقیر سید وحیدالدین انہیں مولوی صاحب کو اپنا کلام سنانے کی جرات بھی نہیں ہوتی تھی۔ ایک دفعہ کہنے لگے زندگی بھر میں ان کے سامنے صرف ایک مرتبہ میری زبان سے ایک مصرع نکل گیا وہ بھی اتفاقی طور پر مولوی صاحب کسی کام سے گھر سے نکلے۔ ایک بچہ جس کا نام احسان تھا اور جو ان کے عزیزوں میں تھا ان کے ساتھ تھا۔ مولوی صاحب کہنے لگے اقبال اسے گود میں اٹھا لو میں نے اسے گود میں اٹھا لیا کچھ دور جا کر میں تھک گیا۔ چنانچہ میں نے بچے کو ایک دکان کے تختوں پر کھڑا کر دیا اور خود سستانے لگا۔ مولوی صاحب اتنے میں بہت آگے نکل گئے تھے ہمیں اپنے ساتھ نہ پایا تو الٹے پاؤں لوٹے اور میرے قریب آکر فرمایا "اقبال اس کی برداشت بھی دشواری ہے"۔ میری زبان سے بے اختیار نکل گیا۔

"تیرا احسان بہت بھاری ہے"

عبدالمجید سالک نے ذکر اقبال میں لکھا ہے کہ ایک دفعہ اقبال سیالکوٹ کے بازار میں کسی دکان کے سامنے کھڑے تھے اور جوتے سے ایک پاؤں نکال کر دکان کے تختے پر رکھا ہوا تھا۔ اتنے میں مولوی میر حسن اقبال کے پاس سے گذرے اور آواز دی تو تعمیل حکم میں جوتا پہننے کی تاخیر بھی دل کو گوارا نہ ہوئی اور اسی طرح استاد کے ساتھ ہولئے۔ ایک پاؤں میں جوتا تھا اور دوسرا پاؤں برہنہ تھا۔ استاد کا یہ احترام جو اقبال کے دل میں بحد دیوانگی تھا انہیں رفتہ رفتہ فرزانگی کی ان منزلوں کی طرف لے گیا جہاں

کیڈٹ عرفان شکر
جماعت دہم

اقبال اور احترام استاد

استاد اور شاگرد کا رشتہ تعلیم و تعلم میں بنیادی اہمیت رکھتا ہے۔ استاد اپنے علم و عمل کی وجہ سے اپنے شاگردوں کی نظر میں جس قدر قابل احترام ہوگا اسی قدر شاگردوں میں اخذو قبول کی صلاحیت پیدا ہوگی، یہ محض ایک اخلاقی قدر نہیں بلکہ تعلیمی ضرورت ہے۔ اس کی موجودگی تعلیم کے معیار کو بلند کرتی ہے اور اس کا فقدان اس کی پستی کا ذمہ دار ہے۔ استاد کا احترام نہ صرف طالب علم کے لئے استاد کی ہر بات کو قابل قبول بناتا ہے بلکہ شاگرد اپنے استاد کو قابل تقلید سمجھ کر اسے اپنا آئیڈیل بنا لیتا ہے۔ یہی وجہ ہے اسلام میں جو دین فطرت ہے استاد کے احترام پر اتنا زور دیا گیا ہے۔ استاد کا درجہ روحانی باپ کا ہے اور شاگرد اس کی معنوی اولاد ہے۔ علامہ اقبال جن کی تعلیم و تربیت خالص مذہبی ماحول میں ہوئی استاد کی عظمت سے بخوبی واقف تھے اور یہ استادوں کی توجہ اور دعاؤں کا اثر تھا کہ اقبال کو یہ بلند مقام حاصل ہوا۔

سیالکوٹ میں علامہ اقبال نے اپنی تعلیم کا آغاز مکتب سے کیا۔ آپ سب سے پہلے محلہ شوالہ کی مسجد میں قرآن مجید کی کی تعلیم کے لئے بھیجے گئے۔ یہاں مولوی غلام حسین چھوٹے بچوں کو پڑھاتے تھے ایک دن مولوی میر حسن مولوی غلام حسین سے ملاقات کے لئے آئے اور بچوں کے جھرمٹ میں اقبال کو دیکھا۔ اقبال کے چہرے پر ذہانت کے غیر معمولی آثار دیکھ کر مولوی میر حسن نے مولوی غلام حسین سے معلوم کیا کہ یہ بچہ کس کا ہے اور جب معلوم ہوا کہ وہ نور محمد کے صاحبزادے ہیں تو ان سے مل کر اصرار سے کہا کہ وہ اقبال کو محلہ شوالہ کی مسجد سے اٹھالیں اور خود ان کے پاس سے بھیجنا شروع کریں۔ بلاشبہ یہ مولوی میر حسن کی جوہر شناسی تھی ان کو اقبال کے چہرے سے ان کی خداداد صلاحیتوں کا انداز ہوگیا اور اپنی

صلاحیتوں کا خون نہیں کرتا بلکہ اس کی بے راہ روی کی مناسب روک تھام کرکے اس کی شخصیت میں نظم و ضبط پیدا کرتا ہے تاکہ قوم کی اس اکائی یا بنیاد کی تعمیر اس انداز سے کی جائے کہ گردش ایام روزوشب باحوادث زمانہ فرد کی نشو و نما کو بری طرح سے متاثر نہ کرپائیں اور اگر کوئی خرابی کوئی برائی یا فکر و نظر کی کجی پیدا ہو تو قوم فرد کو ان سے بچائے اسی لئے ایک جگہ پر اقبال فرماتے ہیں۔

بہتر ہے کہ بے چارے ممولوں کی
نظر سے
پوشیدہ رہیں باز کے احوال و عامات

ممولوں کی نظر قوم میں چلتے پھرتے غلط نظریات بھی ہوسکتے ہیں اور ہمسایہ قوموں میں رائج نظریات بھی۔ اس موضوع پر اقبال نے اپنے ان اشعار میں اشارہ کیا ہے۔

قوم باضبط آشنا گرداندش
نرم رو مثل صبا گرداندش
پا بہ گل مانند شمشادش کند
دست و پابند و کہ آزادش کند
چوں اسیر حلقہ آئین شود
آہوے رم خوے اومشکیں شود

جماعت افراد میں صرف ضبط اور سلامت روی ہی پیدا نہیں کرتی وہ افراد کی صلاحیتوں کے لیئے میدان عمل بھی مہیا کرتی ہے اجتماعی زندگی کے مسائل اگر ہمیں درپیش نہ ہوں ارر انکے تقاضے ہم کو بے تاب نہ کریں تو ہمارے فکر و عمل کی رگوں میں جوش وجذبے کا لہو سرد پڑ جائے۔ افراد کے اندر اعلیٰ مقاصد کی لگن قوم ہی کے اجتماعی نظام اور اس کے الجھے ہوئے وسائل کی بدولت پیدا ہوتی ہے جو دونوں کے لیئے بہتر ہے۔

لیکن یہاں یہ بات بھی کھل کر سامنے آتی ہے کہ قوم کی ترقی اس کے افراد کی بدولت ہے۔ اور اجتماعی ترقی کے لیئے یہ ضروری ہے کہ قوم اپنے افراد کی صلاحیتوں کو زیادہ سے زیادہ بروئے کار لائے۔ افراد کی صلاحیتوں کو بروئے کار لانے کے لیئے معاشرے کو ایسے اصول اپنانے چاہیں۔ جن میں بلاامتیاز و تعصب تمام افراد کو اس بات کے یکسر مواقع حاصل ہوں کہ اپنی صلاحیتوں کو فروغ دے کر قوم اور معاشرے کی مجموعی فلاح میں اپنا کردار ادا کریں۔ اس طرح یہ بات نہایت وثوق کے ساتھ کہی جاسکتی ہے کہ کوئی قوم فرد کی اہمیت کو کماحقہ سمجھ لیئے اور اس سے استفادہ کرنے کے بعد ہی اپنی ترقی اور خوشحالی کی طرف گامزن ہوسکتی ہے۔

افراد کے ہاتھوں میں ہے اقوام کی تقدیر
ہر فرد ہے ملت کے مقدر کا ستارا

....

انفرادیت اور اپنی ذات کو جماعت پر قربان کر دے یا اس کی خاطر زندہ رہے۔ یہ نظریات جو سوشلزم کے نام سے انسانی خدمت کا دعویٰ لے کر اٹھے تھے لیکن اپنے طرز عمل اور خرابیوں کے باعث افراد کی آزادی فکر و عمل کو نام نہاد معاشرتی بہبود کی قربان گاہ پر بھینٹ چڑھا دیا۔ یہ تو مغرب کے غالب افکار کی ناکامی کی کہانی تھی۔ مشرقی افکار میں اسلام کا جاندار نظریہ گوکہ موجود تھا۔ جو زندگی کے دیگر مسائل کی طرح معاشرے اور فرد کے تعلق کے بارے میں بھی واضح اصولوں کا حامل تھا۔ لیکن عملاً ایک مدت سے اسلامی شریعت نافذ نہ ہونے کی وجہ سے قومی معاملات میں ان اصولوں کا عدم و وجود برابر ہوکر رہ گیا تھا۔ پھر بھی فلسفے نے اسلام کی جو تعبیر پیش کی تھی اس نے تعلیم سے بھی چند قدم آگے بڑھ کر نفس ذات کا عقیدہ عام کردیا تھا جو فرد کی حیثیت اور اہمیت کی نفی کرتا تھا اور چونکہ قوم افراد ہی کے مجموعے کا نام ہے اس لئے فرد کی بے عملی نے قوم کی بے عملی بن کر مسلمانوں کے انحطاط میں روزبروز اضافہ ہی کیا۔

مشرقی و مغربی افکار کے اس مایوس کن پس منظر میں علامہ اقبال کا انداز نظرافراط و تفریط سے پاک اور عدل و توازن کا حامل ہے۔ وہ فرد کی انفرادیت کو زیادہ سے زیادہ اہمیت دیتے اور اس کی نشو و نما کی فکر کرتے ہیں۔ اقبال نے فلسفۂ خودی کے ذریعے فردی اہمیت کا نظریہ پیش کیا جس کا لب لباب یہ ہے کہ انسان کو قدرت نے بے بہاء صلاحیتوں سے نوازا ہے جن کو آزاد فضا میں فروغ ملنا چاہیئے اور قوم کسی قوت چونکہ افراد ہی کی مجموعی قوت کا دوسرا نام ہے اس لئے فرد کی صلاحتیں جس حد تک بروئے کار آئیں گی، قومی وقار میں اتنا ہی اضافہ ہوگا۔

اقبال کے نزدیک اقوام مجموعہ ہیں افراد کے اجتماع کا یا الفاظ دیگر یوں کہا جاسکتا ہے کہ فرد وہ اکائی ہے جس سے مل کر قوم کی تشکیل ہوتی ہے فردا در ملت کی مثال ایسی ہے جیسے ستارے اور کہکشاں، یا جیسے سلک و گوہر ایک دوسرے کے ناگزیر، لازم و ملزوم:-

فرد و قوم آئینہ دیگرانہ
سلک و گوہر کہکشان و اخترانہ

اقبال کے نظریہ کے مطابق فرد اور جماعت کے مفاد آپس میں ٹکرانے نہیں، نہ وہ ایک دوسرے کی ضد ہیں، ایک کا فائدہ دوسرے کا نقصان نہیں بلکہ ان کا نفع و نقصان ہے وہ ایک دوسرے کے ساتھ مادی و روحانی عتبار سے اس طرح وابستہ و پیوستہ ہیں جیسے تسبیح کے دانے، موتیوں کی لڑی یا ستاروں کا جھرمٹ۔

جو لوگ قوم کو فرد کی آزادی میں حائل تصور کرتے ہیں اور جماعت کو جبر و استبداد کا ادارہ قرار دیتے ہیں، ان کے لئے اقبال کا جواب یہ ہے کہ قوم کا اجتماعی نظام فرد کی

نہیں ہے۔ اس کا اقدام فاتحانہ اور اس کی دنیا میں تعمیری قوتوں کی علامت بن ضرب کاری ہوتی ہے۔ اس طرح مرد مومن اس جاتا ہے۔

....

کیڈٹ آصف فاروقی

جماعت یازدہم

"ہر فرد ہے ملت کے مقدر کا ستارا"

فرد اور معاشرے کا تعلق معاشرتی زندگی کا وہ اہم مسئلہ ہے جسے حل کئے بغیر کوئی قوم حقیقی خوشحالی کی راہ پر گامزن نہیں ہوسکتی۔ قوم کی بقا اور صحت مند ارتقا کے لئے معاشرے اور افراد کے حقوق اور ذمہ داریوں کا منصفانہ نظام ناگزیر ہے۔ تاریخ عالم شاہد ہے کہ اس رشتے کے عدم توازن نے قوموں کی معاشرتی اور سیاسی زندگی کو تباہی اور بربادی کے گھاٹ اتارا ہے اور توازن نے ترقی سے ہمکنار کیا ہے۔ پر انسانی تاریخ کا وہ اہم سوال ہے جس کا جواب مشرق و مغرب کے ہر مفکر نے دینے کی کوشش کی ہے۔

علامہ اقبال نے جب اس مسئلہ پر سوچنا شروع کیا تو ان کے سامنے فرد اور معاشرے کے رشتے کے سلسلے میں مغربی مفکرین کے دو مختلف اور متضاد نظریات موجود تھے۔

ایک گروہ کا واضح رجحان فردیت کی طرف تھا۔ وہ جماعت کو بے حقیقت اور مصنوعی چیز سمجھتے تھے۔ ان کے نزدیک فرد کو اپنے فکر و عمل میں قطعی آزاد ہونا چاہئیے۔ جماعت یا قوم کو اس بات کا کوئی حق نہیں پہنچتا کہ وہ فرد کی آزادی میں حائل ہو یا اس سے کسی قسم کی قربانی و ایثار کا مطالبہ کرے۔ لیکن یہ سرمایہ دارانہ نظام کے نظریات جو فردی آزادی کے مدعی بن کر سامنے آئے تھے، اس آزادی کے غلط استحصال کیوجہ سے ایک استحصالی معاشرے کی شکل اختیار کر گئے۔ دوسرا گروہ وہ تھا جو کہ سرمایہ دارنہ نظام کے بگاڑ کی اصلاح کا دعویٰ لے کر اٹھا تھا۔ اس گروہ کے نزدیک قوم فرد سے باقی رہنے والی حقیقت ہے۔ اس گروہ کے خیال میں فرد کا سب سے بڑا فرض اور سب سے بڑا کارنامہ یہ ہے کہ وہ اپنی

کی صفات کا تعلق ہے ان میں نٹشے کے خیالات کا عکس دکھائی دیتا ہے لیکن بنیادی طور پر اقبال کا انسان کامل یا مرد مومن نٹشے کے فوق البشر سے قطعی مختلف ہے۔ اقبال کا مرد مومن اخلاقی وجود رکھتا ہے اور اپنے باطن میں اخلاق فاضلہ پیدا کرکے اپنی تسخیری قوتوں کو نشو و نما دیتا ہے۔ اس کے برعکس نٹشے کا فوق البشر کسی اخلاقی ضابطے کا پابند نہیں ہے۔ وہ اخلاقی قدروں کا حامل دکھائی نہیں دیتا۔ وہ زندگی کی رزم گاہ میں نیکی سے زیادہ قوت کا پرستار ہے اور اخلاقی خوبیوں کو کمزوری گردانتا ہے۔ اقبال کا مرد مومن خیر و شر کی کشمکش میں حصہ لیتا ہے اور ہمیشہ خیر کی قوتوں کی ہمنوائی کرتا ہے لیکن اس کے برعکس نٹشے کا فوق البشر خیر و شر کو محض اضافی حیثیت دیتا ہے نٹشے خدا کا منکر تھا اور اس کا قول تھا کہ خدا مر گیا (نعوذباللہ) تاکہ فوق البشر زندہ رہے۔ اقبال کا مرد مومن خدا کا عارف ہے جو احکام الاہی کی پابندی کرکے اپنی خاکستر میں قدسی جوہر پیدا کرتا ہے اور نیابت الاہی کی ذمہ داریوں سے عہدہ برا ہوتا ہے۔

اگر غور سے دیکھا جائے تو اقبال کا انسان کامل دراصل خلافت الہیہ کے منصب پر فائز ہے۔ اقبال کے یہاں خلافت الہیہ کا بڑا حکیمانہ شعور ملتا ہے او اس شعور کو اقبال نے جدید افکار و علوم کا مطالعہ کرکے سارے عالم انسانیت کے لئے قابل قبول بنادیا ہے۔ یہی اقبال کی امتزاجی فکر کا اعجاز ہے کہ وہ اسلام کی اساس سے وابستہ رہ کر اس دور کے اجتماعی شعور سے بھی استفادہ کرتے ہیں اور اس طرح اپنی فکر کو آفاقی بنالیتے ہیں۔

اقبال کا مرد مومن جلال و جمال کا پیکر ہے۔ اس میں جلالی اور جمالی صفات کا حسین امتزاج پایا جاتا ہے اس میں "قہاری و غفاری و قدوسی و جبروت" کے عناصر حسن ترکیب کے ساتھ جلوہ گر ہیں۔ وہ کوہ بیاباں سے سیل تند خو ہو کر گزرتا ہے اور جب اس کی راہ میں گلستاں آجائے تو جوئے نغمہ خواں ہوجاتا ہے۔ وہ حلقۂ یاراں میں ابریشم کی طرح نرم ہے لیکن رزم حق و باطل میں فولاد ہوجاتا ہے۔

جس سے جگر لالہ میں ٹھنڈک ہو وہ شبنم
دریاؤں کے دل جس سے دہل جائیں وہ طوفان

اقبال کا مرد مومن خلوت درانجمن کا آئینہ دار ہے وہ شمع محفل کی طرح سب سے جدا بھی ہے اور سب کا رفیق بھی۔ اس طرح وہ اپنی معاشرتی زندگی کے ساتھ ساتھ اپنے روحانی وجود کو بھی باقی رکھتا ہے اور اپنے ظاہر و باطن میں ہم آہنگی پیدا کرکے کمال حاصل کرتا ہے۔

زندگی کے ارتقائی عمل میں مرد مومن کا کردار ہمیشہ تعمیری ہوتا ہے۔ وہ ہمیشہ تعمیری قوتوں کا ساتھ دیتا ہے۔ وہ ہمیشہ سرگرم عمل رہتا ہے۔ اس کے قدم ہمیشہ آگے ہی بڑھتے ہیں۔ وہ رجعت اور پسپائی کا قائل

کا قام اقبال کی نگاہ میں دل ہے جو عشق سے پیدا ہوتا ہے اور انسان کو مقام صفات سے تماشائے ذات تک لے جاتا ہے. اسی عشق کو اقبال ام الکتاب کے نام سے تعبیر کرتے ہیں.

کیڈٹ ناصر محمود

جماعت دہم

اقبال کا انسان کامل

اقبال کا انسان کامل دراصل انسانیت کا مثالیہ ہے جو اپنی گوناگوں فکری اور اخلاقی خوبیوں کی وجہ سے اس قابل ہے کہ ہر انسان اسے اپنا آئیڈیل قرار دے. اس قسم کے مثالی انسان کا تصور ہر قوم کے ادب میں پایا جاتا ہے اور یہ دراصل اس خواہش کا اظہار ہے جو بلندی کے لئے ہر انسان کے دل میں پائی جاتی ہے.

اقبال کے دوسرے افکار و تصورات کی طرح انسان کامل کا تصور بھی بنیادی طور پر حکمائے اسلام کی تعلیمات سے ماخوذ ہے خاص طور سے اقبال عبدالکریم جیلی کے افکار سے متاثر معلوم ہوتے ہیں. جیلی نے اپنی فکر انگیز تصنیف "انسان کامل" میں اپنے مثالی انسان کو خدا اور فطرت کی درمیانی کڑی قرار دیا ہے اور بتایا ہے کہ انسان ان دونوں کا مظہر ہے. جب انسان اپنے شعور اور ارادے سے اپنے آپکو فطرت کی طرح آئین الاہی کا تابع کرلیتا ہے تو اسکی ذات پر حقیقت کا راز منکشف ہوجاتا ہے اور اس میں الاہی صفات جلوہ گر ہونے لگتی ہیں. اس قسم کے خیالات کا اظہار اقبال نے بھی مردمومن کے بارے میں کیا ہے. بال جبریل میں فرماتے ہیں.

ہاتھ ہے اللہ کا بندہ مومن کا ہاتھ
غالب و کار آفریں کارکشا کارساز
خاکی و نوری نہاد بندہ مولا صفات
ہر دو جہاں سے غنی اس کا دل بے نیاز

بلاشبہ اقبال نے نٹشے کے "فوق البشر" سے کچھ نہ کچھ استفادہ کیا ہے اور جہاں تک مردمومن میں سخت کوشی اور جدوجہد

بندی کی ہے اور اس کے مختلف اجزا کو نظم اور ترکیب سے آشنا کیا ہے۔ یہ کائنات عشق کی قوت سے ایک تدریجی ارتقاء کے ساتھ وجود میں آئی ہے اور اس کا ارتقائی سفر اسی قوت کا رہین منت ہے۔ شخصی مفہوم میں عشق اس ارتقائی میلان کا دوسرا نام ہے جو انسان کی شخصیت کی تکمیل اور اس کی ذات کے تمام امکانات کو بروئے کار لاتا ہے اور جسکی قوت سے یہ ٹوٹا ہوا تارہ ماہ کامل بن جاتا ہے۔ آدم کا کمال عشق سے وابستہ ہے اور ابلیس کی محرومی اور درماندگی کا سبب یہ ہوا کہ اس میں زیر کی تو تھی لیکن عشق نہ تھا۔ عشق کی موجودگی اس حقیقت کی شاہد ہے کہ انسان اور خدا میں کوئی چیز قدر مشترک ہے اور اس اس کا فقدان بات کی دلیل ہے کہ کوئی چیز قدر مشترک نہیں ہے۔ انسان چونکہ خدا کا مظہر کامل ہے اس لئے اسے خدا کی طرف شدید میلان ہے اور اس شدید میلان ہی کو اقبال عشق سے تعبیر کرتے ہیں۔ یہ گویا محدود کا لامحدود کی طرف سفر ہے اور محدود میں لامحدود کی صفات پیدا کرنے کا ذریعہ ہے۔ یہی وجہ ہے کہ اقبال کے نزدیک عشق لامتناہی ہے جو موت کے بعد بھی جاری رہتا ہے اور اس کی قوت سے انسان کے امکانات ظاہر ہوتے چلے جاتے ہیں۔

ستاروں سے آگے جہاں اور بھی ہیں
ابھی عشق کے امتحان اور بھی ہیں

معراج نبوی کی حقیقت اقبال کے نزدیک عشق کے سوا اور کچھ نہیں۔ یہ روح کا خدا کی طرف شدید میلان ہے جو انسان کامل کو عرش الٰہی تک لے گیا۔ انسان کا عشق کی قوت سے زمان و مکان کی حدود و قیود سے آزاد ہو کر حقیقت کو پا جانا اس کی معراج ہے۔ ہر انسان کی معراج اس کی استعداد اور طلب کے مطابق ہوتی ہے۔ رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم کی استعداد ارر طلب اس عالم شوق میں سب سے بڑھ کر تھی اس لئے آپکو جو معراج عطا ہوئی وہ سب سے اعلیٰ تھی۔ حضور صلی اللہ علیہ وسلم کے علاوہ دوسرے انبیاء بھی حسب مراتب معراج سے سرفراز ہوئے لیکن ہر ایک کی معراج ان کی استعداد اور طلب کے مطابق تھی۔ بہرحال اقبال نے جا بجا اس کی وضاحت کی ہے کہ ہر مسلمان کو عشق کی قوت سے معراج حاصل ہوتی ہے۔

ناوک ہے مسلماں ہدف اس کا ہے ثریا
ہے سر سراپردہ جان نکتۂ معراج

عشق کی قوت سے انسان میں حیرت انگیز کمالات پیدا ہوتے ہیں انہی میں فہم و ادراک کی وہ غیر معمولی قوت ہے جسے اقبال دل سے تعبیر کرتے ہیں۔ دل دراصل ایک قسم کا اعلیٰ تعقل ہے جس کی مدد سے ماورائے حواس حقائق کا ادراک کیا جاسکتا ہے۔ اسی لئے اقبال عشق کو عقل پر ترجیح دیتے ہیں اس کا مطلب یہ نہیں کہ اقبال عقل کے مخالف اور علم و شعور کے دشمن ہیں۔ اس کے برعکس وہ علم و شعور اور عقل کی ان اعلیٰ قوتوں کے متلاشی ہیں جو انسان کو حقائق زندگی سے آشنا کریں۔ اسی اعلیٰ تعقل

چیز ہمارے رسم کی پیداوار ہے۔ اس قسم کے خیالات کا اظہار خاص طور سے ان لوگوں نے کیا جو وحدت الوجود کے غیر اسلامی تصورات کے ترجمان تھے۔ اقبال نے بجا طور پر محسوس کیا کہ اس قسم کے خیالات نے مسلمانوں کی عملی قوتوں کو مضمحل کردیا اور وہ بے عملی اور تعطل کا شکار ہوگئے ہیں چنانچہ حکیم الامت نے امت کے اس مہلک مرض کی تشخیص کرکے خودی کا نسخہ شفا ترتیب دیا اور اس میں انسان کو ایک مستقل جداگانہ ہستی اور انفرادی ذمہ داری کا مالک بنا کر اس کے لئے مسلسل سخت کوشی اور جد و جہد کو لازمی قرار دیا۔

کیڈٹ فرقان الدین

جماعت دہم

اقبال کا فلسفۂ عشق

اپنے مرشد مثنوی مولانا جلال الدین رومی کی طرح علامہ اقبال بھی عشق کی قوتوں کے زبردست نقیب ہیں۔ ان کے نظام فکر میں عشق کو بنیادی اہمیت حاصل ہے۔ اقبال کی نگاہ میں انسانی شخصیت کی تکمیل عشق سے ہوتی ہے۔ انسان کی عقل خواہ کتنی ہی باریک بین ہو عشق کے بغیر اس کی شخصیت ادھوری رہتی ہے۔ انسان زندگی بھر عقل کے پیچ و خم میں الجھا رہتا ہے او زندگی کی حقیقت اس پر ظاہر نہیں ہوتی۔ یہ عشق ہے جو اسے اس پیچ و خم سے نکال کر حقیقت تک لے جاتا ہے اور اسے زندگی کا شعور عطا کرتا ہے۔

اقبال نے عشق کے بارے میں بڑے حکیمانہ افکار پیدا کئے ہیں۔ اقبال کے یہاں عشق کا مفہوم کائناتی بھی ہے اور شخصی بھی۔ کائناتی مفہوم میں عشق وہ انجذابی قوت ہے جس نے اس عالم امکان کی شیرازہ

کے مفہوم میں مستعمل نہیں ہوا بلکہ یہ ان کی فلسفیانہ فکر کی ایک مخصوص اصطلاح ہے۔

جدید ذہن خودی کو انا (Ego) کے پس منظر میں دیکھنے کی کوشش کرتا ہے بلاشبہ اقبال نے ان حکیمانہ افکار سے بھرپور استفادہ کیا ہے جو ایغو کے بارے میں پیش کئے ہیں لیکن اقبال نے خودی سے جن افکار اور تصورات کو وابستہ کیا ہے ان کی وجہ سے خودی ایغو سے قطعی مختلف ہو جاتی ہے۔ یہ بات اب مسلم ہے کہ فکر اقبال نے دنیا کے تمام جدید و قدیم سرچشموں سے فیض اٹھایا ہے اور اسی لئے ان کی فکر امتزاجی ہوگئی ہے۔ اقبال کی اس امتزاجی فکر میں اس کے ایک طالب علم کو ان تمام رنگوں کا انعکاس دکھائی دیتا ہے جو آج تک مشرق و مغرب کے داناؤں نے پیدا کئے ہیں لیکن اس کے ساتھ ساتھ یہ امر بھی مسلمہ ہے کہ فکر اقبال کا بنیادی سرچشمہ اسلامی تعلیمات ہیں اور وہ سب سے زیادہ متاثر حکمائے اسلام سے ہوئے ہیں۔

اقبال نے خود وضاحت کردی ہے کہ ان کا فلسفۂ خودی مسلم صوفیاء کی تعلیمات سے ماخوذ ہے اور اس کا تعلق ماہیت وجود سے ہے۔ انسان کے وجود کی ماہیت کے بارے میں صوفیائے اسلام کے یہاں بڑے گہرے افکار ملتے ہیں۔ ان عارفوں نے انسان میں ایک ایسی قدسی جوہر کی نشاندہی کی ہے جسے خدا سے گہری مماثلت ہے۔

عبدالکریم جیلی نے انسان کامل کے بارے میں جن خیالات کا اظہار کیا ہے ان کی بازگشت فکر اقبال کے ایوانوں میں صاف سنائی دیتی ہے۔ عارف روم نے اپنی مثنوی میں انسان اور خدا کے مابین ایک قسم کے ربط خفی کی وضاحت جا بجا کی ہے۔ یہی ربط خفی دراصل وجود انسانی کی بقاء اور ارتقاء کا راز ہے اور اسی سے اس کی جداگانہ ہستی قائم ہے۔ اقبال اسے کہیں نوری جوہر اور کہیں نقطۂ نور کہتے ہیں جو ہماری خاکستر میں دویعت کیا گیا ہے۔ یہ وہ مرکز وجود ہے جس سے موت کا فرشتہ بھی دور رہتا ہے۔ یہ انسان میں تمام تخلیقی تعمیری اور تسخیری قوتوں کا سرچشمہ ہے۔

خودی کی خلوتوں میں مصطفائی
خودی کی جلوتوں میں کبریائی
زمین و آسمان و کرسی و عرش
خودی کی زد میں ہے ساری خدائی

اقبال نے خودی کا فلسفہ جس ذہنی و فکری پس منظر میں پیش کیا اسے بھی اچھی طرح سے سمجھ لینا چاہیے۔ ہر فکر و خیال کا کوئی پس منظر ہوتا ہے اور اسے اس پس منظر ہی میں اچھی طرح سمجھا جاسکتا ہے۔ فلسفہ، تصوف اور شعر و ادب میں اس خیال کو بار بار پیش کیا گیا کہ انسان کا وجود خیالی ہے۔ ہم اپنے گرد و پیش میں زندگی کے جن مظاہر کا مشاہدہ کرتے ہیں ان کی حقیقت سراب سے زیادہ نہیں۔ یہ زمین، آسمان اور بحر و بر وغیرہ ہر

کیڈٹ شاہ سہیل مسعود
جماعت یازدہم

اقبال کا فلسفۂ خودی

علامہ اقبال کے نظام فکر میں خودی کو بنیادی حیثیت حاصل ہے خودی ان کی نگاہ میں حیات و کائنات کی اصل اور خیر و شر کا معیار ہے۔ اقبال زندگی کی ہر شے کے حسن و قبح کو خودی کی کسوٹی پر کستے ہیں اور اسی کو رد و قبول کا معیار ٹھہراتے ہیں۔ علم، عمل، تہذیب، معیشت، مذہب، سیاست، فن اور ادب کی کسوٹی اقبال کے نزدیک خودی ہے۔ ہر وہ چیز جس سے خودی کو استحکام نصیب ہوتا ہے اقبال کے خیال میں حق ہے اور جس سے خودی کمزور ہوتی ہے باطل ہے۔ وہ علم و فن جو خودی کو کمزور کرتے ہیں اقبال کے نزدیک چنگیز خان کے لشکروں سے زیادہ تباہ کن ہیں اور وہ مذہب جس کی تعلیم سے خودی خوابیدہ ہوجاتی ہے سراسر گمراہی ہے۔

خودی کے اسرار اقبال نے کچھ ضرورت سے زیادہ حکیمانہ انداز میں بیان کئے ہیں۔ یہی وجہ ہے کہ اقبال کا فلسفۂ خودی ایک عام آدمی کے لئے قابل فہم نہیں رہا۔ ایک عام آدمی کا تو ذکر کیا بڑے بڑے ادیب اور دانشور بھی خودی کی تشریح و توضیح کرتے ہوئے حقیقت سے دور ہوجاتے ہیں اور جس ذہنی فکری پس منظر میں شاعر نے خودی کے نکات بیان کئے ہیں وہ عام طور پر ان کی نظر سے اوجھل ہو جاتا ہے۔ ظاہر ہے ایسی صورت میں فکر اقبال کے ساتھ انصاف کس طرح ہوسکتا ہے۔

ایک عام آدمی سے پوچھئے تو وہ خودی سے مراد خود پسندی لیتا ہے اور یہی وجہ ہے کہ آج ہر خود پسند اور خودبین انسان کی زبان پر خودی کا نعرہ ہے۔ ہمارے قدیم ادب میں بھی خودی کا لفظ غرور کے مترادف سمجھا گیا ہے اور اسی لئے ہمارے صوفیاء نے اسے مٹانے کی تعلیم دی ہے لیکن اقبال نے ایک بار سے زیادہ دفعہ اس کی وضاحت کی ہے کہ خودی کا لفظ ان کے کلام میں خود پسندی اور غرور

نغمے میں قبل ازیں الاپتے رہے تھے مغربی فکر کے تناقصات میں سے ایک اہم تناقص ہے جو بظاہر تو بڑا فطری اور تعمیری پیغام ہے لیکن اپنی اصل میں مغربی فکر کے دوسرے دعوے انسانیت دوستی کی تکذیب کرتا ہے اور بالا آخر انسان کو انسان سے ٹکرا کر انسانیت کی تباہی کا سبب بنتا ہے۔ انہیں جنگ ہائے عظیم کی ہولناکیوں سے لے کر پس ماندہ اقوام کے استحصال تک ہر جگہ اسے قوم پرستی اور وطن پرستی کے بھیانک سائے لہراتے ہوئے نظر آئے تھے۔ اور پھر اسے اقبال نے جو ہندوستانی متحدہ قومیت کی علامت "نیا شوالہ" تعمیر کرنے پر مصر تھا۔ وطن قوم پرستی کے جذبے کی اس طرح خدمت کی

اس دور میں مے اور ہے جام اور ہے
جم اور

ساقی نے بنا کی روش لطف و کرم اور
تہذیب کے آذر نے ترشوائے صنم اور
مسلم نے بھی تعمیر کیا اپنا حرم اور
یہ بت کہ تراشیدہ تہذیب نوی ہے
غارت گر کاشانۂ دین نبوی ہے۔
اقوام جہاں میں ہے عداوت تو
اسی سے،
تسخیر ہے مقصود تجارت تو اسی سے،
خالی ہے صداقت سے سیاست تو
اسی سے،
کمزور کا گھر ہوتا ہے غارت تو اسی سے،
اقوام میں مخلوق خدا بٹتی ہے اس سے
قومیت اسلام کی جڑ کٹتی اس سے

اور پھر اسلام کے بین الاقوامی فلاحی نظام کے داعیوں کو دعوت دی کہ۔

نظارہ دیرینہ زمانے کو دکھا دے
اے مصطفوی خاک میں اس بت
کو ملا دے
ہے ترک وطن سنت محبوب الہی
ہے تو بھی صداقت پر نبوت کی گواہی

اس طرح ہم دیکھتے ہیں کہ اقبال کے دورہ یورپ نے ایک طرف ان کے اپنے عقائد کی تصحیح کا موقع فراہم کیا اور مغربی فکر کے مقابلے میں ان کی صداقت و افادیت کو نکھارا تو دوسری جانب مغربی فکر کے اس شاخسانے یعنی وطن پرستی کے مکروہ چہرے کا رنگین نقاب اتارا اور دورہ یورپ سے واپس آکر اقبال نے ساری دنیا اور خاص طور پر اپنی قوم کو پورے اعتماد سے اسلام کے فعال نظام فکر کو اپنانے کی دعوت دی۔

توانائی نہیں تھی جو متصادم نظریات کو پہلی ہی پکڑ میں چت کر سکتی دوسری طرف مغربی افکار اپنی نوخیزی کی وجہ سے خود میں بڑی جاذبیت رکھتے تھے اور مغربی مفکرین نے ان کی تائید میں عقلی استدلال کا وہ طومار باندھا تھا کہ پہلی نظر میں مغربی فکر فلاح انسانی کی ضامن نظر آتی تھی۔ دوران قیام یورپ اقبال مغربی اور اسلامی فلسفہ حیات کے موازنے میں منہمک رہے دوسرے الفاظ میں اس دوران ان کی فکری صلاحیتیں شاعرانہ صلاحیت کے مقابلے میں رہیں اور شاعر اقبال مفکر اقبال سے مغلوب رہا۔ اس تین ساڑھے تین سال کے طویل عرصے میں ایسے پرگو شاعر نے کل چوبیس نظمیں اور گنتی کی چند غزلیں کہیں اور ان میں بھی تجسس و تشکیک کا رنگ حاوی ہے۔ اسی دوران اقبال کا ذہن جس دباؤ کا شکار رہا اس کا اندازہ اس واقعے سے لگایا جا سکتا ہے کہ انہوں نے شاعری کو کار بے کاراں سمجھ کر شعر گوئی ترک کرنے کا ارادہ کرلیا وہ تو خدا بھلا کرے ان کے دوست سر عبدالقادر اور پروفیسر آرنلڈ کا جن کے اصرار اور مشورے نے علامہ کو اپنا یہ فیصلہ تبدیل کرنے پر مجبور کیا۔

نتائج کے اعتبار سے دیکھیے تو اقبال نے مغربی افکار اور اسلامی عقائد کے موازنے کے نتیجے میں ایک طرف اپنے عقائد کے مجہولی انفعالی اور غیر فعال متصوفانہ رجحان سے گریز کرکے اس کی فعال اور متحرک روح تک رسائی حاصل کی دوسری جانب مغربی افکار کے ظاہری طمطراق کی مرعوبیت سے نجات پاکر اس کے مادہ پرستانہ مزاج اور اس مزاج کے تضادات کا کھوج لگایا اور وحی سے محروی اور عقل پرستی کے نتیجے میں پیدا ہونے والے خود غرضانہ رویہ پر تنقید کرتے ہوئے پیشین گوئی کی۔

دیار مغرب کے رہنے والو خدا کی بستی دکاں نہیں ہے
گھر آج تم سمجھ رہے ہو وہی زرکم عیار ہوگا
تمہاری تہذیب اپنے خنجر سے آپ ہی خودکشی کرے گی
جو شاخ نازک پر آشیانہ بنے گا ناپائیدار ہوگا۔

یا انہوں نے فرمایا۔

خبر ملی ہے خدایان بحر و بر سے مجھے
فرنگ رہگذر سیل بے پناہ میں ہے

اس طرح علامہ اقبال نے مغربی فکر کی اساس یعنی مادہ پرستانہ عقیدت پر کڑی تنقید کی اور اس کے مقابلے میں وحی الٰہی یا مذہب کو انسانیت کی بقا اور خوشحالی کا ضامن بنایا۔ مغربی افکار کے موازنے نے دینی عقائد پر اقبال کا یقین مستحکم کیا اور انہوں نے اس موازنے کے بعد پورے وثوق اور اعتماد کے ساتھ دنیا کے سامنے دین اسلام کا فلاحی پیغام پیش کیا۔ نیز اسلام کے فکری نظام کو عملی جامہ پہنانے کے لیے مسلمانوں کو آواز دی۔

پھر یہ حقیقت بھی علامہ کی فکر سے مخفی نہ رہی کہ وطن پرستی بھی جس کے

پروفیسر عنایت علی خان
سابق استاد شعبۂ اردو
کیڈٹ کالیج پٹارو

علامہ اقبال کا سفر یورپ

خدا تعالیٰ نے سوچنے کی صلاحیت تو ہر انسان کو عطا فرمائی ہے لیکن اس صلاحیت کو بروئے کار وہی لوگ لاتے ہیں جن میں اپنی سوچ اور فکر کا دوسروں کی فکر سے موازنہ کرنے کی صلاحیت ہوتی ہے۔ ایک عام انسان اور مفکر میں یہی فرق ہے کہ عام انسان اپنی سوچ پر قانع ہوتا ہے جبکہ ایک مفکر اپنی فکر کا دوسروں کی فکر سے موازنہ و مقابلہ کرکے اس کی صداقت کا اعتماد حاصل کرتا ہے اور افکار کا یہ موازنہ دنیا کے سامنے پیش کرکے اپنے فکری نظام پر عمل پیرا ہونے کی سفارش کرتا ہے۔

ایک مفکر کی حیثیت سے علامہ اقبال کو بھی اس مرحلے سے گزرنا پڑا یوں تو انہوں نے ہر بیدار مغز اور ترقی پسند مفکر کی طرح زندگی کے مختلف ادوار میں سامنے آنے والے مختلف نظریوں پر غور کیا لیکن اپنے افکار و نظریات کا مغربی افکار سے مقابلہ کرنے کا جو موقعہ موصوف کو زمانہ طالب علمی میں قیام یورپ کے درمیان ملا ان کے نظام فکر کی پختگی میں اس مقابلے اور موازنے کی بڑی اہمیت ہے۔

گورنمنٹ کالج لاہور کا یہ ذہین اور ممتاز طالب علم جب دیارفرنگ میں پہنچا تو اس کے فکری سرمائے میں دو قیمتی گہر تھے ایک دینداری جو گھریلو تربیت او میر حسن جیسے استاد کی صحبت کی دین تھی اور دوسرا وطن پرستی کا رجحان جو مغربی تعلیم کے فروغ کے ساتھ ساتھ ہندوستان کے تعلیم یافتہ طبقے میں روزافزوں ترقی کررہا تھا۔ اپنے لندن اور اور جرمن کے قیام کے دوران علامہ اقبال کو مغربی افکار و معاشرت کے مطالعہ اور مشاہدے کا موقعہ ملا اور انہوں نے اپنے فکری سرمائے کا مغربی افکار سے موازنہ کیا۔

مشرقی و مغربی افکار و اقدار کے اس تصادم نے ابتدا میں تو علامہ اقبال کے ذہن کو خاصہ الجھن میں مبتلا کر دیا۔ ایک جانب ان کے ذہن میں مذہبی افکار و نظریات کی وہ شکل تھی جو اقتدار زمانہ سے انحطاط و انفعال کا شکار ہوچکی تھی ان میں وہ بالیدگی اور

اوپر بتایا جا چکا ہے کہ اقبال سلسلہ قادریہ میں بیعت ہوگئے تھے. سحرخیزی کے عادی پہلے سے تھے اس کے بعد ذکر و فکر کا اہتمام بھی کرنے لگے. تلاوت قرآن سے اقبال کو خاص مناسبت تھی. نیازی صاحب ہی کو لکھتے ہیں "قرآن کثرت سے پڑھنا چاہیئے تاکہ قلب محمدی نسبت پیدا کرے. اس نسبت محمدی کی تولید کے لیئے یہ ضروری نہیں کہ قرآن کے معانی بھی آتے ہوں. خلوص و محبت کے ساتھ محض قرات کافی ہے." ذکر اقبال میں لکھا ہے کہ قرآن کی تلاوت کرتے وقت اقبال کی آنکھیں اشکبار ہوجاتی تھیں. قرآن پاک کا وہ نسخہ جو اکثر اقبال کے زیر مطالعہ و تلاوت رہا اقبال کے اشکوں کی دولت کا امانت دار ہے. نماز میں اکثر رقت اور گریہ طاری ہوجاتا تھا. ایک خط میں لکھتے ہیں "آج جب نماز کے لیئے کھڑا ہوا تو ساری نماز گریہ اور الحاح کی نذر ہوگئی" ان باتوں کا یہ اثر ہوا کہ قلب میں نور فہم پیدا ہوگیا اور تصوف کے حقائق سمجھ میں آنے لگے. ایک زمانہ تھا کہ مسئلہ وجود کو نفی خودی کا حامی سمجھتے تھے. اب معلوم ہوا کہ اس نے انسان کے لامحدود امکانات کی پردہ کشائی کی ہے. چنانچہ لکھتے ہیں "اس میں کچھ شک نہیں کہ ایک معنی میں انسان بھی بے نہایت ہے. اور یہی صداقت مسئلہ وحدت الوجود میں ہے" "تشکیل الہیات جدید" میں تسلیم کرتے ہیں کہ "ایک انائے محیط کے نظریہ سے کوئی غیر نہیں ہے. اس میں تصور اور عمل جاننے کا عمل اور تخلیقی عمل سب ایک حیثیت رکھتے ہیں." مسلم لیگ کے خطبہء صدارت ۱۹۳۰ء میں فرمایا "مذہب اسلام کی روح سے خدا اور کائنات، کلیسا اور ریاست اور روح اور مادہ ایک ہی کل کے مختلف اجزا ہیں" البتہ یہ حقیقت ہے کہ اقبال نے وحدت الوجود کی ان تعبیرات کو زندگی بھر قبول نہیں کیا جن کی رو سے وجود عالم اور وجود انسانی کی نفی لازم آتی ہے. اور جن کو مان لینے کے بعد خیر و شر اور حق و باطل میں یا خدا اور بندے میں فرق ہی نہیں رہتا. اگر امعان نظر سے دیکھا جائے تو اقبال کا فلسفہ خودی دراصل وحدت الوجود کی گمراہ کن تعبیرات کی تردید اور اس کی اسلامی تشریحات کا آئینہ دار ہے. اس کے ساتھ ساتھ اقبال اس تصوف کے کبھی قائل نہیں رہے جو ترک عمل اور کم ہمتی کا سبق سکھاتا ہے یا جو شریعت کے وقار کو گرا کر اور اسلام کے ظاہری احکام کا انکار کرکے باطن کی درستی پر زور دیتا ہے. اقبال تصوف کو شریعت کا باطن تسلیم کرتے ہیں لیکن ان کی نگاہ میں اس باطن کی بقا کے لیئے ظاہر کی حفاظت ضروری ہے. خان محمد نیاز الدین خان کو لکھتے ہیں "اس پر آشوب زمانے میں وہ ظاہر جس کا باطن تصوف ہے معرض خطر ہے. اگر ظاہر قائم نہ رہا تو اس کا باطن کس طرح قائم رہ سکتا ہے.

پہنچ کر جو شکل اختیار کی اس نے اسلام کی ایک ایک تعلیم کو پامال کردیا۔ لیکن شیخ ابن عربی اور عراقی، سنائی اور حافظ کی مخالفت کرنے میں اقبال حق بجانب نہ تھے۔ اور شاید اس کا احساس انہیں ہوگیا تھا۔ اس کا کوئی واضح ثبوت تو نہیں ملتا البتہ ابتداء میں وہ محی الدین ابن عربی کو صرف ابن عربی لکھا کرتے تھے اور آخر میں انہیں حضرت ابن عربی اور حضرت محی الدین لکھنے لگے تھے۔ جواہر لال نہرو کے نام ایک خط میں اقبال نے ابن عربی کو ہسپانیہ کا برگزیدہ اور عظیم الشان صوفی لکھا ہے۔ اسی طرح عراقی اور سنائی کے بارے میں ان کے خیالات یکسر تبدیل ہوگئے تھے۔ ارمغان حجاز کے یہ اشعار دیکھئے۔

عطا کن شور رومی سوز خسرو
عطا کن صدق و اخلاص سنائی
چناں یا زندگی دربا ختم من
نہ گرم گر مرا بخشی خدائی۔

گہے شعر عراقی باز خوانم
گہے جامی دہر آتش بجانم
ندانم گرچہ آہنگ عرب را
شریک نغمہ ہائے ساز بانم

اقبال تصوف کی اخلاقی اور عملی تعلیم کے ابتداء سے گرویدہ رہے ہیں۔ خان محمد نیاز الدین خان کو اپنے مکتوب مرقومہ ۱۳- فروری ۱۹۱۶ء میں لکھتے ہیں۔

"تصوف کے ادبیات کا وہ حصہ جو اخلاق و عمل سے تعلق رکھتا ہے نہایت قابل قدر ہے کیونکہ اس کے پڑھنے سے طبیعت پر سوز و گداز کی حالت طاری ہوتی ہے۔ فلسفے کا حصہ محض بے کار ہے اور بعض صورتوں میں میرے خیال میں تعلیم قرآن کے مخالف۔ اسی فلسفہ نے متاخرین صوفیاء کی توجہ صور واشکال غیبی کے مشاہدہ کی طرف کردی اور ان کا نصب العین محض غیبی اشکال کا مشاہدہ بن گیا حالانکہ اسلامی نقطہء خیال سے تزکیہء نفس کا مقصد محض ازدیاد یقین و استقامت ہے"۔

اقبال کے خطبات اور مکتوبات کا مطالعہ کرنے سے معلوم ہوتا ہے۔ کہ آخر میں وہ تصوف کے فلسفیانہ پہلوؤں کی ہمہ گیری اور عمق کو بھی محسوس کرنے لگے تھے۔ "تشکیل الہیات جدید" میں تسلیم کرتے ہیں۔ "بلاشبہ تصوف نے انا کے لئے نئے حجاب کھولے ہیں اور اس کو اپنے تجربے کا خاص طور سے موضوع بنایا ہے۔ اس کا ادب روشنی پیدا کرنے والا ہے"۔

ابتداء میں اقبال کو مسئلہ وجود کے سمجھنے میں جو دشواری پیش آئی اس کی وجہ یہ تھی کہ اقبال تصوف کا عملی ذوق نہ رکھتے تھے۔ محض کتابوں سے تصوف کے حقائق کا ادراک کماحقہ نہیں ہوسکتا۔ اقبال کو خود اس کا احساس ہوگیا تھا چنانچہ ۹ جون ۱۹۲۹ء کو سید نذیر نیازی کو لکھتے ہیں۔ "تصوف لکھنے پڑھنے کی چیز نہیں، کرنے کی چیز ہے۔ کتابوں کے مطالعے اور تاریخی تحقیقات سے کیا ہوتا ہے۔ کسی کو کوئی حقیقی فائدہ نہیں پہنچتا۔ نہ کتابوں کے مصنف کو، نہ اس کے پڑھنے والوں کو،

ذہنی طریقہ درست ہے جسے صوفیاء نے اختیار کیا ہے۔

مولانا جلال الدین رومی سے اقبال کی والہانہ عقیدت سے کون واقف نہیں وہ مولانا روم کو اپنا مرشد روشن ضمیر سمجھتے ہیں اور ان کے روحانی فیوض کا بارہا اعتراف کرتے ہیں۔ ان سب باتوں کے علاوہ ان کا عملاً قادر یہ سلسلہ میں بیعت ہونا ان کی تصوف سے فکری و عملی وابستگی کا بین ثبوت ہے۔

(۳)

اب تصویر کے ان دونوں رخوں کو ملا کر دیکھئے کہ اقبال کا رویہ تصوف کے بارے میں دراصل کیا ہے۔ یہ افسوس کا مقام ہے کہ ہم کلام اقبال میں اپنے نظریات تلاش کرتے رہتے ہیں۔ جو تصوف کے مخالف ثابت کر دکھاتے ہیں اور جو اس قائل ہیں وہ یہاں تک ثابت کر دیتے ہیں کہ اقبال خود بہت بڑا صوفی تھا اور

اگرچہ سرنہ تراشد قلندری داند

اقبال کے بارے میں خلط بحث کی ایک وجہ یہ بھی ہے کہ ہم ان کے افکار و خیالات پر گفتگو کرتے ہوئے ان کے ذہنی سفر کے مختلف مراحل کو نظرانداز کردیتے ہیں۔ اقبال کی فکر میں تدریجی ارتقاء پایا جاتا ہے اور اس ارتقاء کو سامنے رکھے بغیر ہم فکر اقبال کے ساتھ انصاف نہیں کرسکتے۔ اقبال نے خود لکھا ہے۔

"میری زندگی میں کوئی غیر معمولی واقعہ نہیں ہے جو اوروں کے لئے سبق آموز ہوسکے۔ ہاں خیالات کا تدریجی انقلاب البتہ سبق آموز ہوسکتا ہے۔"

دوسرے انکار کی طرح تصوف کے بارے میں بھی اقبال کے یہاں تدریجی ارتقاء ملتا ہے۔ یہ امر واقعہ ہے اور اقبال نے خود لکھا ہے کہ وہ بلا قید و شرط تصوف کے مخالف کبھی نہیں رہے۔ البتہ انہیں ابن عربی کے نظریہء وحدت الوجود سے اختلاف تھا اور اسی بناء پر انہوں نے ابن عربی اور ان کے نظریات کا پرچار کرنے والے شعراء کی مخالفت کی تھی۔ ظاہر ہے وحدت الوجود تصوف کا جزولاینفک نہیں ہے۔ یہ تصوف کے مختلف مسائل میں سے ایک مسئلہ ہے اور اسے کل تصوف قرار دینا حقیقت کے خلاف ہے۔ اگر کوئی وحدت الوجود کے خلاف ہے تو اس کے معنی یہ نہیں کہ وہ حقیقی تصوف کے مختلف مظاہر پر تنقید کرتا ہے۔ تو اس کا مطلب یہ نہیں کہ وہ حقیقی تصوف کے بھی خلاف ہے۔ اقبال کے ساتھ یہی ہوا ہے وہ وحدت الوجود کو روح اسلام کے خلاف سمجھتے تھے اور انکا خیال تھا کہ اس کی وجہ سے اسلامی حقائق مسخ ہوکر رہ گئے ہیں۔ اور اس نے عوام کو بے عملی میں مبتلا کر دیا ہے۔ تصوف کا عملی ذوق نہ رکھنے کی وجہ سے اقبال وحدت الوجود کی حقیقت کو سمجھنے سے قاصر تھے۔ لیکن اس سے انکار نہیں کیا جاسکتا کہ وحدت الوجود کی بعض معروف تشریحات یقیناً اسلام کے خلاف اور اس کی روح سے متصادم ہیں۔ اس مسئلے نے جاہل صوفیاء کے حلقوں میں

رخ بھی دیکھ لیا جائے۔

اس سے کوئی انکار نہیں کرسکتا کہ اقبال کو صوفیاء اور بزرگان دین سے ہمیشہ محبت رہی ہے۔ بایزید بسطامی رح اور جنید بغدادی رح خاص طور پر ہر دور میں ان کے ممدوح رہے ہیں۔ وہ تیغ ایوبی اور نگاہ با یزید رح کو گنج ہائے ہر دو عالم کی کلید سمجھتے ہیں۔

تیغ ایوبی، نگاہ با یزید رح
گنج ہائے ہر دو عالم را کلید

ان بزرگوں کے ایمان افروز واقعات اقبال نے اپنی کتابوں میں جا بجا نظم کیئے ہیں۔ اسرار خودی میں حضرت بایزید رح کے بارے میں لکھا ہے کہ انہوں نے خربوزہ اس لئے نہیں کھایا کہ اس بارے میں انہیں یہ معلوم نہ تھا کہ حضور صلی اللہ علیہ وسلم کا عمل کیا ہے۔ اسی کتاب میں بو علی قلندر رح کے مقام ناز اور قرب الہی کی کیفیت کو اس طرح بیان کیا ہے کہ انہوں نے علاؤالدین خلجی کو پیغام بھیجا کہ اگر اس نے پانی پت کے حاکم کو قرار واقعی سزا نہ دی تو قلندر صاحب دہلی کی سلطنت اس سے چھین کر کسی اور کو دے دیں گے سید نذیر نیازی نے مکتوب اقبال میں لکھا ہے کہ ۱ اکتوبر سنہ 1935ء میں جب علامہ اقبال مولانا حالی کی سالگرہ میں شرکت کے لئے پانی پت تشریف لے گئے تو حضرت بو علی قلندر کے مزار پر عقیدت مندانہ حاضری دی۔ اسی طرح زندہ بزرگوں کی خدمت میں حاضری، ان کی دعا اور توجہ کے ہمیشہ طالب رہے۔ ایک خط میں حکیم عبدالوہاب انصاری سے جو طبیب کے علاوہ عارف اور عابد بھی تھے یہ درخواست کرتے ہیں کہ "مجھے نماز کا پورا پابند کرنے اور ہوا خوری کی عادت ڈالنے کے لئے آپ کے روحانی اثر کی ضرورت ہے"۔ ایک خط میں ان سے اوقات خاص میں دعا کرنے کی درخواست کرتے ہیں۔

اقبال کا نقطہ نظر حیات و کائنات کے بارے میں حکیمانہ و فلسفانہ ہونے کے باوجود بنیادی طور پر تصوف سے متاثر ہے۔ ڈاکٹر سید عبداللہ لکھتے ہیں "اقبال ان بزرگوں میں سے ہیں جنہوں نے صوفیوں کے افکار سے بہت زیادہ فائدہ اٹھایا ہے۔ یہ خیال غلط ہے کہ اقبال کسی صوفی سے فیض یاب نہیں ہوئے۔ اقبال نے زیادہ فیض مسلمان صوفیوں ہی سے اٹھایا ہے"۔ اقبال نے خود لکھا ہے کہ ان کا "نظریہ خودی صوفیائے اسلام کی تعلیمات سے ماخوذ ہے"۔ اقبال کی شاعری میں عشق کی تسخیری قوتوں کا بیان اور عقل کے مقابلے میں دل کی برتری تصوف کے اثرات کی آئینہ دار ہے۔ اسی طرح صوفیائے اسلام کے ہم نوا ہو کر اقبال فکر کے ساتھ ساتھ ذکر کی اہمیت پر زور دیتے ہیں۔ اور خودی کی تربیت کے مراحل میں خاص طور پر ضبط نفس کا ذکر کرتے ہیں۔ اقبال کا یہ نظریہ کہ دل عقل سے فائق اور برتر ذریعہ علم ہے اور خدا کی معرفت کے لئے باطنی مشاہدہ ضروری ہے۔ پھر ان کا یہ اعلان کہ جیتا ہے رومی، ہارا ہے رازی دراصل اسکا اظہار ہے کہ حقیقت رسی کا

کو نظم کیا ہے۔ جہاں تک مجھے علم ہے نصوص سوائے الحاد اور زندقہ کے اور کچھ نہیں۔"

حکیم سنائی فارسی کے صوفی شعراء میں بلند مقام رکھتے ہیں۔ شبلی نعمانی نے انہیں تصوف کے ارکان اربعہ میں شمار کیا ہے۔ حکیم سنائی اور دوسرے صوفی شعراء کے بارے میں اقبال کے خیالات کچھ اس قسم کے ہیں۔

ان شعراء نے عجیب و غریب اور بظاہر دل فریب طریقوں سے شعائر اسلام کی تردید و تنسیخ کی ہے اور اسلام کی ہر محمود شے کو ایک طرح سے مذموم بیان کیا ہے۔ اگر اسلام افلاس کو برا کہتا ہے تو حکیم سنائی اس کو اعلیٰ درجہ کی سعادت قرار دیتا ہے۔ اسلام جہاد فی سبیل اللہ کو حیات کے لیئے ضروری تصور کرتا ہے تو شعرائے عجم ان شعائر اسلام میں کوئی اور معنی تلاش کرتے ہیں۔"

ان شعرائے عجم میں حافظ شیرازی، لسان الغیب اور ترجمان اسرار کہلاتے ہیں اور ان کے دیوان کو تصوف کے حلقوں میں ہمیشہ قبول عام کی سند حاصل رہی ہے۔ اقبال کے خیال میں حافظ کی رنگین اور دل آویز شاعری سب سے زیادہ گمراہ کن ہے اور انسان کو رندی و ہوسنا کی کی تعلیم دیتی ہے۔ اسرار خودی کے پہلے ایڈیشن میں اقبال نے حافظ پر سخت تنقید کی اور ان پر شاہد بازی، صہبا گساری اور گوسفندی کے الزامات عائد کیئے۔ اس کے خلاف سارے ہندوستان میں شدید احتجاج ہوا اور اس کی وجہ سے اقبال کو اسرار خودی کے دوسرے ایڈیشن سے یہ اشعار نکال دینے پڑے۔

حافظ کے علاوہ سعدی شیرازی کی فکر سے بھی کہیں کہیں اقبال نے تعارض کیا ہے۔ سعدی نے کہا تھا "ده درویش در گلیمے بخپند ولے دو بادشاہ در اقلیمے نہ گنجند" اقبال کہتے ہیں۔

چہ عجب اگر دو سلطان بولائتے نہ گنجند
عجب ایں کہ میگنجد بدو عالمے فقیرے

سعدی شخصیت کو ماحول سے ہم آہنگ کرنے کے لیئے کہتے ہیں "اگر زمانہ بتونسازد، تو بزمانہ بساز" اقبال اسے حدیث بے خبراں قرار دیتے ہیں اور کہتے ہیں۔

اگر زمانہ بتونسازد، تو بزمانہ ستیز

شخصیات سے قطع نظر اصولی طور پر اقبال نے لکھا ہے کہ "غلو فی الزہد اور مسئلہ وجود مسلمانوں میں زیادہ تر بدھ مذہب کے اثرات کا نتیجہ ہیں"

ان سب باتوں کے پیش نظر قدرتی طور پر یہی نتیجہ برآمد ہوتا ہے کہ اقبال تصوف کے سخت مخالف تھے۔ اسے مسلمانوں کے لئے زہرہلاہل سمجھتے تھے۔ اور چاہتے تھے کہ مسلمان تصوف کی خیالی دنیا سے باہر نکل کر جہاد زندگی میں حصہ لیں۔

(۲)

لیکن شاید یہ نتیجہ حقیقت سے بعید تر ہے۔ اس لیئے عجلت سے کوئی رائے قائم کرنے کی بجائے ضروری ہے کہ تصویر کا دوسرا

ڈاکٹر محمد اقبال جاوید

ایم-اے، پی ایچ ڈی

اقبال اور تصوف

اقبال نے اپنے کلام میں جا بجا ایسے خیالات کا اظہار کیا ہے جن سے معلوم ہوتا ہے کہ وہ تصوف کے مخالف تھے۔ وہ خالقاہی نظام سے اپنی ناخوشی کا اظہار کرتے ہیں۔ صوفیوں کی شراب الست کو بےعملی کا بہانہ قرار دیتے ہیں اور انکی طریقت کو فقط مستیٔ احوال سے تعبیر کرکے ناقابل اعتنا ٹھہراتے ہیں۔ سب سے بڑی بات یہ کہ وہ تصوف کے عظیم شارح اور وحدت الوجود کے سب سے بڑے مفسر شیخ محی الدین ابن عربی کی مخالفت جگہ جگہ کرتے ہیں اور عراقی سنائی اور حافظ جیسے صوفی شعراء جو ابن عربی کے افکار و نظریات کے ترجمان ہیں۔ اقبال کی سخت ترین تنقید کا نشانہ بنتے ہیں۔ سب سے پہلے ابن عربی کو لیجیئے اسرار خودی کے دیباچہ اول میں لکھتے ہیں۔

"مسئلہ انا کی تحقیق و تدقیق میں مسلمانوں اور ہندوؤں کی ذہنی تاریخ میں ایک عجیب و غریب مماثلت ہے اور وہ یہ کہ جس نقطۂ خیال سے سری شنکر نے گیتا کی تفسیر کی، اسی نقطۂ نظر سے شیخ محی الدین ابن عربی اندلسی نے قرآن شریف کی تفسیر کی جس نے مسلمانوں کے دل و دماغ پر نہایت گہرا اثر ڈالا ہے۔ شیخ اکبر کے علم و فضل اور ان کی زبردست شخصیت نے مسئلہ وحدت الوجود کو جس کے وہ انتھک مفسر تھے اسلامی تخیل کا ایک لاینفک عنصر بنا دیا۔ اور ان کی حسین و جمیل نکتہ آفرینیوں کا آخرکار یہ نتیجہ ہوا کہ اس مسئلے نے عوام تک پہنچ کر تمام اسلامی اقوام کو ذوق عمل سے محروم کردیا۔"

عراقی فارسی کا وہ باکمال شاعر ہے جو شیخ ابن عربی سے بے حد متاثر ہے اور اس نے نہایت حسین و جمیل پیرائے میں وحدت الوجود کے اسرار و نکات اپنی شاعری میں بیان کئے ہیں اقبال ان کے بارے میں لکھتے ہیں۔

"تصوف کا پہلا شاعر عراقی ہے جس نے لمعات میں فصوص الحکیم کی تعلیموں

ترتیب

مضامین		صفحہ
اقبال اور تصوف	ڈاکٹر محمد اقبال جاوید	۱
علامہ اقبال کا سفر یورپ	پروفیسر عنایت علی خان	۷
اقبال کا فلسفۂ خودی	کیڈٹ شاہ سہیل مسعود	۱۰
اقبال کا فلسفۂ عشق	" فرقان الدین	۱۲
اقبال کا انسان کامل	" ناصر محمود	۱۴
ہر فرد ہے ملت کے مقدر کا ستارہ	" آصف فاروقی	۱۶
اقبال اور احترام استاد	" عرفان شکر	۱۹
کیڈٹ (نظم)	ایکس کیڈٹ فرحت احمد چودھری	۲۲
حیات اقبال ایک نظر میں	کیڈٹ شیر ہاشم	۲۳
دو نظمیں	فلائنگ افسر عزیز یوسف	۲۴
مصلحت کا غبار (نظم)	ایکس کیڈٹ اقبال پیرزادہ	۲۵
ماہوں	کیڈٹ آصف اختر میمن	۲۷

حصۂ اردو

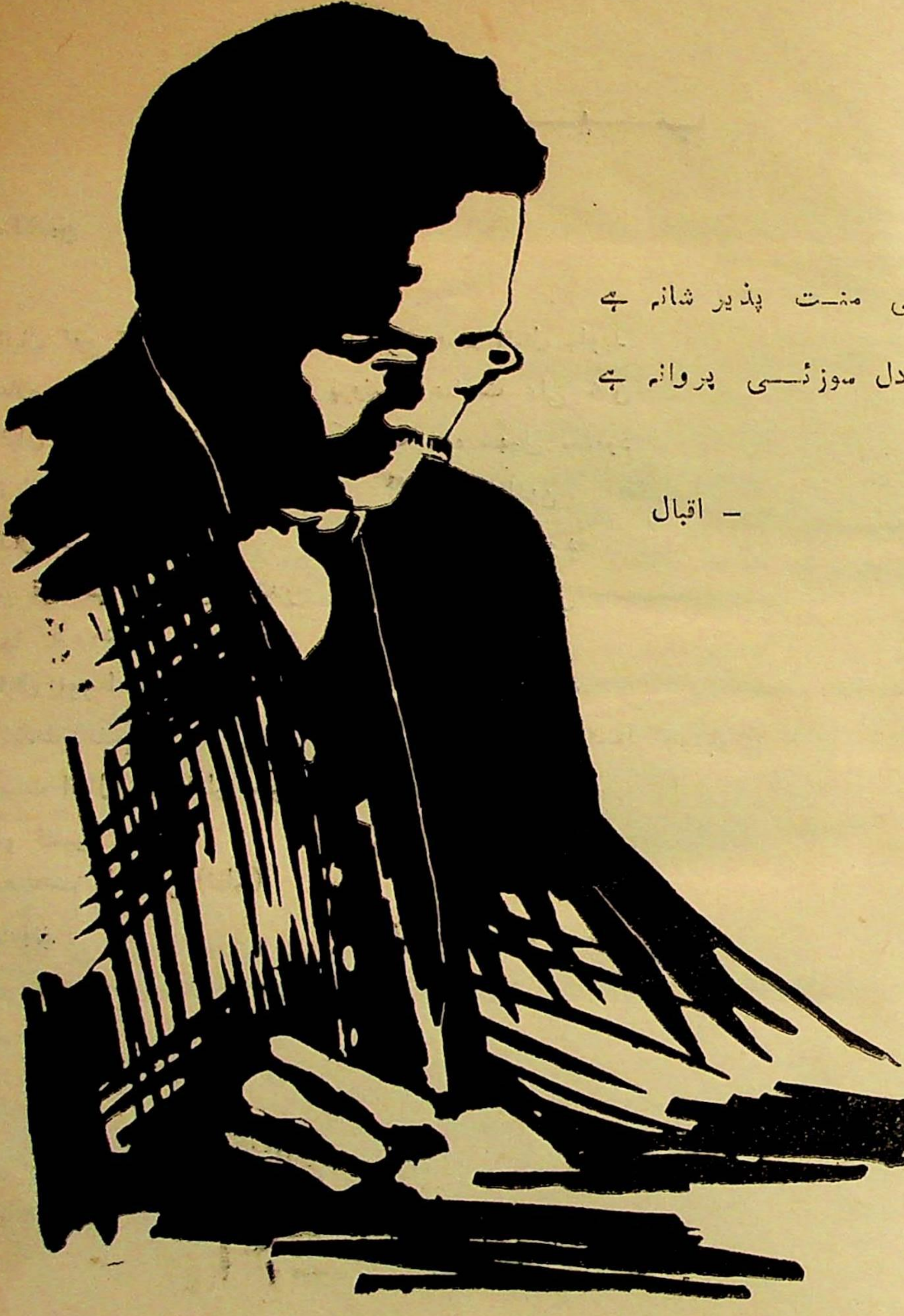

گیسوئے اردو ابھی منت پذیر شانہ ہے
شمع یہ سودائی دل سوزیٔ پروانہ ہے

— اقبال

کیڈٹ

وہی جوان ہے قبیلے کی آنکھ کا تارا * شباب جس کا ہے بے داغ ضرب ہے کاری
اگر ہو جنگ تو شیران غاب سے بڑھ کر * اگر ہو صلح تو رعنا غزال تاتاری

مجلہ کیڈٹ کالج پٹارو